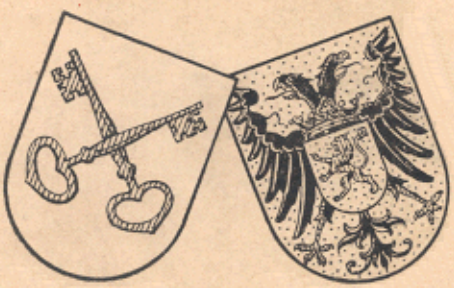
Leidsch Jaarboekje.

A. W. SIJTHOFF's UITG.-Mij. — LEIDEN.

1913

JAARBOEKJE.

Jaarboekje

VOOR

Geschiedenis en Oudheidkunde

VAN

LEIDEN en RIJNLAND.

TEVENS

Orgaan der Vereeniging ,,Oud-Leiden".

1913.

(Tiende Jaargang.)

LEIDEN. — A. W. SIJTHOFF'S UITG.-MIJ.
1913.

EEN WOORD VOORAF.

De tiende jaargang. . . .

Zoolang „Oud-Leiden" bestaat, bestaat zijn „Orgaan", bestaat het „Jaarboekje". En waar nu de Vereeniging in volle kracht, in vollen bloei leeft, mag aan ons Jaarboekje worden voorspeld nog een lange reeks van jaren!

En toch steeds een gevoel van teleurstelling voor de Redactie in de tweede helft van ieder jaar, als zij den oogst wil binnenhalen om haar voorraadschuur voor de geschiedenis en oudheidkunde van Leiden en omstreken te vullen! Menig arbeider op den akker moet steeds en steeds weêr worden aangespoord om op den juisten tijd de vruchten te plukken en af te leveren! Tot eindelijk in de laatste maand een voldoende voorraad bijeen is en de rangschikking en het voor het publiek gereed maken kan beginnen.

Maar. . . . *spät kommt Ihr, doch Ihr kommt!* en zoo verschijnt nu weder, zij het wat laat, ons boeksken. Wie weet, of niet een volgend jaar de smeekbede der

Redactie, om niet alleen te geven, maar ook spoediger te geven, wordt vervuld. Die vervulling staat gelijk met het voortbestaan van het Jaarboekje. Moge zij dus mogelijk blijken !

De Commissie van Redactie:

J. E. HEERES, Voorzitter.
W. J. J. C. BIJLEVELD, *Secretaris.*
D. HARTEVELT H.CZN.
L. KNAPPERT.
J. C. OVERVOORDE.
S. J. LE POOLE L.GZN.

Vereeniging „Oud-Leiden".

Verslag over het jaar 1912.

Als verslag over het jaar 1912 kan ons Bestuur het volgende mededeelen.

Op den 24sten Januari sprak DR. J. PRINSEN, in ons midden, over „Jan van Hout" en wei in het bijzonder over diens letterkundigen arbeid.

Den 23sten Februari werd een avond besteed aan de bezichtiging van het 2de gedeelte eener verzameling platen, betrekking hebbende op Leiden en Omstreken, daarvoor ter beschikking gesteld door eenige onze1 bestuursleden.

Vervolgens zij vermeld de lezing van DR. J. A. VOLGRAFF op den 24sten November, over „Eenige beroemde Leidsche natuurkundigen uit de 17de en 18de eeuw", toegelicht door een belangwekkende verzameling van natuurkundige toestellen [1]).

Wat de excursies betreft, deze beperkten zich dit

[1]) Deze lezing is in dit Jaarboekje in gewijzigden vorm opgenomen.

jaar tot een bezoek aan de belangrijkste Hofjes hier ter stede, te weten aan het St. Anna Hofje, Meermansburg, Pieter Loridan, Eva van Hoogeveen en Jean Pesijn, onder leiding van onzen Voorzitter.

Ten slotte brengt ons Bestuur het 10-jarig bestaan onzer Vereeniging in herinnering. Dit feit werd door onzen Voorzitter **PROF. DR.** L. KNAPPERT herdacht in de bijeenkomst van 39 November [1]), en daarbij de wensch uitgesproken, dat onze Vereeniging door de belangstelling der leden in staat zal worden gesteld op den zelfden weg voort te schrijden als tot dusverre.

Zoodoende zal zij beantwoorden aan haar doel uitgesproken in de uitnoodiging tot medewerking bij de oprichting onzer Vereeniging, waaraan te dezer plaatse het volgende ontleend zij:

„De Vereeniging „Oud-Leiden", stelt zich ten doel, belangstelling te wekken en kennis te verspreiden aangaande de geschiedenis, ook die van kunst en nijverheid, van de stad onzer inwoning en van hare omstreken. Leiden bekleedt, niet alleen om zijn geschiedenis, maar ook als nijverheids- en universiteitsstad nog altijd een eerste plaats in ons land, terwijl ook aan de plaatsen in Leidens omgeving tal van historische herinneringenverbonden zijn.

De Vereeniging tracht haar doel te bereiken door het houden van bijeenkomsten, het organiseeren van tentoonstellingen, het maken van excursies, het uitgeven van geschriften, gewijd aan de geschiedenis der stad (zoo b.v. het Leidsche Jaarboekje, dat den leden koste-

[1]) Zie de rede van PROF. KNAPPERT achter dit verslag.

loos verstrekt wordt), het zooveel mogelijk bijeenbrengen van gegevens over voorwerpen, belangrijk voor Leidens kunst en geschiedenis, met name op bouwkundig gebied. Door ook hare aandacht te vestigen op de bouwkundige overblijfselen uit den ouden tijd, vermeent zij, dat de Vereeniging, tevens praktisch belang heeft, en medewerkt om het eigenaardig uiterlijk onzer stad, welk zooveel vreemdelingen tot haar trekt, te behouden.

Door meer bekendheid te geven aan de geschiedenis van stad en omgeving en de daarin ontstane inrichtingen en stichtmgen zal zij het algemeen belang bevorderen, daar een ruime blik in de toekomst slechts mogelijk is, als die wordt verhelderd door de kennis van het verleden.

Dat, dit zijn streven bij voortduring met goeden uitslag bekroond worde, is de wensch van:

HET BESTUUR.

STATUTEN.

Overgenomen uit, „Bijvoegsel tot de *Nederlandsche Staatscourant* van Donderdag 5 April 1906, n°. 80.

VEREENIGING : Oud-Leiden, te Leiden.

1. De vereeniging Oud-Leiden is gevestigd te Leiden en stelt zich ten doel de bevordering van de kennis van en de belangstelling in de geschiedenis van Leiden en omstreken en het behoud der aldaar nog aanwezige bouwwerken en voorwerpen, belangrijk voor de locale en kunstgeschiedenis.

2. Zij tracht dit doel te bereiken door:

a. het houden van voordrachten en tentoonstellingen, het uitgeven van geschriften en het steunen van pogingen door anderen in den geest der vereeniging ondernomen;

b. het steunen van de pogingen van de commissie voor het stedelijk museum tot het bijeenbrengen van voorwerpen, belangrijk voor de geschiedenis van Leiden en omstreken ;

c. het verzamelen van gegevens over in Leiden en omgeving nog aanwezige oude gebouwen en historische voorwerpen.

3. Lid der vereeniging is elk die zich hiertoe bij het bestuur opgeeft en de vastgestelde contributie betaalt.

Lid-begunstiger is elk die eene contributie betaalt van minstens *f* 10 of een bedrag in eens van minstens *f* 100.

4. De contributie der gewone leden bedraagt minstens *f* 2.50 per jaar. Het vereenigingsjaar loopt van 1 Januari tot 31 December. Het bestuur kan correspondeerende leden benoemen buiten Leiden woonachtig. Deze betalen geene contributie, doch hebben gelijke rechten als de leden, behalve ten opzichte van de door de vereeniging uit te geven werken.

5. De leden hebben recht van toegang tot alle ledenvergaderingen en door de vereeniging te houden tentoonstellingen. Zij ontvangen de door of met steun van de vereeniging uit te geven werken gratis of tegen verminderd tarief.

De correspondeerende leden genieten alleen van deze laatste bepaling indien zij de voor de gewone leden vastgestelde contributie betalen.

6. Het bestuur bestaat uit minstens 5 leden, op de binnen de 3 eerste maanden van het jaar te houden algemeene vergadering door de leden te benoemen.

Zij nemen voor één jaar zitting, doch zijn terstond herkiesbaar.

In die jaarvergadering wordt verslag gedaan van het afgeloopen vereenigingsjaar en rekening en verantwoording afgelegd.

7. Naast de door de algemeene vergadering te benoemen bestuursleden kunnen zitting nemen: een lid aan te wijzen door burgemeester en wethouders van Leiden en een lid aan te wijzen door het collegium van het Leidsch Studentenkorps. Deze 2 bestuursleden moeten lid zijn der vereeniging.

8. Het bestuur benoemt uit zijn midden een voorzitter, een ondervoorzitter, een secretaris en een penningmeester en regelt onderling de werkzaamheden.

9. De inkomsten der vereeniging bestaan uit contributies, giften in eens, entrees op te houden tentoonstellingen en opbrengst van uit te geven werken.

10. De vereeniging wordt aangegaan voor den tijd van 29 jaren en 11 maanden, te rekenen van den dag van oprichting, zijnde 5 November 1902.

ll. Niet in deze statuten voorziene gevallen worden door het bestuur beslist.

12. Wijzigingen in deze statuten mogen alleen gebracht worden door besluit van de meerderheid der leden aanwezig op de algemeene vergadering, nadat het voorstel hiertoe minstens eene week te voren aan de leden is medegedeeld.

Deze wijzigingen treden eerst in werking, nadat hierop de Koninklijke goedkeuring is verkregen.

Bij ontbinding der vereeniging wordt bij het ontbindingsbesluit geregeld op welke wijze gehandeld zal worden met de eventueel in het bezit der vereeniging zijnde voorwerpen. Het archief wordt aan het gemeentebestuur van Leiden aangeboden ter plaatsing in het gemeente. archief, en het eventueel aanwezig batig saldo, na aftrek van alle lasten, wordt aangeboden aan de gemeente

Leiden, om te strekken tot aankoopen ten behoeve van het stedelijk museum, behoudens de inachtneming van de voorschriften van art. 1702 B. W.

(*Volgen* **de** *onderteekeningen*)

Goedgek. bij Koninklijk besluit dd. 14 Maart 1906 n°. 50.

Mij bekend,

De Minister **van** *Justitie.*

E. E. **VAN RAALTE.**

Vereeniging „Oud-Leiden".

Bestuur :

Dr. L. KNAPPERT, *Voorzitter.*
Dr. P. J. BLOK, *Onder-Voorzitter.*
S. J. LE POOLE L.Gz., Secretaris. (Plantage 18.)
H. TH. VAN STEEDEN, **Penningmeester.** (Rijnsburgsche weg.)
Mr. Dr. J. C. OVERVOORDE.
AUG. L. REIMERINGER.
Jhr. H. BEELAERTS VAN BLOKLAND.

Commissie voor de redactie van het Jaarboekje :

Mr. J. E. HEERES, *Voorzitter.*
W. J. J. C. BIJLEVELD, *Secretaris.*
D. HARTEVELT H.Cz.
Dr. L. KNAPPERT.
Mr. Dr. J. C. OVERVOORDE.
S. J. LE POOLE L.Gz.

ledenlijst der Vereeniging „Oud-Leiden".

Mr. P J. M. Aalberse.
W. Alt.
G. Andreae.
Mr. M. d'Aumerie.
Mr. A. Van de Sande Bakhuyzen.
Dr. H. G. Van de Sande Bakhuyzen.
A. A. v. Beek.
J. M. v. Beek.
Jhr. H. Beelaerts van Blokland.
Jhr W. A. Beelaerts van Blokland.
Dr. A. Beets.
D. Beuth.
Mej. R. A. Biegel.
J. W. C. Bloem.
Dr. P. J. Blok.
Dr. G. J. Roekenoogen
B. Bonger.
C. Bos.
Ds. W. Briët.
Mr. P. E. Briët.
Dr. J. Bruining.
M. J. H. de Bruijn van Melis- en Mxriekerke.
Burgersdijk & Niermans.
Dr. K. H. Tb. Bussemaker.
Mevr. B. J. W. Bijleveld—Van der Vliet.
W. J. J. C. Bijleveld.
J. W. 0. Clant.
Mr. H. M. A. Coebergh.
Mr. J. A. F. Coebergh.
J. G. Colenbrander.
F. R. Crommelin.
F. A. Dee.

Mevr. Wed. Mr. Ch. M. Dozy.
J. P. Driessen.
Dr. P. Aug. Driessen.
Carl. Th. Driessen.
Felix Driessen.
G. L. Driessen.
Mevr. Wed. P. L. C. Driessen.
Mr. H. L. Drucker.
Dr. A. H. Van Eck.
Mr. A. Van der Elst.
Mr. A. Meerkamp van Embden.
Mr. J. W. Enschede.
V. L. G. Farensbach.
K. A. Felix.
H. W. Fischer.
Mr. S J. Fockema Andreæ.
Dr. A. P. N. Franchimont.
Mej. H. J. De Fremery.
A. W. Frentzen.
G. Gerlings.
H. F. C. Gerlings.
Mej. S. Goekoop.
F. Gordon.
Mr. H. B. Greven.
J. G. M. Van Griethuysen.
J. A. M. A. Grondhout.
Jhr. Mr. N. C. de Gyselaar.
D. Hartevelt H.Cz.
H. Hartevelt.
J. Hartevelt Az.
Mr. J. E. Heeres.
M. C. Hennequin.
Prof. Dr. Hesseling.
J. Van Hoeken.
E. C Hoorens van Heyningen.
Dr. D. G. Van Hoytema.
Dr. C. Snouck Hurgronje.
Dr. G. Jelgersma.
H. J. Jesse.
R. Jesse Rzn.
Mr. H. W. C. J. de Jong.
Mr. Dr. J. C. J. Jonker.
Dr. G. Kalff
Dr. P. Th. L. Kan.
Gemeente Katwijk.
J. M. van Kempen Sr.
Dr. P. M. Kingma Boltjes.
J. Kloos.
H. H. v. d. Kloot Meybnrg.
Dr. L. Knappert.
Mevr. Wed. J. Kneppelhout—v. Braam.
Mej. C. Korsse.
Dr. J. A. Korteweg.
S. H. Koster.
A. De Koster Jr.
Mevr. C. H. Krantz – Van Dijk.

Mevr. Wed. Krol-Van Driel.
Dr. A. W. Kroon.
G. J. H. Kuyk.
W. F. Laan.
J. J. Ter Laag Czn.
P. Langeveld.
Dr. C. S. Lechner.
W. A. Leembruggen.
Dr. E. C. Van Leersum.
Mevr. L. Librecht Lezwijn–Nierstrasz.
J. B. Van Loenen.
A. Loudon.
Th. R. Valck Lucassen.
Dr. W. Martin.
A. N. Molenaar.
Dr. P. C. Molhuysen.
J. P. Mulder.
W. C. Mulder.
G. W. J. Neeb.
Dr. H. M. van Nes.
Dr. H. G. A. Obreen.
M. Kamerlingh Onnes.
Dr. H. Oort.
A. W. Overvoorde.
Mr Dr. J. C. Overvoorde.
Baresse van Pallandt van Rosendael geb. Loudon.
C. Peltenburg.
L. D. Petit.
H. van Poelgeest.
Mej. C. J. Le Poole.
S. J. Le Poole.
S. J. Le Poole L.Gzn.
Mr. N. W. Posthumus.
Mr. C. W. van der Pot Bz.
Dr. F. van Praag.
Dames Prins.
J. J. v. Reenen.
W. M. C. Regt.
Aug. L. Reimeringer.
Mej. G. B C. Van Rhijn.
Mr. A. J. v. Royen.
J. Roem.
J. H. L. Van der Schaaff.
W. Schouten.
J. A. C. Sleyster.
A. Staring.
H. Th. Van Steeden.
H. E. Stenfert Kroese..
Jhr. Mr. Victor de Stuers.
L. G. Van Steyn.
Mevr. Wed. Dr. L. J. Suringar – Muntendam.
W. J. Suringar.
G. Henri Sijthoff.
Mr. H. A. Sypkens.
G. F. Théonville.
J. P. Trap.
Dr. J. Verdam.

* *

Mr. J. Th. C. Viruly.
T. P. Viruly.
Mr. A. C. Visser v. IJzendoorn.
Mr. W. Vissering.
Mr. W. Van der Vlugt.
Mr. C. Van Vollenhoven.
Mej. Ch. Van Vollenhoven.
M. B. Vos.
Mr. Egbert de Vries.
Mej. E. H. Vijzelaar.
F. G. Waller.
H. M. Van Waveren.
Mevr. Wed. H. P. Th. Van Wensen.
Mej. M. Weydung.
Jhr. Mr. E. B. F. F. Wittert van Hoogland
Th. R. J. Wijers.
W. F. Verhey van Wijk
Dr. J. Zaaijer.
Mevr. Wed. Zaaijer—Scholten
Mevr. Wed. J. C. Zaalberg-Veïvooren.
J. Zaalberg.
L. Zaalberg.
Mr. J. B. Zuurdeeg.
W. K. F. Zwierzina.

Oud-Leiden, 1902-1912.

(Toespraak op de vergadering van 29 November 1912).

Den 5den November jl. bestond onze vereeniging tien jaren, en het moet U welgevallig zijn van hare korte geschiedenis iets te hooren en van haren arbeid U te laten verhalen. Velen uwer hebben daar deel aan genomen en in onze vereeniging hebben wij onze goede stad en haar verleden lief gehad. Ons aantal is niet groot; wij leven als beminnaars van onze stadshistorie en stadsschoonheden in ongunstiger omstandigheden dan b.v. in Groningen, dat nog rijk is aan oude, ingezeten families en waar velen zich nog wezenlijk burgers voelen hunner stad. Des te dankbaarder, niet waar, zijn wij voor de sympathie, die ons werd geschonken, en op ons tweede lustrum hebben wij meer reden tot vreugde dan tot geklaag.

Het plan is uitgegaan van onzen archivaris Mr. Obervoorde, die sympathie vond bij Dr. P. J. Blok en die toen te zamen belangstellenden opriepen tot eene samenkomst ten stadhuize op 5 November 1902. Daar

is toen ons genootschap meteen opgericht door de aanwezigen, de heeren Bijleveld, Van Dissel, Van Dobben de Bruyn, Heeres, Jesse, Kloos, Molhuysen, Mulder, Obreen, Le Poole en Verhoog. Van den beginne was het er om te doen belangstelling te wekken voor Leidens geschiedenis en te bewaren wat wij van monumenten, gebouwen, allerlei voorwerpen nog over hebben uit vroeger dagen — niet alleen voor Leiden zelf, maar ook voor plaatsen in den omtrek, voor gansch Rijnland. Om dit doel te bereiken werden er reeds in December twee commissies gevormd, één tot beschrijving dier monumenten, de tweede tot uitgave van een jaarboekje, dal aan de geschiedenis van Leiden en Rijnland zou gewijd zijn. Reeds in 1907 verscheen als vrucht van den arbeid dier eerste commissie, de heeren Overvoorde, Mulder, Jesse en Verhoog, het fraaie, U welbekende, boek, „Oude gebouwen te Leiden", terwijl de commissie voor het jaarboekje, van den aanvang onder voorzitterschap van prof. J. E. Heeres en het secretariaat van den heer W. J. J. C. Bijleveld, in 1904 den eersten jaargang verschijnen deed, waarop sinds de andere, geregeld, schoon soms met lichte vertraging, gevolgd zijn.

De band tusschen onze vereeniging en de burgerij werd gesnoerd doordat een lid van dun gemeenteraad zitting nam in het bestuur (Dr. Van Dissel, later de heer Aug. L. Reimeringer), gelijk onze vriendschappelijke betrekking tot het L. S. C. gestalte kreeg door het zitting nemen in dat bestuur van een lid van het corps (F. R. Crommelin, later Jhr. W. A. nog later Jhr. H. Beelaerts van Blokland).

Rechtspersoonlijkheid kregen wij door de koninklijke goedkeuring onzer statuten den 14den Maart 1906. Ook sloten wij ons aan bij den Ned. Oudheidk. Bond.

Aldus dan ingericht, met een ledental dat grooter kon, maar toch niet onaanzienlijk is; de geldmiddelen met wijsheid beheerd door den heer G. Gerlings, daarna door den heer D. Hartevelt, tegenwoordig door den heer H. Th. van Steeden; het schrijversambt met liefde bekleed achtereenvolgens door de heeren H. G. A. Obreen en S. J. le Poole LGzn., hebben wij naar veel goeds getracht, niet alles bereikt, toch het een en ander tot stand gebracht. Het eenmaal door een geestdriftig lid voorgestelde avondfeest op den Burg is tot nog toe niet gegeven, maar zweeft als een ver ideaal ons voor oogen; ideaal bleef ook de drukbezochte jaarvergadering, waar de leden zich verdringen en elkander haast het woord niet laten om het bestuur plannen aan te bieden en van advies en raad te dienen (de ledenvergadering van 6 Febr. 1906 werd bijgewoond door „het" lid, den heer van der Schaaff) — maar er gingen toch wenschen in vervulling.

De Rembrandtssteen in de Weddesteeg is door uwe vereeniging geplaatst; door haar werd de herinnering bewaard aan den Blauwen Steen tusschen Maarsmanssteeg en Pieterskerkkoorsteeg; door haar werd het laatste gedeelte van het befaamde opschrift „'t Geen door 't geweld . ." enz., door schennige hand plompweg overgeverfd, nadat de tegenwerking des eigenaars zachtelijk omgebogen was, „in beet'ren staat hersteld"; zij ontdekte en herstelde met vriendelijke hulp des heeren de

Groot een fraaien pijler in den kelder onder den boekwinkel der firma Gebr. van der Hoek; het was uw medelid, de heer Kloos van Noordwijk Binnen, die het gemeentebestuur zijner woonplaats wees op het opschrift onder de torenwijzerplaat: „Daar is uur noch tijd", door dienzelfden tijd schier gansch uitgevaagd, sinds weêr vernieuwd; en het was op ons verzoek, dat de N. en Z. Holl. T. Mij. de oude afstsndspalen op 600 en 800 roeden van de stad, aangevende de grenzen, waarbinnen geen nering of warmoezerij mochten worden gedaan, verplaatste en daardoor behield. Het gemeentebestuur onzer stad, tot medewerken bereidwillig, herstelde de pomp op de Garenmarkt met de bekende zinnebeelden der weverij, terwijl wij zijn aandacht vestigden op den gevel der oude Latijnsche School, zoo deerlijk aan 't vervuilen, op de dwaze en onsmakelijke ontsiering van het Gerecht, juist vóór het schoonste stuk van Gravensteen, en eindelijk een en ander maal inlichtingen vroegen over de mogelijke waarheid der bóoze geruchten, dat Leiden zou beroofd worden van een harer schoonste sieraden, den beroemden molen bij de voormalige Rijnsburgerpoort. In dit alles trachtten wij te doen wat van onzen plicht was en tot de handhaving meê te werken van bedreigde schoonheid en oogenlust.

In den loop dezer tien jaren maakten de leden onzer vereeniging uitstapjes naar Teylingen en Haarzuylen, naar Haarlem, Gouda en Oudshoorn, naar Raaphorst en de Pauw, zij bezochten in de stad zelve kerken en hofjes, deden een tocht door de kelders van Gravensteen, bewonderden het beeldhouwwerk van Verhulst aan Waag

en Pesthuis. Tijdens het Letterkundig Congres in 1908 organiseerden wij, onder leiding van Mr. Overvoorde, een rijtoer door de stad. Op den 12den Januari 1907 was er in de Lakenhal eene tentoonstelling van prenten, betrekking hebbende op de Ramp van Leiden, waarbij de schrijver dezer regelen toelichtingen gaf. Nog versch in ons geheugen liggen de beide avonden, waarop wij, gemoedelijk aan een lange tafel gezeten, prenten bekeken van Leiden en omstreken, voor het grootste deel behoorend tot de rijke verzameling van onzen secretaris. Dat wij, het verleden gedenkend, toch ook voor het heden open oog hadden, moge u blijken uit de herinnering, dat, toen op den 20sten Mei 1910 de heer J. W. van Nouhuys, onze stadgenoot, de koene Nieuw-Guinea-reiziger, Lorentz's tochtgenoot, ten Raadhuize gehuldigd werd, uw vereeniging zich daarbij door den heer Reimeringer zag vertegenwoordigen.

Ter behandeling van allerlei onderwerpen uit onze geschiedenis kwamen de leden (helaas meest weinig in getal — maar lezingen zijn ook als het zand der zee in menigte) bijeen op avondvergaderingen en luisterden daar naar menige belangrijke bijdrage van sprekers als de heeren Hofstede de Groot, Martin en Beets, Blok en Overvoorde, Molhuysen en Kühler, Obreen en Prinsen, ook uwen tegenwoordigen voorzitter en vele anderen, die ons met hun kennis voorlichtten en de geschiedenis onzer stad brachten tot wederopstanding. Niet anders bedoelt ons jaarboekje. Tot nu toe is het in staat geweest zijn plicht te doen. In het jaar 1906 wijdden wij het geheel aan Rembrandt, met belangrijke bijdragen van

landgenoot en vreemdeling en een gedicht van George Lafenestre met deze slotregels :

„Et nul peintre, avant lui, cherchant la verité,
Ne sut faire frémir sous plus chaude lumière,
L'âme de la nature et de l'humanité!"

Maar twee groots bezwaren drukken ons: te klein is de staf onzer medewerkers en te klein nog de belangstelling onzer burgerij in dat schoon verleden, waaruit bovendien alleen het heden kan worden gekend. Geen klacht echter zij het slot dezer herinnering! Liever gedenken wij met warme dankbaarheid allen, die ons steunden door hun sympathie (ik noem b.v. een gift van *f* 100 uit welbekende, gulle hand), die met ons arbeidden voor toch werkelijk zoo schoon een werk. Onze eigen tijd is zeker bij uitstek belangrijk en het spreekt van zelf, dat voorzoover geschiedkundig onderzoek niet onze eigenlijke levenstaak is, wij in het tegen. woordige vooral ons bewegen moeten met een helder hoofd en een rijk gemoedsleven. Maar het zal altijd even aantrekkelijk als goed zijn ons hart te blijven stellen op de dagen van ouds en de voorbijgegane dingen, niet om ze onwaarachtig te verheerlijken, maar om ze te kennen, billijk te beoordeelen en daardoor dichter te brengen tot onze sympathie en onze liefde. Meteen zullen wij daardoor te beter bekwaam zijn, een ieder naar zijn krachten, deel te nemen aan die nationale opleving van nu, waarvan wij de dankbare getuigen zijn.

KORTE KRONIEK

VAN

LEIDEN EN RIJNLAND

JANUARI 1912.

1 Dr. H. Hallier benoemd tot conservator bij 's Rijks Herbarium.

4 De heer F. Uittenbroek treedt, na ruim veertigjarigen dienst, af als hoofd der Chr. School aan de Pieterskerkgracht. De heer A. J. Doorneveld volgt hem op.

14 Dr. W. de Jong herdenkt den dag dat hij voor 25 jaren als arts promoveerde.

16 De heer K. de Haan door B. en Ws. benoemd tot controleur der gemeente-belastingen.

17 De heer C. H. Kouw werktuigkundige aan de Sterrenwacht, 50 jaar in 's Rijks dienst.

18 Inwijding van het nieuwe kerkgebouw der Gcref. Gemeente te Koudekerk.

Aan Prof. M. de Villicra eervol ontslag verleend als hoogleeraar in de faculteit der rechtsgeleerdheid, wegens zijn vertrek naar Zuid-Afrika.

20 E. L. baron v. Hardenbroek van Lockhorst, oud-burgemeester van Noordwijk, overlijdt te 's-Gravenhage.

22 De heer P. Buitendijk, arts, benoemd tot ridder in de orde van Oranje-Nassau.

Dr. R. van der Meulen benoemd tot medewerker aan het Woordenboek der Nederlandsche taal.

Installatie van den heer J. Grootenhuis, tot burgemeester van Boskoop.

JANUARI 1912.

24 Opening der inrichting voor geesteszwakke en geesteszieke kinderen „Voorgeest" te Oegstgeest.

Vereeniging „Oud Leiden." — Lezing van Dr. J. Prinsen uit Nijmegen, over Jan van Hout.

26—28 Nationale Pluimvee-Tentoonstelling in de Stadszaal.

30 Mr. C. W. van der Pot gekozen tot lid van den Gemeenteraad.

Ingebruikname van het Nieuwe Kerkgebouw te Rijnsburg.

31 De heeren R. Ouwehand en W. Warnaar gekozen tot lid der Prov. Staten van Zuid-Holland, in het kiesdistrict Leiderdorp.

Februari 1912.

3 Totstandkoming van een Comité der Zuid-Hollandsche Vereeniging tot Bevordering van Kunstnijverheid en Volkskunst.

Adr. Jongbloed 50 jaar in dienst bij de Leidsche Katoenmaatschappij.

De heer A. Teljeur 50 jaar in dienst bij de firma J. M. van Kempen en Zn. te Voorschoten.

Teraardebestelling van het stoffelijk overschot van wijlen den heer G. J. Schut, gemeente-ontvanger te Wassenaar.

FEBRUARI 1912.

3 Veertigjarig bestaan der smeden- cn koperslagers-vereeniging „Nut door Vriendschap."

8 „Dies"-viering. — Rede van Prof. Dr. F. Pijper over: De R.-Kath. en de Protestantsche voorstelling van het Oudste Christendom.

17 Opening van de Rijkstuinbouwwinterschool te Lisse.

C. Turenhout 50 jaar in dienst bij de familie Van der Vlugt te Lisse. Hij ontvangt de eere-medaille in brons verbonden aan dc Orde van Oranje-Nassau.

19 De heer L. Boot, borstelmaker op de Hoogewoerd, herdenkt den dag, dat hij 50 jaar als zoodanig werkzaam is.

20 Dr. J. Eggink, adj.-directeur van het Openbaar Slachthuis, benoemd tot Rijkskeurmeester alhier.

21 Installatie van den heer P. Besselaar, als burgemeester te Sassenheim.

22 Mr. Q. J. Terpstra. benoemd tot commies-redacteur ter Gemeente-Secretarie.

23 Z. K. H. de Prins Regent van Beieren verleent de Prins-Ilegenten-Medaille met de kroon aan den heer A. W. Sijthoff, en aan mevrouw de gouden medaille der Beierschc kroonorde.

Vereeniging „Oud-Leiden." — Bezichtiging eener verzameling platen, betrekking hebbende op Leiden en Omstreken.

FEBRUARI 1912.

25 Inwijding van het nieuwe kerkgebouw te Hoofddorp, gesticht door de Doopsgezinde Gemeente te Haarlem.

27 Oprichting eener Christen-Geheelonthoudersvereeniging te Katwijk-aan-Zee.

De heer G. Tromp gekozen tot lid van den Gemeenteraad te Lisse.

Maart 1912.

1 Aan mej. P. Rusthof, dienstbode bij de familie Brouwer, wordt bij haar gouden jubileum de eeremedaille in brons, verbonden aan de Oranje-Nassauorde, toegekend.

4 J. de Groot 50 jaar watermolenaar onder Hazerswou&.

Uitvaart van Mgr. Konings te Wassenaar.

De 9-uur-sluiting wordt ingevoerd door de kappers en barbiers hier ter stede.

11 Den heer J. P. Trap. wordt de eere-penning voor verdiensten jegens 's Rijks musea in goud toegekend.

12 Dr. W. J. Kühler, predikant der Doopsgezinde Gemeente alhier, benoemd tot hoogleeraar bij hei Seminarie der Algemeene Doopsgezinde Societeit te Amsterdam.

MAART 1912.

12 Dr. S. A. Koopal benoemd tot chef der scheikundige sectie van het Laboratorio de Chemica Vegetal de Museum National te Rio-de-Janeiro.

De heer Joh. Verkuyl Pz. gekozen tot lid van den Gemeenteraad te Haarlemmermeer.

15 W. F. Stoute 50 jaren metselaar te Warmond.

16 De heer G. Baert, directeur van het Post- en Telegraafkantoor te Voorschoten, als zoodanig benoemd te Helmond.

17 De heer A. Boele 40 jaren in dienst bij de „Carsjens."

Oprichting der begrafenis-vereeniging „St.-Barbara" te Warmond.

21 De Gemeenteraad besluit tot verkoop van de obligatiën N. W. S., afkomstig van het opgeheven fonds, genoemd „Halle van Manufacturen te Leiden."

De hoer F. S. G. Bos benoemd tot burgemeester van Zoetermeer.

Er constitueert zich een uitvoerend comité voor de feestviering 1913, ter herdenking onzer Onafhankelijkheid.

22 Ds. R. J. W. Rudolph, predikant bij de Geref. Kerk alhier, ontvangt een benoeming als geestelijk verzorger aan de te stichten inrichting voor verwaarloosden en voogdijkinderen te Amersfoort —Barneveld.

MAART 1912.

22 Oprichting van een Christelijk Studenten-Tehuis, Rapenburg No. 4.

23 Prof. Dr. J. A. Korteweg, naar aanleiding zijner 25-jarige ambtsvervulling als hoogleeraar, benoemd tot ridder in de orde van den Ned. Leeuw.

25 Overlijden van den heer J. van den Dop, hoofd der Redactie van het „Leidsch Dagblad."

27 Prof Dr. A. J. Wensinck aanvaardt zijn ambt met een rede over de beteekenis van het Jodendom voor andere Semitische volken van Voor-Azië.

28 Jan Koelewijn 40 jaren in dienst bij de familie Van Nes te Noordwijk.

29 „Litteris Sacrum" behaalt den eersten prijs bij den Tooneelwedstrijd te Haarlem.

De heer P. Dikshoorn, oud-directnur van „Mathesis", benoemd tot ridder in de orde van Oranje-Nassau.

De Indologen-Veseoniging viert haar 10-jarig bestaan.

De heer W. A. van Kcstcren, inspecteur van politie, benoemd tot onder-inspecteur der visscherijen.

30 Oprichting van het Studentenweekblad „Virtus Concordia Fides."

APRIL 1912.

April 1912.

1 Joh. Guley veertig jaar in dienst bij de firma Hasselman & Pander.

Opening der 5de Christelijke School te Alphen.

2 A. Janssen veertig jaren werkzaam bij de firma P. J. Mulder & Zn.

6 Leidsche Kunstvereeniging: Tentoonstelling van Schilderijen van E. van Beener, Wally Moes en E. van der Ven en van Beeldjes van C. J. van der Hoef.

7 - 9 18de Congres der S.-D. A.-P. in de Stadszaal.

8 Opening der nieuwe Ger. Kerk te Sassenheim.

10 De heer Jac. van der Geest gekozen tot lid van den Gemeenteraad te Alkcmade.

11 Prof. Hesseling benoemd tot doctor honoris-causa der Universiteit te Athene.

De heer C. de Koning gekozen tot Adjunct-directeur van den Gemeentelijken Reinigingsdienst.

15 J. van Buuren veertig jaar in dienst bij de firma P. W. M. Trap.

17 Ds. C. Hartwigsen, 25 jaar predikant bij de Ned. Herv. Kerk.

De Chr. Bewaarschool te Warmond viert haar 25-jarig bestaan.

* * *

APRIL 1912.

19 De heer P. Prconen 50 jaren in dienst bij Gebr. Roozen te Sassenheim.

110de uitvoering der Afd. Leiden der Mij. tot Bev. der Toonkunst>. *)

20 Verkoop van het huis „Roozendaal" te Lisse.

21 Bevestiging van Ds. H. H. van Ameide te Noordwijk-aan-Zee.

Ds. C. Stadermann neemt afscheid van de Evang. Luth. Gemeente, alhier.

22 Eervol ontslag aan de dames Andreae, bureaulistes van den Schouwburg, na 36-jarigen dienst.

24 De heer A. Hiep 40 jaren koster bij de R. K. Kerk te Noordwijk.

26 De heer M. Verhage 40 jaren ontvanger der gemeente Haarlemmermeer.

Lridscho Kunstvereeniging : Tentoonstelling van Schildcrijcn van Herman van der Haar.

27 Brand in het Kinderhuis „Voordorp" te Leiderdorp.

28 Overlijden van Ds. J. J. van der Lip, Ned.-Herv. predikant, alhier sinds 1883.

De heer J. Oosterkerk 50 jaren werkzaam ter Secretarie te Bodegraven.

*) **Programma:** La Vita Nuova, van E. Wolf-Ferrsri en Rédemption, van César Franck.

APRIL 1912.

30 De heer J. L. Pitlo Rz., benoemd tot postdirecteur te Voorschoten.

Inwijding van het Prinses-Julianahuis te Alphen.

Mei 1912.

1 Prof. Dr. J. de Zwaan houdt zijn inaugurale rede over: de beteekenis der historische studie van het Oostersch-Grieksch Christendom.

2 De Gemeenteraad besluit tot het leveren van electriciteit aan de gemeente Alkemade.

Oprichting eener Leidsche Studenten Geheel-Onthoudersvereeniging.

3 Prof. Dr. P. J. Blok door de Fransche Regeering benoemd tot Officier de l'Instruction Publique.

H. M. de Koningin-Moeder brengt een bezoek aan de Martha-stichting te Alphen.

J. Blok 50 jaar in dienst bij de Leidsche Katoenmaatschappij.

4 Huldiging van den heer P. Dikshoorn, bij zijn aftreding als directeur van „Mathesis", na 39 jaren die betrekking vervuld te hebben.

7 Overlijden van den heer C. Wassenaar Sr., oud-wethouder van Katwijk aan den Rijn.

MEI 1912.

7 De heer E. J. F. Thierens, adjunct-directeur der Sted. Fabr. van Gas en Electriciteit, benoemd tot chef der Mij. van dor Linden, Teves en Stokvis te Amsterdam.

Op het landgoed „Persijn" aan den Haagweg wordt een Romeinsche mijlpaal gevonden.

11 Dr. A. B. Drooglever Fortuyn benoemd tot lector bij de faculteit der geneeskunde.

13 Bij de herstelling van het riool in do Kloksteeg en Nieuwsteeg worden een aantal oude lijkkisten gevonden en een stuk van de oude ommuring van het vroegere kerkhof.

14 De heer G. van Breda Kolff benoemd tot directeur van hei, Rijksopvoedingsgesticht, alhier.

15 Leidsche Kunstvereeniging : Tentoonstelling van werken van M. Franco—Cohen, Gosschalk, J. Cohen Gosschalk, Jkvr. Repelaer van Driel en J. Seckel.

16 Bij de Universiteitswedstrijden wint Njord de jonge acht.

Zendingsfeest op Oud-Poelgeest.

Opening der Bakkerijtentoonstelling in het gebouw van den R. K. Volksbond.

17 Overleden te Parijs Jhr. Mr. H. A. Steengracht van Duivenvoorde, ambachtsheer van Voorschoten en Veur.

MEI 1912.

23	De hoer W. J. J. C. Bijleveld, door B. en Ws. benoemd tot adjunct-archivaris.
24	Ds. A. Roorda, te Breda, neemt het beroep aan naar de Geref. Kerk alhier.
27	Jan Sirag 40 jaren in dienst in „De Gouden Leeuw", op den Nieuwen Rijn.
	De Landel. Fed. van Metaalbewerkers houdt alhier haar 7de jaarcongres.
	De Kond van Technici houdt alhier zijn 16de algem. vergadering.
	Zendingsfeest op N.-Voordorp onder Voorschoten.

Juni 1912.

1	Het Hôpital Wallon bestaat 25 jaren.
4	De eerste Paardenmarkt Le Leiden.
8	Opening der nieuwe magazijnen der Gas- en Electriciteitsfabriek op de Hooigracht.
9-10	Jaarvergadering van de Vereeniging van Vrijz.-Dem. Raadsleden in Nederland.
10	Afscheidscollege van Prof. Lorentz.

JUNI 1912.

11-12	Vergadering der Maatschappij van Nederl. Letterkunde. *)
13	De heer J. R. Gravelotte benoemd tot leeraar aan de Muziekschool der Maatschappij van Toonkunst.
14	Opening der electrische tramlijn Leiden-Noordwijk.
	De heer H. van Oosterom gekozen tot lid van den Gemeenteraad te Zwammerdam.
15	Jaarlijkschc vergadering van het Kon. Ned. Genootschap van Munt- en Penningkunde.
19	De Commissie van Toezicht op het Rijksopvoedingsgesticht neemt collectief ontslag.
20	Tentoonstelling van teekeningen, betrekking hebbende op Noordwijk en Omstreken in het Sted. Museum.
24	Vereeniging „Oud-Leiden." -- Bezoek der leden aan eenige der belangrijkste Hofjes.
26	De heer Aug. L. Reimeringer gekozen tot lid der Kamer van Koophandel en Fabrieken.
27	De heer Ammers door den Gemeenteraad benoemd tot adj.-directeur der Sted. Fabrieken van Gas- en Electriciteit

*) Benoemd tot gewone leden o. m.: De Hoer C. Peltenburg Pz. — Prof. Dr. J. de Zwaan. — Prof. Dr. A. J. Wensinck en Dr. R. van der Meulen.

JUNI 1912.

27 De heer H. J. van Delft benoemd tot secretaris der gemeente Stompwijk.

29 Overlijden van den heer A. de Koster, meelfabrikant.

Opening van het nieuwe postkantoor te Hoofddorp.

Juli 1912.

1 Vijftigjarig bestaan der Chr. Geref. Kerk, te Zegwaard-Zoetermeer.

Vijftigjarig bestaan der Meisjesschool 2e klasse aan de Breestraat.

De heer A. Wagemans, 50 jaar werkzaam bij de firma A. W. Sijthoff.

De heer G. van Dort *Kroon*, burgemeester van Waddingsveen, herdenkt den dag, dat hij voor 25 jaar als secretaris dier gemeente in dienst trad.

2 65-jarige bruiloft van Joh. Verstraaten en Klaartje Slechtenhorst.

5 Mr. J. Draayer benoemd tot commies-redacteur te Deventer.

6 De Uitgevers- en Boekhandelzaak van de firma J. W. van Leeuwen bestaat 100 jaar.

11-12 Vergadering van Directeuren en Ingenieurs van Gemeentewerken, te Leiden.

JULI 1912.

14 Opening van de Jachthaven te Warmond.

Vijf-en-twintigjarig feest der St.-Jozeph-gezellen-vereeniging.

16 Tentoonstelling van Teekeningen en Prenten van Katwijk en Rijnsburg in het Sted. Museum.

17 De eerste steen wordt gelegd van het Polderhuis van den Haarlemmermeerpolder, te Hoofddorp.

20 De „Volharding" brengt haar 18de salonboot in de vaart.

De Gemeenteraad van Valkenburg besluit tot aansluiting bij den Leidschen Keuringsdienst.

23 Gouden jubileum der Zondagsschool „Laat de kinderen tot Mij komen."

Augustus 1912.

2 Feestelijke opening van de Spoorweglijnen door den Haarlemmermeer.

:rgadering der Federatie van Hengelaarsvereenigingen.

De heer J. van Staalduinen verkozen tot lid van den Gemeenteraad van Zoetermeer.

7 Overlijden van den heer H. P. Th. van Wensen, kassier hier ter stede.

AUGUSTUS 1912.

19 De heer C. Rademaker 40 jaar in dienst bij de firma Voorhocve en Van Ravesteyn.

Prof. Dr. G. Kalff benoemd tot ridder in de orde van den Ned. Leeuw.

21 De heer J. van den Berg gekozen tot lid van den Gemeenteraad van Koudekerk.

27 Hevige storm.

28 Dr. H. F. Roll wordt toegelaten als privaat-docent in de faculteit der geneeskunde.

30 Kon. Onderscheidingen: Benoemd tot: Ridder in de orde van den Ned. Leeuw: Prof. Dr. A. E. J. Holwerda en Mr. Dr. J. Schokking, predik. bij de Ned.-Herv. Kerk ; officier in de orde van Oranje-Nassau: Mr. Egbert de Vries; ridder in de orde van Oranje-Nassau: W. F. Verheij van Wijk, J. P. J. Driessen, A. J. van Achterberg, W. Haanstra en A. van Leeuwen Sr. te Leiderdorp; de eere-medaille in de orde van Oranje-Nassau: F. Oostdijk, P. Vet en J. P. Letschert.

September 1912.

1 Dr. W. J. Kühler neemt afscheid als predikant der Doopsgezinde Gemeente.

Ds. A. Roorda wordt bevestigd als leeraar der Geref. Gem. aan de Hooigracht.

SEPTEMBER 1912.

2	Opening der nieuwe R.-K. School te Hoofddorp.
	In de Pieterskerk worden toestellen in gebruik genomen voor hardhoorenden.
3	De heer J. A. van Hamel 25 jaar lid van den Gemeenteraad.
	De Gemeenteraad neemt de overeenkomst aan met Warmond, betreffende den Keuringsdienst.
5	Bezoek aan Leiden van de deelnemers van het 7de Internationaal Congres voor het Verzekeringswezen te Amsterdam.
7	Bezoek van de Vlaamsche Studenten der Vacantie-leergangen aan Luiden.
8	De Ned.-Herv. Kerk tc Katwijk aan den Rijn voor. zien van gasverlichting.
9	J. J. Lezwijn 40 jaar in dienst bij de firma E. J. Brill.
9-13	Vierde Internationaal Congres voor de geschiedenis der godsdiensten te Leiden.
12	De gemeente Valkenburg verkrijgt gasstraatver lichting.
13	De heer J. H W. Soeters benoemd tot ontvanger der registratie en domeinen te Noordwijk.
16	Prof. Dr. F. Pijper, draagt het rectoraat over aan Prof. Dr. B. D. Eerdmans.

SEPTEMBER 1912.

19 Overlijden van den heer A. J. J. Sinclair de Rochemont, in leven hoofd-commies ter Gem.-Secretarie.

De electrische verlichting aan den Hoogen Rijndijk onder Zoeterwoude in dienst gesteld.

24 Eerste-steen-legging der in herbouw zijnde R.-K. Kerk te Sassenheim.

Oprichting eener Leidsche afdeeling van den Nieuw-Malthusiaanschen Bond.

25 Bezoek aan het Pharmaceutisch Laboratorium door de gedelegeerden der „Fédération internationale pharmaceutique."

Leidsche Kunstvereeniging : Tentoonstelling van aquarellen van J. Jeannot.

26 Vijftigjarig bestaan van de School met den Bijbel te Leiderdorp.

29 Ds. J. Wuite houdt zijn intrede als predikant der Doopsgezinde Gemeente.

30 Op zijn verzoek eervol ontslag als gewoon hoogleeraar verleend aan Prof. Dr. H. A. Lorentz.

De heer J. Koorevaar P.Azn. neemt wegens gezondheidsredenen ontslag als wethouder.

OCTOBER 1912.

October 1912.

1	De heer L. P. Haring, hoofd der school te Veur, neemt zijn afscheid na sinds 1879 aan die school werkzaam te zijn geweest.
2	Ds. R. J. W. Rudolph neemt, staande zijn vertrek, naar Amersfoort-Barneveld, afscheid van de Geref. Gemeente alhier.
3	3-October-viering, bestaande uit afstandsrit voor wielrijders en sportbetooging op het Schuttersveld.
	Het nieuwe kerkgebouw der Geref. Gem. te Leimuiden wordt in gebruik genomen.
5	De heer H. K. Reimers, gepensionneerd kapitein O.-I. leger, benoemd tot secretaris van den Militieraad en van den Keuringsraad, alhier.
6	Het terrein van den Ned. Bond voor Lichamelijke Opvoeding aan den Zoeterwoudschen Singel, feestelijk geopend.
7	Beroepen tot predikant bij de Ned.-Herv. Gem. alhier, Ds. P. Plooy, van Tiel.
9	Maatschappij van Toonkunst: Buitengewoon Concert door Mengelberg.
10	De heer H. W. Fischer verkozen tot wethouder der Gemeente Leiden.
14	De heer D. van Duin, hoofd der Chr. School te Oudshoorn, herdenkt zijn 50-jarig onderwijzersschap. Hij wordt benoemd tot ridder in de orde van Oranje-Nassau.

OCTOBER 1912.

14 Ds. G. van Reenen, predikant bij de Geref. Gem. (Nieuwe Rijn), neemt het beroep aan als predikant te Opheusden.

15 Onthulling te Boskoop van een marmeren gedenksteen voor Ary Koster, in het gebouw voor den Rijkstuinbouwwintercursus.

16 Dr. J. H. P. van Kerkhoff opent zijn colleges, als lector in de huid- en geslachtsziekten.

17 50-jarig jubileum van den heer F. A. Dee, als pedel der Rijks-Universiteit.

18 Oud-Ade ontsteekt voor de eerste reize haar electrische verlichting.

20 Intrede van Ds. J. I'h. Makkink bij de Ev. Luth. Gem. alhier.

23 Prof. Jhr. Mr. Dr. W. J. M. van Eysinga, aanvaardt zijn ambt als hoogleeraar in het Volkenrecht, met een rede over bovenstaand onderwerp, in den Foyer der Stadszaal, wegens de restauratie van het Groot-Auditorium.

26 De drukkerszaak der firma J. J. Groen & Zn., bestaat 50 jaren.

Electrische verlichting van het Raadhuis te Voorhout.

De R.-K. Kerk te Hazerswoude ontvangt, gasverlichting.

Het dorp Aarlanderveen ontsteekt haar nieuwe gasverlichting.

OCTOBER 1912.

26 Leidsche Kunstverconiging : Tentoonstelling van Teekeningen door M. W. van der Valk en D. Harting.

29 Overleden te Hazerswoude de heer A. de Bruyn, oud-lid van den Gemeenteraad.

De Leidsche Studentenbond geeft in het openbaar een teeken van leven door het houden van een fakkeloptocht bij gelegenheid der inauguratie der nieuwe leden.

November 1912.

2 J. A. Warners 50 jaar dekenwever bij de firma Jan Zuurdeeg & Zn. Hij is de 3de uit één gezin, die 50 jaar bij de firma werkzaam is geweest.

3 J. van der Linden 40 jaren in dienst bij de firma P. Clos & Leembruggen.

De heer C. Müller te Bodegraven 25 jaar hulpprediker in de Ned.-Herv. Kerk.

4 De meesterknecht W. G. Room, veertig jaar werkzaam bij de firma. Voorhoeve en Van Ravesteyn.

Dr. A. J. van Walsem te Katwijk-aan-Zee viert zijn 25-jarig jubileum als arts.

5 10-jarig bestaan der vereeniging „Oud-Leiden."

NOVEMBER 1912.

6	De Leidsche Gymnastiek- en Schermvereeniging „Hercules" besluit tot oprichting van een Seniores-afdeeling.
7	De Gemeenteraad besluit tot aankoop van land benoorden de Decimastraat, voor een Volkspark.
8	De ingenieur der Gemeentewerken J. H. E. Rückert benoemd tot directeur der Gemeentewerken te Tilburg.
9	Leidsche Kunstvereeniging : Tentoonstelling van werken door Th. van Hall, G. Schwartze, H. Vaillant en Miss Rawlings.
12	De brug over de nieuwe provinciale vaart bij „Cronesteyn" wordt in gebruik genomen.
13	De Royal Society te Londen kent de Rumford-medaille toe aan Prof. H. Kamerlingh Onnes.
	Inwijding van het nieuwe orgel in de Geref. Kerk te Hillegom.
14	Overlijden van Broeder de Groot van het St.-Willebrordusgesticht te Katwijk, na 35-jarigen dienst.
16	Het, Doorgangshuis op de Pieterskerkgracht wordt met het, einde van 1912, opgeheven.
21	Oprichting eener afdeeling van den R.-K. Volkszang.
	Overlijden van den Z.Eerw. heer J. H. Eeuwens, pastoor te Zoetermeer.
24	Ds. G. van Reenen neemt afscheid van de Geref. Gem. alhier.

NOVEMBER 1912.

28 Leidsche Kunstvereeniging : Tentoonstelling van Schilderijen door den Futurist Kandinsky.

De heer P. Slegtenhorst 40 jaar kerkwachter van de R.-K. Kerk aan de Hartebrug.

De Gemeenteraad besluit, tot levering van electriciteit aan de Gemeente Woubrugge.

29 Vrreeniging „Oud-Leiden". — Lezing van Dr. J A. Volgraff over „Eenige beroemde Leidsche natuurkundigen in de 17e en 18e eeuw. -- Herdenking van het 10-jarig bestaan der Vereeniging door den voorzitter, Prof. Dr. L. Knappert,.

December 1912.

1 De heer J. de Vries, hoofd der Chr. School te Waddinxveen, 25 jaar werkzaam bij het onderwijs.

Een gedeelte van de verbouwde St.-Petruskerk, met een nieuw altaar van den beeldhouwer J. Maas, in gebruik genomen.

J. Snijders, 26 jaar veldwachter te Ter-Aar.

2 De heer G. Klinkenberg, 25 jaar hoofd der Openb. Lag. School te Haarlemmermeer.

4 Prof. Dr. P. Ehrenfest, uit' St.-Petersburg, aanvaardt in den Foyer der Stadszaal, zijn ambt als hoogleeraar in de faculteit der wis- en natuurkunde, met een rede over: ,,De crisis in de hypothese van den lichtaether."

DECEMBER 1912.

4	Het nieuwe electrisch licht te Roelofarendsveen wordt in gebruik genomen.
5	De Gemeenteraad van Leiden neemt de volgende besluiten: Levering van electriciteit aan de Gemeente Noordwijkerhout. Opheffing van de entstoffeninrichting in het Elisabethshof. Overeenkomst met de T'rovincie inzake den afstand van terrein in den nieuwen provincialen vaart bij „Cronesteyn", ten behoeve van een gemeentelijke zweminrichting.
6	J. Hollebeek 50 jaar in dienst bij de firma J. C. Zaalberg & Zn.
10	De Weleerw. heer W. J. van Turnhout, benoemd tot pastoor te Zoetermeer.
16-20	Wapenfeest van den Kon. Onderofficiers-Schermbond.
16	De heer J. Rutgers, 40 jaar in dienst bij de firma J. M. van Kempen & Zn. te Voorschoten.
	Pastoor van Buchem van de parochie de Lijnden, onder Haarlemmermeer, viert zijn 25-jarig priesterfeest.
19	De Gemeenteraad besluit in beginsel tot vervroegde Winkelsluiting.
20	De heer Joh. Speelman gekozen tot lid van den Gemeenteraad te Sassenheim.
	Ontsteking van het electrisch licht te Oudewetering.

* * * *

DECEMBER 1912.

20 Oprichting hier ter stede, van een inrichting voor Gobelin en Weefwerk.

21 Aan J. den Hoed, 55 jaar in dienst bij de firma J. J. Krantz & Zn., wordt de eere-medaille in brons van Oranje-Nassau, toegekend.

24 De Bond van Gemeente-politiebeambten in Nederland, koopt hef; perceel Pieterskerkgracht 20, tot vestiging aldaar van zijn drukkerij en kantoor.

De heer H. Hoogenboom verkozen tot Raadslid van Rijnzaterwoude.

De Stoomboot-Maatschappij „De Volharding" brengt haar 19de salonboot in de vaart.

27 De heer Warnaar biedt een in olieverf uitgevoerd portret van wijlen burgemeester Van Heemstra der Gemeente Sassenheim aan.

28 Het nieuwe restauratiegebouw der Leidsche IJsclub wordt in gebruik genomen.

29 Ds. F. G. Hospers houdt zijn intrede in de Ned.-Herv. Kerk te Lisse.

30 Aanbesteding van het maken van een gedeelte van het Rijn- en Schiekanaal onder de Gemeenten Zoeterwoude en Leiden.

Inlichtingen omtrent enkele openbare inrichtingen en besturen.

LEIDEN.

Burgemeester: Jhr. Mr. Dr. N. C. de Gijselaar.
Wethouders: J. A van Hamel, Mr. J. C. van der Lip, J. A. Bots, H. W. Fischer.
Secretaris: Mr. Dr. C. E. van Strijen.
Ontvanger: G. H. Kokxhoorn.
Archivaris: Mr. Dr. J. C. Overvoorde.
Directeur van Gemeentewerken : G. L. Driessen.
Politiecommissaris : J. Groebe.

Garnizoenscommandant, tevens kolonel commandant 4de regt. inf.: H. W. van Terwisga.
Commandant bij het 2de regt. veld-artillerie: J. W. Verff, luit.-kol.
Militie-Commissaris : J. H. v. Waveren, luit.-kol.
Inspecteur der registratie en domeinen: J. G. Lijbering.
Ontvanger der registratie en domeinen : W. K. F. Zwierzina
Bewaarder der Hypotheken enz.: F. Gordon.

Inspecteurs dar directe belastingen, enz.: P. Aleva en B Formijne.

Ontvanger der directe belastingen: G. G. A. Meuwissen.

Ontvanger der invoerr. en accijnzen: E. J. W. Römer.

Afgevaardigde voor het kiesdistrict Leiden ter 2de Kamer der S. G : Dr. J. Th. de Visser.

Afgevaardigden ter Provinciale Staten: W. Pera, W. F. van Wijk Thzn., H. Paul, Mr. J. Brunt, Mr. P. E. Briët.

KANTONGERECHT

Kantonrechter: Mr. J. Klein.

Ambtenaar 0. M.: Mr. A. van der Elst.

Griffier: Jhr. Mr. G. C. A. van Asch van Wijck

RIJKSUNIVERSITEIT.

Curatoren : Jhr. Mr. W. H. de Savornin Lohman, *President*. Prof. Dr. J. D. van der Waals Sr., Jhr. Mr. Dr. N. C. de Gijselaar, Mr. J. A. Loeff, E. C. baron Sweerts de Landas Wyborgh.

Secretaris van Curatoren: Mr. J. E. Boddaert.

Rector-Magnificus: Dr. B. D. Eerdmans.

Secretaris van den Senaat: Dr. G. Jelgersma.

Bibliothecaris: Prof. Dr. S. G. de Vries.

Praeses van het Col. Civ. Acad. Lugd. Bat. Supr.: A. J. Smissaert.

Praeses v. d. Bond van Leidsche Studenten „Jungantur Gaudia Musis": J. R. Tuyt.
Praeses der Ver. Vr. Stud.: Mej. W. Mees.

Gymnasium. President-Curator: Prof. Mr. S. J. Fockema Andreæ.
Rector: Dr. N. J. Beversen.

Commissie van Toezicht op de scholen voor **Middelbaar Onderwijs:** Prof. Dr. P. Zeeman, voorzitter.
Directeur H. B. S. voor jongens: Dr. J. L. Andreæ.
Directrice H. B. S. voor meisjes: Mej. B. C. G. Numan.
Directeur Kweekschool voor Onderwijzers : M. B. Hoogeveen.
Directeur Kweekschool voor bewaarschoolonderwijzeressen : W. Haanstra.

Arrondissements-schoolopziener voor het **Lager Onderwijs:** Tj. Kielstra.

Commissie voor oppertoezicht en beheer der **Kweekschool voor Zeevaart:** Jhr. Mr. Dr. N. C. de Gijselaar, voorzitter; J. C. Stam, secretaris.
Commandant der Kweekschool voor Zeevaart: C. van Buuren, kapt.-luit. t/z.

Predikanten. Bij de Ned.-Herv. Gem.: F. Oberman, W. Briët, G. Hartwigsen, J. Hoogenraad, K. W. Vethake, W. J. Roscam Abbing, M. J. Punselie, Mr. Dr. J. Schokking, Dr. D. Plooy.

Bij de Waalsche Gem.: S. Cler en M. Bresson.
Bij de Rem. Gem.: Dr. W. J. Lente.
Bij de Vereeniging v. Vrijz.-Herv.: A. van der Wissel.
Bij de Gereformeerde Kerken: H. J. Kouwenhoven en A. Roords.
Bij de Evang. Luth. Gem.: J. W. Brass en J. Ph. Makkink.
Bij de Doopsgezinde Gem.: J. Wuite.

Pastoors. Bij de R. K.: P. L. Dessens, tevens deken, H. L. A. Gadet, A. J. M. Hafkenscheidt.
Oud-Katholieken: J. M. van Beek, pastoor.
Israëlietisehe Gemeente: H. I. Cohen, leeraar.
Poetkantoor. Directeur: M. C. Hennequin.
Telegraaf-kantoor. Directeur: D. Merkestijn.
Stationschef: L. W. F. Sesseler.

Leiden telt thans ruim 69000 inwoners.

Leden der 2de Kamer der Staten-Generaal voor de districten:

Haarlemmermeer. F. H. van Wichen te Oudewetering.
Katwijk. Mr. 0. J. E. baron van Wassenaer van Catwijck te 's-Gravenhage.
Bodegraven. Mr. J. W. H. M. van Idsinga te 's-Gravenhage.

Leden der Prov. Staten voor de districten:

Leiderdorp.
- Mr. L. M. J. H. Kerstens te Leiden.
- C. J. L. van der Meer te Noordwijk.
- R. Ouwehand te Katwijk.
- W. Warnaar te Sassenheim.

Zoetermeer.
- Jhr. Mr. L. E. M. von Fisenne te 's-Gravenhage.
- W. B. van Liefland te 's-Gravenhage.
- D. J. G. J. baron van Pallandt te Wassenaar.
- J. Scheer te Zoetermeer.

Alphen.
- Mr. C. S. van Dobben de Bruyn te Hazerswoude.
- A. A. van Gile te Zoeterwoude.
- W. Los te Alphen.
- F. H. van Wichen te Oudewetering.

Bestuur der Gemeenten.

Ter Aar: Jhr. K. W. L. de Muralt, Burgemeester; J. Hogenboom, *Secretaris.*

Aarlanderveen: J. W. van aer Lee, *Burg.* ; A. P. Tolk, ***Secretaris.***

Alkemade: F H. van Wichen, Burg. en *Secr.*

Alphen: C. W. C. Th. Visser, *Burg.* ; K. J. E. Koning. *Secretarie.*

Benthuizen; A. Verheul Azn., Burg. en *Secr.*

Boskoop: J. Grootenhuis, Burg.; E. G. Konings, *Secr.*

Hazerswoude: Mr. C. S. van Dobben de Bruyn, *Burg.*; 3. M. Kok, *Secr.*

Katwijk: T. A. 0. de Ridder, *Burg.* ; J. Varkevisser, Secretaris.

Koudekerk: J. C. van Voorthuysen, *Burg.*; E. Rollema, Secretaris.

Leiderdorp: G. van der Valk Bouman Sr., *Burg.* en *Secr.*

Leimuiden; Th. C. C. Ninaber, *Burg.* en *Secr.*

Lisse: Jhr. P. F. A. J. von Bönninghausen tot Herinckhave, *Burg.* en *Secr.*

Noordwijk: Jhr. W. C. van Panhuys, Burg.; E. de Groot, *Secr.*

Noordwijkerhout: J. P. J. M. Sweens, *Burg.;* A. B. Vermeulen, *Secr.*

Oegstgeest: J. G. M. van Griethuysen, *Burg. en Secr.*

Oudshoorn: W. C. ten Harmsen van der Beek, *Burg.;* W. Steen Jr., *Secr.*

Rijnsaterwoude: Th. C. C. Ninaber, *Burg.* en *Secr.*

Rijnsburg: R. van Ham, *Burg.* en *Secr.*

Sassenheim: P. Besselaar, *Burg. ; 0. v.* Eck, *Secr.*

Stompwijk: P. van Duyvendijk, *Burg.* ; H. J. van Delft, *Secretaris.*

Valkenburg: P. Lotsy. Burg.; I. A. Charbon Jr., *Secr.*

Veur: P. van Duyvendijk, *Burg. en Secr.*

Voorhout: J. G. M. van Griethuysen, *Burg.;* J. H. Langeveld, *Secr.*

Voorschoten: E. Vernède, *Burg.* en *Secr.*

Waddingsveen: *G.* van Dort Kroon, *Burg.;* A. Kreupeling, Secretaris.

Warmond: A. J. Schölvink, *Burg.;* H. L. van Delft, Secretaris.
Wassenaar: Jhr. B. Ph. S. A. Storm van 's Gravesande, Burg. ; J. Eggink, *Secr.*
Woubrugge: T. P. Kleyn, Burg. ; C. Rammeraat, *Secr.*
Zoeterwoude: A. A. van Gils, *Burg. en Secr.*

RIJNLAND,

Dijkgraaf: Mr. E. de Vries.
Hoogheemraden: Jhr. Mr. W. G. Dedel, J. H. M. Evelein, A. J. E. baron van Ittersum, Mr. J. van de Kasteele, J. C. van der Torren, Mr. J. Th. C. Viruly.
Secretaris: Mr. C. W. van der Pot Bzn.
Rentmeestcr: Mr. H. A. Sypkens.
Ingenieur : P. Hoogenboom.

De volgende verzamelingen zijn voor het publiek toegankelijk :

Rijksmuseum van Oudheden, Breestraat, werkdagen 10-4 uur, Zon- en Feestdagen 1— 4.

Ethnographisch Museum, Rapenburg, Hoogewoerd en Heerengracht, alleen werkdagen, 10— 4 uur.

Museum van Natuurlijke Historie, Rapenburg, werkdagen 12-4 uur, en Zondags van Mei-November, 12-3 uur

Geologisch Mineralogisch Museum, Garenmarkt, Woensdag en Zaterdag 2-4 uur.

Kabinet van Pleisterbeelden, Rapenburg, werkdagen 10-4 uur, Zon- en Feestdagen 1-4 uur.

Hortus Botanicus, Rapenburg, werkdagen, 1 April-30 Sept., 9-6 uur; 1 Oct.—31 Maart, 9-4 uur, Zondags 10-4, van 1 April-30 September.

Kabinet van Prenten, Rapenburg, Dinsdags, 10-3 uur.

Stedelijk Museum „de Lakenhal", Oude Singel, werkdagen 10-4 uur, Zondag 12-4.

Universiteitsbibliotheek, Rapenburg, werkdagen 10-4 uur, doch van 15 Nov.—15 Jan. 10-3 uur en in de acad. vacanties 1-3 uur.

Oud-Archief der gemeente, Boisotkade, werkdagen 9-4 uur.

IN MEMORIAM.

E. L. Baron van Hardenbroek van Lockhorst. †

Oud-Burgemeester van Noordwijk.

Onder de Burgemeesters, die korter of langer aan 't hoofd van het bestuur der gemeente Noordwijk hebben gestaan, zal naast den naam van den schepper der badplaats, C. L. C. W. Picke, immer in hooge eer genoemd worden, die van **Ernest** Louis baron van **Harden**broek van Lockhorst, van 17 December 1901 tot 17 Maart 1908 burgemeester dier gemeente.

Baron van Hardenbroek werd op 10 Februari 1864 geboren op het vaderlijk landgoed, gelegen onder het stille en eenvoudige Leusden in de provincie Utrecht. Zijn ouders waren Mr. Ernest Louis baron van Hardenbroek, Heer van Lockhorst, burgemeester, Lid der Prov. Staten van het gewest en van de Tweede Kamer der Staten Gen., en Jonkvrouwe Sophia Adriana Joanna Huydecoper.

Na de gewone opvoeding genoten te hebben, welke den kinderen uit den gegoeden stand ten deel valt, was hij eenige maanden werkzaam bij het toenmalige Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid.

Maar voor een buitenman als den jeugdigen van Har-

denbroek, kwam het leven aan een Ministerie met zijn idealen niet overeen. Spoedig werd hij dan ook geplaatst bij de Hoofdadministratie der Koninklijke Domeinen, en het duurde niet lang of zijn benoeming volgde (in 1887) tot Rentmeester van het Rentambt Zuid-Holland.

Na op 4 Sept. 1890 gehuwd te zijn met de dochter van den toenmaligen burgemeester van Rijswijk, Jonk. vrouwe Johanna Maria Antonia Caan van Neck, werd hij in 1892 overgeplaatst naar het rentambt Middelburg.

Toen in 't begin van 1893 de burgemeestersvacature van Domburg moest vervuld worden, deed van Hardenbroek zijn entree in de gemeente administratie, en, meermalen heeft hij het mij verzekerd, het gemeentelijk beheer had weldra zijn liefde.

Tot het einde van 1901 bleef hij burgemeester van Domburg. Redenen van particulieren aard noopten hem toen de betrekking neer te leggen. Evenwel slechts zeer kort bleef hij buiten de gemeente-administratie. Jhr. Mr. J. H. J. Quarles van Ufford, tot Referendaris bij het Ministerie van Binnenlandsche Zaken benoemd, nam ontslag als burgemeester van Noordwijk en bij Kon. Besluit van 5 Dec. 1901 N°. 19 zag baron van Hardenbroek zich tot zijn opvolger benoemd. Op 17 December 1901 werd hij als zoodanig in eene openbare Raadszitting plechtig geïnstalleerd.

Baron van Hardenbroek kwam niet onder zoo bijzonder aangename omstandigheden als burgemeester te Noordwijk. Een deel der bevolking — en een niet gering deel ook — had het oog gevestigd op een ander candidaat, een hoogst achtenswaardig ingezetene, die, ook naar

wettelijken zin, op de eervolle betrekking aanspraak mocht maken.

Wij zouden dan ook aan de waarheid te kort doen door te beweren dat van Hardenbroek's benoeming met volle sympathie van alle Noordwijkers werd begroet. En in den beginne stonden burgemeester en burger dan ook wel wat ver van elkander.

Maar hoe meer men elkander leerde kennen, hoe meer de Noordwijkers in de gelegenheid kwamen de uitstekende hoedanigheden van hun burgemeester als mensch en als magistraat te leeren kennen, hoe grooter de waardeering werd der ingezetenen.

Metterdaad voelde hij zich „der burgeren vader". En eerlijk gezegd, was die positie hem dan ook de aangenaamste.

Man van hooge geboorte en volbloed aristokraat, was hem het geheim ontdekt om zonder het zoo dikwijls hinderlijke afdalen tot het volk, zich een plaats te verzekeren in het hart van zijn ingezetenen, onverschillig van welken rang of stand.

Zijn hoog gevoel van plicht en trouw aan 't eenmaal gegeven woord, deden hem nimmer afwijken van wat hij bij ambtseed had beloofd: „trouw aan de grondwet en de wetten des rijks", maar met grooter liefde en met meer opgewekten zin, volbracht hij het andere deel van dien ambtseed : „dat hij de belangen der gemeente met al „zijn vermogen zou voorstaan en bevorderen."

Als 't Noordwijk's belangen gold dan was van Hardenbroek altoos te spreken, wanneer en waar ook en voor wie ook.

De Noordwijkers zagen het dan ook spoedig in: zij gingen met vertrouwen hun belangen in zijn handen stellen. Zijn groote waarheidszin, en strikte rechtvaardigheid, zijn eerlijk willen en, waar noodig, zijn krachtig durven, waren hun waarborg dat hij voor hun belangen waakte en werkte

Voeg daarbij zijn grooten eenvoud en goedhartigheid — dan is de verklaring gevonden van het feit dat zoowel op het Raadhuis als op de stoep van 's burgemeesterswoning telkens bezoekers werden aangetroffen.

Met rijke redenaarsgaven had moeder natuur hem niet bedeeld en als leider der Raadsvergaderingen zocht en vond hij dan ook zijn kracht meer in een eenvoudige uiteenzetting van het vóór en tegen der aan de orde zijnde zaken, dan in diep en breed betoog.

En de Raad, die wist dat steeds „klare wijn" werd opgediend, schonk hem dan ook na eenigen tijd zijn volkomen vertrouwen.

In meer landelijke gemeenten komt het niet dikwijls voor dat een burgemeester zijn naam kan verbinden aan een groote zaak, welke tot de buitenwereld spreekt. Onder van Hardenbroek's bestuur kwam intusschen Noordwijk in het gelukkig bezit eener steenkolen gasfabriek welke, door haar toenemenden bloei, mede aanwijst de voortdurende welvaart van Noordwijks burgerij.

Het bericht dat van Hardenbroek tot burgemeester van Rijswijk benoemd was en dus Noordwijk zou verlaten, werd door de Noordwijkers schier onverdeeld met oprecht leedwezen vernomen; en 't was gesproken uit 't hart der bevolking toen de oudste wethouder, de

Heer C. Alkemade Sr., in de openbare raadsvergadering van 17 Maart 1908 den scheidenden burgemeester „hartelijken en welgevoelden dank bracht namens alle ingezetenen van Noordwijk, voor alles wat gij als burgemeester en ook als inwoner voor Noordwijk hebt gedaan" — en 't was bij deze zelfde gelegenheid dat een ander lid van den Raad mocht getuigen: „Wij hebben 't gezien hoe hij steeds op alle zaken het volle licht deed schijnen en eerlijk en openhartig ons in de gelegenheid stelde alle omstandigheden te kennen die noodig waren om een zaak te beoordeelen, en dat standpunt bleef hij getrouw zelfs wanneer er kans was dat door dit volle licht een voorstel minder kans tot slagen kreeg."

Dat het heengaan van een dergelijk burgemeester voor de gemeente een verlies was, behoeft geen breed betoog.

Op de meest ondubbelzinnige wijze sprak de volksstem zich uit bij 't vertrek van v. Hardenbroek naar Rijswijk. In zeer korten tijd werd door, metterdaad „groot en klein", een som bijeengebracht om hem een prachtig stoffelijk blijk mede te geven van hunne achting, erkentelijkheid en toegenegenheid. En het teekent den man, toen hij bij de aanbieding met van aandoening trillende stem zeide: „Waaraan heb ik dat verdiend; ik trachtte slechts mijn plicht te doen."

Niet lang heeft baron van Hardenbroek den burgemeesters zetel van Rijswijk bekleed.

In 1910 werd aan een geheimen wensch van zijn Oranje-lievend hart voldaan.

*****

Eens had hij mij dien medegedeeld: „nog eens — „zoo zeide hij — zou ik zoo gaarne mijn Koningin meer „direct willen dienen." Hare Majesteit de Koningin riep hem in Haar nabijheid als Kamerheer.

Helaas, slechts korten tijd mocht hij „zijn Koningin dienen". Reeds op 20 Januari 1912, dus op nog geen 48-jarigen leeftijd, overleed hij te 's Gravenhage in zijn woning aan den Parkweg, en den 23sten Januari d.a.v. werd hij onder veler belangstelling, op de bekende begraafplaats „Oud-Eik-en Duinen" ter aarde besteld.

Hij ging heen op een leeftijd dien men nog niet als oud pleegt aan te duiden, maar hij heeft lang genoeg geleefd om zich de hoogste onderscheiding te verwerven welke men in dit leven deelachtig kan worden: de eenparige overtuiging, dat baron van Hardenbroek was een braaf, edel en plichtgetrouw mensch.

En van dezen wordt gezegd: Zij sterven niet.

Baron van Hardenbroek was Ridder van de orde der Eikenkroon van Luxemburg en van de orde van Oranje-Nassau.

Noordwijk, Dec. 1912.

E. DE GROOT.

Johannes van den Dop. †

Op den 25sten Maart 1912 op bijna 65-jarigen leeftijd ontviel aan zijn gezin en aan het Leidsch Dagblad, dat hij tot zijn dood toe zijn werkzaam leven wijdde, de heer Johannes van den Dop.

Geboren te Leiden, den 6den April 1847, kwam hij, na aanvankelijk voor het onderwijs te zijn opgeleid, 27 December 1865, dus op ruim 18-jarigen leeftijd, bij den uitgever den heer A. W. Sijthoff in betrekking en kreeg een plaats bij de administratie van het Leidsch Dagblad. De jonge man deed zijn plicht uitstekend. was ijverig en accuraat, maar zijn aspiraties gingen een andere richting uit. Toen een betrekking van corrector vakant kwam, vulde hij deze plaats aan. Jantje Secuur als hij was, ging de kopij die onder zijn oogen was geweest, van feilen zuiver ter perse. Af en toe deed hij ook redactiewerk en het bleek aldra, dat hij daarmede zijn bestemming had bereikt.

In 1879 zag hij zijn ideaal verwezenlijkt, hij werd benoemd tot redacteur van het Leidsch Dagblad, en is dat tot zijn dood gebleven.

Hij heeft het blad telkens zien vooruitgaan en grooter worden en het was zijn grootste trots op dit steeds stijgend abonnementental te kunnen wijzen.

Hij gaf zich geheel aan de courant: 's daags op het

redactiebureau, 's avonds als verslaggever in verschillende vergaderingen, na afloop waarvan hij thuis nog de rapporten er van persklaar maakte.

De eischen aan de courant gesteld werden echter steeds grooter, de rubrieken breidden zich zienderoogen uit en, zoo werd de staf zijner medewerkers ook allengs talrijker en moest hij veel overlaten aan anderen wat hij gaarne zalf had gedaan. Dat viel hem blijkbaar zwaar en had ten gevolge dat hij het werk van anderen, vooral als het een anderen koers uitging dan die welken hij steeds had gevolgd, niet altijd naar waarde wist te schatten. Hij had zoo gaarne alles zelf gedaan ook al ware er voor hem geen tijd voor uitspanning en rust overgebleven.

Voor het Leidsch Dagblad te arbeiden was zijn grootste lust. Hij is er voor blijven werken tot zoolang hij kon.

Geruimen tijd was hij ziekelijk. Een onzichtbare kwaal ondermijnde zijn vroeger zoo krachtig gestel. Toch sleepte hij zich naar zijn bureau en een zachte wenk van zijn patroon was noodig hem eindelijk de kamer te doen houden. Op zijn ziekbed, dat zijn sterfbed zou worden, leefde hij echter nog met het Leidsch Dagblad mede dat hij, tot zoolang zijn geest helder was, zelfs nog met een brekend oog, bleef lezen.

Zoo heeft hij gewerkt zoo lang het dag voor hem was, en wij, zijne medearbeiders aan het Leidsch Dagblad, zullen hem gedenken als een man van grooten ijver en getrouwe plichtsbetrachting en zijn voorbeeld voor oogen houden.

K. SIJTSMA.

Leiden, Januari 1913.

DS. **J. J. van der Lip.** †

Den 28sten April dezes jaars overleed te dezer stede, na een langdurig maar met veel geduld gedragen lijden, de man, wiens naam hierboven vermeld staat en die waardig is ook in dit Jaarboekje herdacht te worden.

Johan Jurriën van der Lip was den 27sten Augustus 1843 te Utrecht geboren. Na in zijne vaderstad zijne theologische studiën te hebben voltooid, werd hij op 31 Maart 1867 tot. Predikant te Leusden bevestigd, vertrok vandaar in 1870 naar Linschoten, in 1873 naar Wijk bij Duurstede, in 1880 naar Harderwijk, om eindelijk 11 Febr. 1883 alhier de Evanglie-bediening te aanvaarden.

De overledene, die de Ned. Hervormde Gemeente te Leiden dus langer dan 29 jaren gediend heeft, was niet alleen een bij velen geliefd Prediker, maar muntte vooral ook uit als Cathecheet , getuige de vele leerlingen die hij had en die hem voorzeker met de meeste achting en toegenegenheid zullen blijven gedenken.

Den 31sten Maart 1907 mocht hij zijn veertig-jarig Jubilé vieren en talrijk waren de bewijzen van toegenegenheid en vriendschap, die hij toen van de Gemeente, van zijne Ambtgenooten en vrienden, ook uit vorige gemeenten, ontving, bij welke gelegenheid hem tevens de hooge onderscheiding te beurt viel van zijne benoeming tot ridder in de orde van Oranje-Nassau. In de

laatste jaren belette hem de staat zijner gezondheid veeltijds zijn werk te verrichten, ofschoon hij in alles wat het kerkelijk leven der Gemeente betrof, tot den einde toe bleef belangstellen.

Ds. van der Lip was een eenvoudig hartelijk man en een getrouw vriend, een man, die zich zoo oprecht kon verblijden met de blijden en weenen met de weenenden, een huisvriend en raadsman van velen en die, als Prediker van het Evangelie des kruises de waarheid en den vrede liefhad.

De smarten des levens zijn hem niet gespaard gebleven. Hij heeft geleden in den huiselijken kring en daarbuiten, doch zijne opgewektheid heeft hij nooit verloren. Zijne nagedachtenis zal bij velen, in en buiten onze stad in gezegend aandenken blijven.

w. B.

A. de Koster. †

Het secretariaat van de Kamer van Koophandel en Fabrieken schonk mij het onschatbaar voorrecht den man te ontmoeten en te leeren kennen, wiens nuchtere kijk, aangeboren koopmanstalent en buitengewoon helder doorzicht in zaken bij mij in zulk een mate bewondering hadden gewekt, dat ik meer dan eenmaal tegenover derden mij daarover had geuit. Ik dank het vermoedelijk daaraan, dat men zich tot mij gewend heeft, om, ofschoon anderen hem misschien beter gekend hebben, eenige woorden aan zijn nagedachtenis te wijden, een taak, die ik volgaarne op mij nam.

Iemand die De Koster heel goed gekend heeft, heeft van hem eens gezegd: „Hij had de bedachtzaamheid van een Nederlander en de aangeboren durf van een Amerikaan" en van die eigenschappen getuigt zijn geheel werkzaam leven, dat hem tot eene maatschappelijke positie gebracht heeft, die hij zich van zijn jeugd af aan altijd voor oogen had gesteld. Want De Koster wist van geen wijken, kende geene moeielijkheden, als hij zich eenmaal voorgenomen had een doel te bereiken; met een zekere overmoedige volharding, met een brutaal zelfvertrouwen, met een ongekend doorzettingsvermogen, zich van zijn kracht en helder verstand volkomen bewust, ging hij recht op zijn doel af, niet terugdein-

zende, wanneer hij bezwaren of hinderpalen op zijn levensweg ontmoette, integendeel daardoor geprikkeld, om nog meerdere geestkracht te ontwikkelen. Een man met die groote eigenschappen, die gevoelde, dat hij slagen moest, slaagde, omdat hij aan grooten onder. nemingsgeest groote bedachtzaamheid paarde, omdat zijn heldere blik hem altijd den juisten weg aanwees, dien hij bewandelen moest en die het slagen in wat hij ook maar ondernam als de meestnatuurlijke zaak ter wereld beschouwde. En uit dit laatste sproot vermoedelijk voort die eigenaardige eigenschap, dat hij nooit prat ging op hetgeen hij ondernomen had, doch tot aan zijn dood toe bleef de hoogst eenvoudige man, die gaarne aan anderen zijn helder advies gaf als hem dit gevraagd werd, doch feitelijk nimmer hoogere aspiratiën koesterde dan het welslagen van zijn zaak, van de industrie die hij zelf geschapen had en waaraan hij zijn geheelen persoon en zijn geheel leven gegeven heeft.

Dat was ook de schaduwzijde aan zijn onverzettelijken wil verbonden; hij gaf zijn leven aan zijn industrie: maar bijkans ook alleen daaraan; dat levensdoel, eenmaal voor oogen gesteld, eischte naar zijn meening de geheele persoonlijkheid en hij kon niet dulden, dat hij in het bereiken daarvan door iets gestoord of belemmerd werd. Hij ging zijn weg, zich uitsluitend wijdend aan zijn zaak, waaraan alles dienstbaar werd gemaakt, zich niet vermoeiend met wat hij beschouwde als het kleine gedoe om zich heen, noch zich bekommerend om de sociale nooden, noch zich rekenschap gevend van het menschelijk gebeuren dan *alleen*, wanneer het zijn **zaak**

kon verheffen of treffen. En zijn geest werkte zelfs nog door, al was hij in den engen familiekring teruggekeerd; men noeme dit alles een fout misschien, maar zonder welke hij de taak nooit had kunnen volbrengen, naar welke zijn onvermoeid streven ziah richtte.

In 1841 geboren stond hij op ongeveer 14-jarigen leeftijd, toen hij aanvankelijk het gymnasium bezocht, voor het treurige feit, dat hij die school moest verlaten, ten gevolge van den achteruitgang van zaken zijns vaders. Aan zich zelf overgelaten, zonder eenig fortuin, tastte hij op verschillend gebied nog in het duister, toen hij eindelijk geplaatst werd op een handelskantoor te Gouda, dat bovendien nog een filiaal had te Leiden en te Antwerpen.

Later naar Antwerpen gezonden werd hij al spoedig de steun en rechterhand van zijn patroon, van wien hij omstreeks 1869 de te Leiden gevestigde betrekkelijk kleine zaak in kaas en graan overnam, daartoe in staat gesteld door het klein kapitaaltje, dat hij te Antwerpen had bijeengegaard. Hij bracht moeielijke jaren door ten gevolge van gebrek aan voldoend bedrijfskapitaal; een man als de Koster kon zich daarbij niet nederleggen of daarin kalm berusten; hij breidde voortdurend uit, zocht die uitbreiding meer in het bijzonder in den graan. handel, doch hij begreep toen reeds, dat hij zich ook daartoe niet kon bepalen. Inziende dat ten gevolge van het vermeerderd gebruik van wittebrood vooral de handel in rogge en inlandsch tarwe achteruit moest gaan en de meelhandel zich meer en meer moest ontwikkelen, aarzelde hij geen oogenblik zich met alle kracht te werpen op de indu-

strie, waarvoor nauwelijks een gunstiger oogenblik gekozen kon worden. Allerhande machines werden geleidelijk uitgevonden, waarmee de moderne meelfabrieken voorzien werden en deze overgangsperiode was een geschikt tijdperk om een volgens een nieuw systeem ingerichte meelfabriek op te richten. Hij associeerde zich met den Heer Koole, die over kennis op maalderij. gebied beschikte ; te zamen reisden zij naar Zwitserland, om de nieuwe systemen en de nieuwe fabrieken te bestudeeren en richtten in 1884 de meelfabriek „De Sleutels" op, een fabriek door de Koster kort daarna, toen Koole overleed, geheel voor eigen rekening voortgezet. In 189 1 geheel afgebrand, werd de fabriek opnieuw opgebouwd en naar moderne eischen ingericht en dat deze industrie is geworden wat zij thans is, één der belangrijkste op dat gebied in Nederland, dat De Koster in de maatschappij de benijdenswaardige positie veroverde, die hij tot aan zijn dood toe bezat, heeft hij alleen en uitsluitend te danken aan de voortreffelijke eigenschappen waarvan ik hierboven gewag maakte, aan eigen werken geestkracht en aan eigen onvermoeid streven

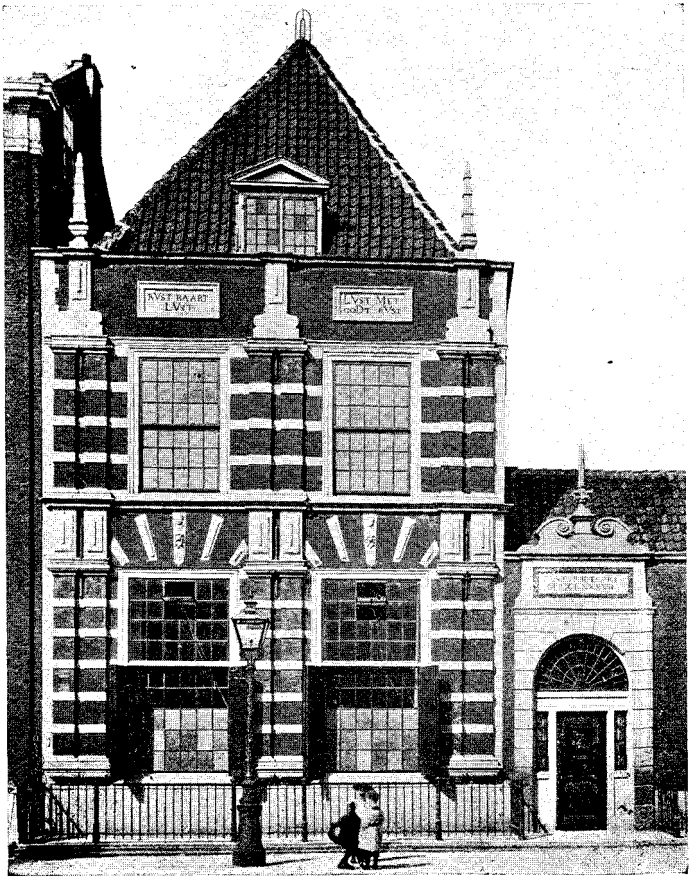
Dat hij het initiatief nam voor, althans den grootsten stoot heeft gegeven aan de Graanbeurs te Leiden, stemt velen tot groote dankbaarheid, al heeft hij natuurlijk een en ander ook aan eigen zaak weder dienstbaar kunnen maken.

Wanneer ik hierboven schreef, dat De Koster zich alleen en uitsluitend gaf aan zijn zaak, dan moet ik daarvan uitzonderen, behalve ook eenige commissariaten, het lidmaatschap van de Kamer van Koophandel. Hij

sprak in de vergaderingen, die hij gaarne en trouw bezocht, weinig, maar als een onderwerp aan de orde kwam, dat hij meester was en dat hem belang inboezemde, dan kon men zeker zijn, dat trots den felsten tegenstand, zijne meening zegevierde, eene meening gegrond op rijpe overwegmg; dan gevoelde men eerst recht, als hij zijn advies mondeling of schriftelijk uitbracht, welk een groote suggestieve kracht er uitging van den man, wiens levenservaring gerijpt was uit en door den moeielijken levensstrijd, van een man, die in den waren zin van het woord was een self made man.

Aan zijn kinderen en in het bijzonder aan zijn zoons, laat hij na een eervollen naam, het kostbaarste deel van een rijke nalatenschap; zijn voorbeeld, zijn wilskracht volgende, zullen zij dien eervollen naam handhaven en hooghouden, al missen zij den gezonden prikkel, die uit the struggle for life geboren wordt; maar van hem hebben zij geleerd, dat ook in den zwaarsten levensstrijd, ook wanneer onverhoopt moeielijke tijden voor hen mochten aanbreken, nog altijd waar is en blijft: „Labor improbus vincit omnia".

J. H. GOUDSMIT.

„PAX HUIC DOMUI"

Ars Aemula Naturae ,

DOOR

P. J. BLOK.

Telkens weder ondervindt het Bestuur van bovengenoemd, in het bekende antieke huis aan de Pieterskerkgracht „Pax Huic Domui" gevestigde oude instelling, dat zij thans voor zeer velen in Leiden een zoo goed als geheel onbekende is. Het Bestuur noodigde daarom haren secretaris uit voor de lezers van dit Jaarboekje eens de geschiedenis van de instelling te vertellen, wat hij gaarne op zich nam, overtuigd als hij is, dat zij nog altijd nut doet en nut kan blijven doen. Een en ander geeft tevens niet onbelangrijke bijdragen tot de kennis van het kunstleven hier ter stede in de 18de en 19de eeuw.

Leiden's oude schilders hebben berst vrij laat — in 1648 — een St. Lucasgild mogen stichten. Was het de oude gildenvrees, die de Leidsche overheid heeft weer.

houden zulk een stichting toe te staan? Of moet men hier denken aan verzet van de zijde der kunstverkoopers te Leiden? Het laatste is niet onwaarschijnlijk, daar dezen zich bedreigd konden achten door een aaneensluiting van hen, die hunne kunstproducten totnogtoe zonder eenige contrôle aan de kooplieden hadden verkocht: ook elders ziet men dergelijke oppositie [1]).

Maar dit gild, gesticht met het doel om de geldelijke belangen van de leden te behartigen, in de eerste plaats te beschermen, en samengesteld uit schilders, ververs, beeldhouwers enz., regelde de opleiding tot de schilderkunst volstrekt niet. De aankomende schilders bleven bij de oude gewoonte, volgens welke men bij andere schilders op hun atelier de kunst leerde. Zoo hadden Willem van Mieris (1662-1747) en Carel de Moor (1656-1738) nog bij den ouden Gerrit Dou (1613-1675) en diens leerling Frans van Mieris (1635 — 1681) hunne opleiding genoten. Zij waren op het einde der zeventiende eeuw de meest beteekenende volgers van Dou's schilderswijze, die der Leidsche „fijnschilders".

Kort vóór het einde der zeventiende eeuw nu hadden zij beiden [2]) in een lokaal onder de „Saaihalle", waaraan

---

[1]) Vgl. Martin: Leven en Werken van Gerrit Dou (Leiden. 1901), blz. 107 vlg.

[2]) Ms. Gedenkboek van de Schildersacademie te Leyden, samengesteld door Frans van Mieris den Jonge en in afschrift of klad ten deele bewaard in het archief van A. A. N. Waar het eigenlijke boek zelf gebleven is, is onbekend.

burgemeester Cornelis Paets [1]) hen eenige jaren te voren geholpen had, een „vergadering of academie der Konstschilders en Tekenaars" gesticht met toestemming van de Leidsche regeering. Zij noemden zich „dierecteurs en meesters van de Schildersaccademy" en hadden „eenige jaaren geïnstruweerr ende onderweesen ter liefde van de const en 't nut voor 't algemeen" zooals zij van zichzelve getuigen in een rekest van omstreeks het einde van 1701 [2]). Zij vestigden in dat rekest aan de Leidsehe regeering de aandacht erop, „dat er onder geringen ambaghtsluyden haar kinderen ook fraaye geesten en vernufften gevonden werden dewelken gaaren van onsen openbaare leering wilden bedienen." Ofschoon de kosten voor de daarbij gebruikte „modellen" niet zeer groot waren, konden sommigen die toch niet betalen en daarom vragen de schilders van de kunstlievende regeering „een kleine gratificatie", ook ten behoeve van verlichting en verwarming van het lokaal, en wel 75 guldens 's jaars; zij beloofden „de voorschreeven instructie gratis ofte voor niet aan yder liefhebber van de voorsz. const meede te deellen."

Wij zien dus, dat toen reeds door deze schilders

---

[1]) Hij was in die functie in de jaren 1671—1694. Het onderwijs moet dus begonnen zijn op zijn laatst in 1694.

[2]) Naast de beide schilders staat onder het stuk ook J. Toornvliet genoemd, die echter later niet, meer vermeld wordt. Het stuk is gedrukt door Martin, in Oud-Holland 1904, Afl. 3, blz 6.

van grooten naam, blijkbaar tegen matige vergoeding voor de betaling van de gebruikte levende modellen, openbaar teeken- en schilderonderwijs werd gegeven.

De Leidsche regeering, „gehoort hebbende het advijs ende de consideratiën van de heeren derselver gecommitteerdens," stond bij apostille van 9 Febr. 1702 het gedane verzoek toe, voor het eerste jaar zelfs *f* 100. Van de „leden", d. w. z. leerlingen, dezer schilderacademie vernemen wij vooreerst niets, maar uit latere aanteekeningen blijkt, dat van de aangeboden gelegenheid vrij ruim gebruik werd gemaakt door hen, die zich onder zoo goede leiding op teeken- of schilderkunst wilden toeleggen. Het onderwijs werd sedert 1702 niet langer gegeven onder de Saaihal maar op de oude Rijnsburgsche of Blauwpoort, gelegen aan het einde van de Turfmarkt, waar ook de Rederijkers hun vergaderlokaal hadden. Het gerijmel, waarmede de leden der oude Rederijkerskamer „In liefde Bloeyende" hunne kunstbroeders van de beeldende kunst bij hunne komst begroetten, is nog bewaard. Toen de oude Blauwpoort in 1735 werd afgebroken, nadat zij feitelijk hare functie als poort reeds in de 17de eeuw had overgedragen aan een andere Rijnsburgsche poort tusschen Morsch- en. Rijnsburgersingel, ging de Academie naar dit laatste gebouw over.

De beide „directeuren" of „opzienders" traden, blijkbaar naar aanleiding dezer vernieuwing van hun lokaal en in verband met hun hoogen leeftijd, in 1736 af en werden vervangen door de schilders Frans van Mieris

WILLEM VAN MIERIS,
naar een pastelteekening in het Rijksprentenkabinet te Leiden.

den Jonge en Hieronymus van der Mij [1]), die volgens de beschikking van de stadsregeering om het jaar „opperste directeur" zouden zijn.

De nieuwe directeuren legden een geregeld boek aan van de in te schrijven „leden", van welke een als „secretaris" fungeerde. Voor de inschrijving werd „voor eens en altoos" één gulden betaald. Het aantal dezer leden nam blijkbaar niet snel toe: bij de 5, in 1736 aanwezig, komen er jaarlijks een of twee nieuwe, onder wie wij in 1747 den toen achttienjarigen Jan Le Francq van Berkhey genoemd vinden, in dien tijd werkzaam in den kunsthandel zijner moeder en later welbekend als dichter en wetenschappelijk schrijver.

Een jaar na hunne benoeming verzochten de beide nieuwe directeuren als „Regenten van het Schilder-Academie" gesteld te mogen worden buiten het eigenlijke schildersgilde, dat zich blijkbaar eenig toezicht op de Academie had aangematigd maar, als samengesteld uit „schilders, beeltsnyders, schilderyverkoopers en kladschilders," zelfs met inbegrip van de kleinste ververs, niet geacht kan worden tot zulk een toezicht bevoegd te zijn. De schilderkunst moet „van geen gild afhangen ," was hun meening; het gild kon zich met de stoffelijke belangen zijner leden bemoeien maar niet met de kunst zelve. De stadsregeering stemde toe en ontsloeg de „Re-

[1]) Bekend o. a. als schilder en restaurateur van vele portretten in de 1734/5 ingerichte Senaatskamen in het Academiegebouw.

genten" der Academie als zoodanig van den gilde-band [1]).

Zoo ging het onderwijs overigens op denzelfden voet voort, totdat in 1762 Van der Mij overleed en de oud-leerling der Academie Abraham Delfos [2]) naast Frans van Mieris optrad. Hij was een bekwaam graveur en teekenaar, tevens kunsthandelaar.

Het lokaal en de hulpmiddelen waren blijkbaar zeer eenvoudig. Wij bezitten een inventaris van het op de Rijnsburgsche poort 20 Juli 1736 voorhanden materiaal [3]).

„Een pleistere atlas.
Een Grieksche Venus van pleister, zeer geschonden.
Een kerkkroontje, van welke twee luchters weg waren.
Een verroeste blikke lamp.
Een oude theetafel.
Een lange leer om boven te klimmen.
Een oud hangend kleed.
Eenige banken.
Een tafel met een schraag.
Eenige stoelen (pas) gekoft."

---

[1]) Van der Mij weigerde dan ook in 1753 de benoeming tot deken van het gild en werd geëxcuseerd. Zij bleven echter heiden gildebroeders.

[2]) 8 Maart 1731 geboren, 5 Oct. 1753 als lid ingeschreven. De platen in Van Mieris' beschrijving van Leiden zijn door hem op koper gebracht.

[3]) Archief van Ars Aemula Naturae, portef. met allerlei oude stukken.

FRANS VAN MIERIS DE JONGE,
naar een gravure in de portretverzameling van het Stedelijk Archief;

In den tijd van Delfos was later nog aanwezig [1]):

„ Een kast met glaaze deuren, in dezelve planken en gevult met pleisterbeelden, anatomie, antique standbeelden, kindertjes, beesten, handen en voeten en meer plijsterbeelden, ter leering voor aankomende jongelingen.

Een met stroo gevult Matras omt model op te plaatsen.

Vier tekenplanken en gereedschappen.

Een driestal.

Een boerebroek en wanbus.

Tekeningen en schetzen enz.

Nog eenig gereetschap tot schoonmaking van het collegie."

Dat was alles, en zoo is de Academie nog langen tijd op de Rijnsburgsche poort gebleven [2]).

Frans van Mieris is op 19 Mei 1763 ongehuwd gestorven. Hij had bij testament een legaat van f 3000 aan de Academie vermaakt onder bezwaar van vruchtgebruik evenwel ten behoeve zijner nicht Aletta Elizabeth Trioen, die nog tot 1798 geleefd heeft.

Na Van Mieris' dood geraakte de Academie eenigszins in kwijning. De stadsregeering benoemde geen opvolger voor hem en liet Delfos, die wel teekenaar maar geen schilder was en telkens op zulk een benoeming aandrong, alleen. De Academie ging onder zijn leiding op bescheiden

---

[1]) Hetzelfde archief.

[2]) Het archief bevat ook uit lateren tijd van die inventarissen .

voet voort, ten minste tot 1775. Van dit jaar echter begint haar verval. De leden, wier namen wij uit een door Delfos aangelegde lijst kennen [1]), kwamen niet geregeld en Delfos hield eindelijk op met het inschrijven van nieuwe leden, wegens den „ingesloopen disorder." Toch ging de zaak niet te gronde. De 75 gulden werden geregeld betaald en „een ygelijk" kreeg thans van Delfos, die blijkbaar zonder eenig toezicht zijn gang ging, „vrijheid dit collegie bij te wonen," waarvan nog enkelen gebruik bleven maken, zoodat in 1795 nog vier vaste leden aan het onderwijs deelnamen, terwijl enkele anderen slechts „zelden compareerden." Toen kwam evenwel de groote slag.

Een aantal Fransche soldaten werd op het eind vau Januari 1795, bij de verovering der Republiek door Pichegru, op de Rijnsburgsche poort ingekwartierd [2]). Door de strenge koude gedreven, braken dezen de deuren van het Academielokaal open, namen stoelen, banken, deuren, vensters, secreet en alles wat maar brandbaar was mede, sloegen het stuk en verwarmden zich aan een en ander, zoodxt er niets overbleef, zegt Delfos, „dan een puinhoop van steen, een geschonde kaggel en de laaste en ouwste zitbank bij de kaggel staande en veel vugligheid rontzom." Ook de pleisterkast werd vernield. Wel werd de schade later

[1]) Zie Bijlage hierachter.

[2]) S. b'. J. Rau en S. J. Brugmans, Aanspraaken (Leiden. 1802), blz. 12.

van wege de stad opgenomen en beloofde men vergoeding, maar deze bleef bij den treurigen staat der stadskas uit. Een voorstel door de vereeniging: *De wiskunde is de moeder der wetenschappen* [1]), aan Delfos gedaan om de Academie, in welker lokaal „zij vergunning had gekregen hare teekenoefeningen voort te zetten," met het herstelde, op practische doeleinden gerichte „Tekencollegie" van dit genootschap te vereenigen, werd door dezen afgewezen, blijkbaar ook met het oog op het weldra te verwachten einde van het vruchtgebruik van het legaat Van Mieris. De stadsregeering echter betaalde van 1795 af ook de *f* 75 niet meer uit en zoo verliep de instelling deerlijk.

Maar in 1798 stierf Aletta Elizabeth Trioen en Delfos stapte naar de stedelijke Weeskamer, waar men hem, na overlegging van zijn acte van aanstelling als directeur, het bedrag van f3000 ter hand stelde. Hij verzocht nu ook de aanstelling van een nieuwen directeur en tevens de in uitzicht gestelde schadevergoeding benevens de vier achterstallige termijnen van de jaarlijksche tegemoetkoming. Maar ook nu kreeg hij nul op het rekest. Nieuwe pogingen tot vereeniging van de Academie met het wiskundig genootschap stuitten af op Delfos' stand. vastige weigering, al wilde hij wel met een geheel zelfstandig „tekencollegie" samenwerken.

Eenige aanzienlijke en vermogende „liefhebbers der

[1]) De voorgangster van Mathesis Scientiarum Genitrix.

teekenkunst" sloten zich nu aaneen om de zaak in orde te brengen. Het waren de kunstminnende professoren Rau en Brugmans, de bekende geneeskundige H. Cuypers, de wijsgeer en staathuishoudkundige, ook kunstververzamelaar J. A. Bennet, de bestuursleden van „Wiskunde" J. P. Pompe van Meerdervoort en M. van Noort. Dezen brachten gezamenlijk wat geld bijeen, kochten 12 Maart 1799 voor *f* 1000 een „apart huys" op de Papengracht [1]) en richtten hier met hulp van Delfos en den door hem als mede directeur uitgenoodigden Leidsehen schilder B. van den Broek, oud-leerling der Academie, een lokaal in voor het houden van teekenoefeningen en ook van kunstbeschouwingen, welke tweemaal per week, des Dinsdags en Vrijdags, des avonds van 6-9 een aantal „kunstminnaren" zouden vereenigen tot een „vriendelijken kring". Dit gezelschap, waaraan men den naam gaf: „Leydsche Schilder- en Teekenacademie onder de zinspreuk: Ars Aemula Naturae" [2]), hield 8 Juli 1799 zijn eerste vergadering, waarin prof. Rau een rede hield [3]). Men kon zich inderdaad beschouwen als de voortzetting der oude Academie, welker overgebleven directeur Delfos zich weldra het voorzitterschap liet welgevallen en zich met de collectie

---

[1]) Dat van wijlen mr. Daniël van Alphen, thans n°. 30 (firma Trap). Delfos kocht het 13 Mei 1800.

[2]) De classicus prof. Rau had dezen Latijnschen naam uitgedacht.

[3]) Gedrukt in boven aangehaalde Aanspraaken.

pleisterbeelden enz. in het nieuwe gebouw vestigde. Het legaat Van Mieris [1]) kon zoo ten grondslag strekken voor de herrezen instelling, welker nieuwe werkende en honoraire leden — zij betaalden *f* 14 's jaars — zich met ijver aan den arbeid zetten.

De nieuwe vereeniging droeg een geheel particulier karakter, want de „muncipaliteit" van Leiden, het nieuwe stadsbestuur, nam op 27 Maart 1801 een resolutie, behelzende, dat zij „uit hoofde van den slegten staat der kasse deezer gemeente" de f75 's jaars niet meer zou betalen en daartegenover de vereeniging geheel vrij liet in de aanstelling van directeuren. Dit beteekende een belangrijk verlies van inkomsten maar het werd ten volle opgewogen door de gunstige beschikking van Curatoren der Hoogeschool, die op 20 April 1801 aan de vereeniging een som van f500 's jaars toekenden, mits de studenten, die dit wenschten en geschikt bleken, vrijen toegang kregen tot de wekelijksche teekenoefeningen. Deze teekenoefeningen , aanvankelijk in het huis op de Papengracht gehouden, konden na 11 Dec. 1801 weder worden voortgezet op de Rijnsburgsche poort, waar zij vroeger waren gehouden en waar de oude en herstelde kamer weder door de municipaliteit voor dat doel was afgestaan. De kunstbeschouwingen echter werden eerst op de Papengracht maar

[1]) Het werd 14 Mei 1803 door Delfos aan Ars Aemula Naturae overgedragen.

sedert 1807, toen het aan het Nut verkocht werd, gehouden in een vertrek van de societeit Amicitia.

De vereeniging genoot eenige jaren van onmiskenbaren bloei. Een zestig à zeventig leden bezochten geregeld de wekelijksche kunstbeschouwingen op Dinsdag, die sedert 1801 ook door dames tegen *f* 5.25 contributie werden bijgewoond en tot „nuttige" gedachtenwisseling aanleiding gaven; de leerlingen op de teekenoefeningen waren ongeveer een tiental sterk.

Het ging er gezellig toe op de kunstbeschouwingen, waar Leidsche en buitensteedsche verzamelaars hunne kunstschatten lieten zien onder aangenamen kout en het genot van wijn voor de heeren en orgeade voor de dames.

Een „ont werp" voor de kunstbeschouwingen van 1800 geeft ons eenig inzicht in den aard der toen te Leiden in particuliere handen aanwezige kunstverzamelingen. Delfos zelf bezat behalve een schilderij van Bol een aantal „gecouleurde teekeningen" van Wandelaar, eigen teekeningen naar schilderijen van Rembrandt, Bol, Hals, Flink, Van den Eekhout, Steen, Brekelenkam, Brouwer, Metsu, Ter Burg, Netscher, prenten naar Raphaël, Le Brun, Rubens ; Dibbets bezat teekeningen van Janson, Meijer, Tiers, Besters en andere Leidenaars, naar de Ruysdaels, Molijn, Van Everdingen, Van Goyen, Pijnacker, Wynands, „gecouleurde teekeningen" van de Leidsche mej. Chalon en etsen daarnaar van De Maare; mevrouw Willer kon bloem- en fruitstukken van Van Os, Singendonck, Langendijk, De Groot benevens „gecouleurde

teekeningen" naar Potter, Van de Velde, Both, Ostade, Janson, Tiers, Wouwerman, Bloemaert en de Fransche schilders Jaminet, Bonnet en Caudry en eindelijk het werk van Ploos van Amstel vertoonen; Bennet bezat teekeningen van Agricola, Maes, Huchten burg, Liender, Rademaker, mej. Chalon, Van de Velde, Bakhuysen, Schouwman, prenten naar schilderijen van oude meesters en eigen schilderijen van Lingelbach, Metsu, Ter Burg en Bega, benevens antiek beeldwerk; prof. Brugmans liet Engelsche prenten van Strange, Smith, Bartolotti en Fransche naar Cl. Lorrain zien; Rau bezat afbeeldingen van antieke kunst uit Herculanum en Florence, Luchtmans afbeeldingen van Florentijnsche verzamelingen van vazen en urnen, uitgegeven door Tischbein. Aan veelzijdige belangstelling ontbrak het niet en de correspondentie over deze kunstbeschouwingen geeft wel wat aardigs over den smaak dier dagen.

Met *Mathesis*, zooals het ook hervormde wiskundig genootschap thans heette, werd een overeenkomst gesloten, volgens welke voortaan *Ars* het toezicht op de teekenscholen van het wiskundig genootschap verkreeg, dit laatste alle oefeningen naar naakt of gekleed model opgaf en alleen de eerste beginselen van het teekenen zou leeren. *Ars* beloofde $^1/_{10}$ van haar academisch subsidie aan *Mathesis* benevens kostelooze toelating van eenige leerlingen op de oefeningen, terwijl *Mathesis* alle aanspraken op de zaal boven de Rijnsburgsche poort opgaf. Iederen Woensdag en Donderdag

werd sedert op die poort door Delfos en den ondervoorzitter Van den Broek tegen betaling les gegeven zoowel in het graveeren als in het teekenen naar pleisterbeelden; in den winter werd des Vrijdagsavonds naar het naakt en Zaterdagsavonds naar het gekleed model geteekend; de leerlingen werden door prijzen aangemoedigd. Onder hen onderscheidde zich de later zoo bekende graveur Philippus Velijn [1]), geliefd leerling van Delfos.

Bovendien schreef de vereeniging sedert 1804 jaarlijks prijsvragen voor schilderstukken over een bepaald onderwerp uit, waarvoor in het eerste jaar 20 gouden ducaten werden uitgeloofd voor hen, die hunne stukken wilden behouden, en 40 voor hen, die ze aan de Academie afstonden; later meestal *f* 200. In 1804 was het onderwerp : „Alexander, zijnen vriend Lysimachus bij ongeluk aan het hoofd gewond hebbende, gebruikt zijn eigen koninglijk hoofdciersel om het bloed te stelpen"; in 1805: „Tafereelen uit Klopstock's Messias", ten behoeve van de Nederlandsche vertaling, door den geleerden Meerman voorbereid; in 1806 : „2 Koningen IV, vs. 8-37"; in 1807: „de ramp van Leiden"; in 1809: „Hugo de Groot bij Hendrik IV" en „Hollandsch landschap tegen den avond na een heeten zomerdag"; in 1810: „Oldenbarnevelt door Sylla en Van Leeuwen van

[1]) Hij vertrok in 1820 naar Parijs met een loffelijk getuigschrift der Academie.

Rijnsburgsche poort, afgebroken 1860.
(Foto Goedeljee).

zijn vonnis verwittigd" en een „Hollandsch boschachtig landschap"; nog in 1810: „Boisot door de Leidsche regeering met een eerepenning beschonken" en „binnenvertrek door de zon verlicht, waarin een persoon bezig is met bij een brandende kaars een brief te verzegelen". Prijsvragen en oordeelvellingen werden in druk verspreid door het geheele land. Het Leidsche genootschap kreeg een goeden naam onder die, welke zich hier te lande in denzelfden tijd hadden verheven, en bleef zelfs buitenslands niet onbekend.

Maar de bloeitijd was spoedig voorbij. Toen in 1811 de toestand des Vaderlands onder de fransche heerschappij steeds bedenkelijker werd en overal zware eischen aan de financiën gesteld werden, kon de Hoogeschool het subsidie niet langer uitkeeren en bleven ook de interesten van het getiërceerde kapitaal der instelling zelve herhaaldelijk uit, terwijl de vrijwillige bijdragen der leden verminderden en deze zelf een voor een afvielen. Men trachtte toen door inkrimping der werkzaamheden de instelling te redden en voerde groote bezuinigingen in, beperkte het gewone teekenonderwijs en schafte het kostbare teekenen en schilderen naar het naakt model af; Van Mieris' legaat bleef het financieele plechtanker. Maar de belangstelling daalde voortdurend. Delfos alleen bleef niet wanhopen, ook al dreigde Van den Broek, die bij de wanbetaling weinig ijver toonde, ook af te vallen. De directeuren zagen weinig licht.

Na het herstel der onafhankelijkheid in 1813 werd ge-

tracht *Ars* weder omhoog te heffen. De directeuren, nog steeds geleid door den ouden Abraham Delfos, slaagden erin het academische subsidie weder te verwerven, uit het Koninklijk Paleis te Amsterdam een aantal pleistermodellen ten gebruike te krijgen en huurden weder een huis, thans op de Bloemmarkt. Zij deden hun best om te voldoen aan het K. B. van 13 April 1817, waarbij geëischt werd, dat het onderwijs in het teekenen zou gegeven worden door gediplomeerde onderwijzers, dat behoeftige handwerkslieden het onderwijs gratis zouden genieten, dat ook de beginselen der bouwkunde zouden worden onderwezen : alleen op die voorwaarden kon men aanspraak maken op het ontvangen van medailles van 's Konings wege, jaarlijks als prijzen uit te reiken, al bleef men van rijkssubsidie verstoken. Maar met Van den Broek, die telkens op betaling zijner achterstallen aandrong en zich weinig meer aan de teekenoefeningen gelegen liet liggen, ja ten slotte geheel wegbleef, kon men niet langer voort. Als teekenleeraar [1]) in zijn plaats trad sedert 1814 de smaakvolle en klassiek gevormde D. C. G. Humbert de Superville, lector aan de Hoogeschool en directeur van *Ars*, op, thans weder geregeld tweemaal per week; ook werd weder naar het naakt model geteekend en herleefden de maandelijksche kunstbeschouwingen, zij het dan niet in den ouden luister.

---

[1]) Hij kreeg een jaarlijlrsche gratificatie van *f* 150, de nog altijd als leeraar werkzame Delfos *f* 100.

Maar in 1820 werd het academisch subsidie weder door de in financieelen nood verkeerende landsregeering ingetrokken en werd het opnieuw noodig om te bezuinigen: het legaat Van Mieris en de contributiën van slechts een twintigtal leden vormden wederom de eenige inkomsten. Zoo vervielen weder de kunstbeschouwingen en werden ook de teekenoefeningen beperkt, nog steeds op de Rhijnsburgsche poort, waar de stadsregeering het lokaal en eenige tonnen turf beschikbaar bleef stellen.

De dood van den ijverigen Delfos in 1820 was, ondanks zijn hoogen ouderdom, een groot verlies voor de instelling, die wederom in een toestand van verkwijning verviel, ofschoon zij ook nu niet geheel ophield te bestaan. Uit een schrijven van Directeuren aan de stadsregeering d.d. Jan. 1823 blijkt de treurige toestand, terwijl uit een concept-brief van Directeuren aan Humbert de Superville van ongeveer denzelfden tijd blijkt [1]), dat deze, een zonderling man, zijn lessen verwaarloosde, zoodat de leerlingen — een zestal thans, met nog enkele studenten — al heel weinig vorderingen maakten en op hunne beurt wegbleven; het ongezonde lokaal had op een en ander ook een noodlottigen invloed. Humbert nam dan ook 23 Sept. 1823 zijn ontslag als onderwijzer, zich beklagend over zijn gezondheid en over het optreden van Directeuren te zijnen opzichte;

[1]) De drie brieven zijn in het archief aanwezig.

ook zijn zeer klassieke opvattingen waren blijkbaar niet altijd naar den zin der directie. Steeds meer werd de werkzaamheid der Academie beperkt; de prijzen voor de leerlingen werden afgeschaft; zoo ook het teekenen naar naakt en gekleed model; de betalende leden verdwenen geheel. Maar het bestuur bleef bestaan en het teekenen naar pleisterbeelden ging voort als van ouds, zij het dan met slechts enkele leerlingen.

Zoo sleepte de instelling haar kwijnend bestaan een paar tientallen van jaren voort, drijvend op het legaat Van Mieris en in het leven gehouden door enkele belangstellenden onder de ingezetenen, die zich nog het directeurschap lieten welgevallen [1]). Het waren omstreeks 1845 vooral de vermogende kunstminnaar N.C. de Gijselaar en de jonge schilder, graveur, etser en teekenaar J. L. Cornet, die er voor zorgden, dat er aan een twintigtal leerlingen geregeld onderwijs in het teekenen, vooral door den laatste, sedert 1858 naast hem door Ringeling, werd gegeven op de Rijnsburgsche poort, des winters naar het naakt model, des zomers naar pleistermodellen. Zij hielden meer dan 20 jaren lang de instelling in stand, gesteund door enkele kunstminnaars als G. Sandifort, de Kneppelhouts, B. W. Wttewaall, S. C. Snellen van Vollenhoven enz., die met andere Leidsche

[1]) Ook de negontigjarige Van den Broek werd in 1849 weder directeur, blijkens de sedert 1849 weder geregeld gehouden notulen in het archief der instelling. Hij trad in 1853 af. Hij overleed 1856.

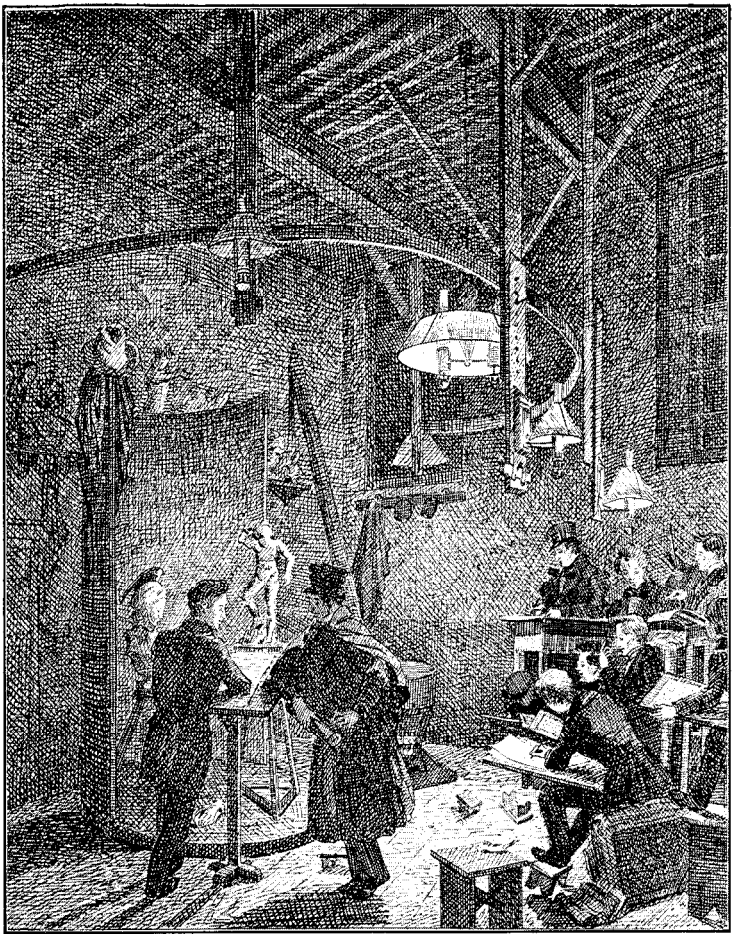
aanzienlijken de directie bleven voeren. De pleisterverzameling kreeg door het legaat-De Malnoë in 1844 een gewenschte aanvulling; uit Ter Wadding, de woning van dien vermogenden en belangstellenden verzamelaar, werd een aanzienlijke collectie pleisterbeelden enz. naar het lokaal op de Rijnsburgsche poort overgebracht, ter aanvulling van de oude collectie, die veel geleden had. Werkelijk gelukte het in 1849 de zaak weder eenigszins in gang te brengen en met name het onderwijs op de Rijnsburgsche poort herleefde onder bovengenoemde deskundige leiding. In 1859 kwam er een groote verbetering en daarmede een nieuwe bloeiperiode voor de instelling.

De bekende letterkundige Mr. J. Kneppelhout had eenige huizen op de Pieterskerkgracht aangekocht, die voor onderwas-doeleinden werden ingericht. In een daar. van, het bekende met het vermelde opschrift, werden door hem twee zalen kosteloos met verlichting en verwarming ter beschikking van *Ars* gesteld. Dit goede voorbeeld, gesteund door geldelijke bijdragen van Mr. C. Kneppelhout van Starkenburg en Mr. Wttewaall, gaf Directeuren moed om wederom bij de stadsregeering aan te kloppen, die dan ook in 1860 de oude bijdrage van *f 75* weder beschikbaar stelde in plaats van de 40 tonnen turf, die jaarlijks plachten te worden geschonken. Deze hulp wekte de Directie op tot herstel van den ouden bloei. Zij reorganiseerde het onderwijs, waaraan weder een 15, later zelfs 30 tal leerlingen voor naakt en gekleed

model deelnamen, verbeterde de pleisterbeelden-collectie, bracht in Maart 1869 hare eigendommen van de Rijnsburgsche poort naar het nieuwe lokaal over, richtte opnieuw kunstbeschouwingen in tegen geringe betaling van contributie door een aantal leerlingen. Vooral de bekwame Cornet gaf zich veel moeite om een en ander in gang te brengen en te houden, gesteund door Snellen van Vollenhoven en andere Leidsche aanzienlijken.

En de moeite werd beloond. Een aantal veelbelovende leerlingen, waarvan reeds sedert omstreeks 1860 verscheidenen het onderwijs volgden, bleef *Ars* getrouw, ook nadat zij het leerlingschap reeds te boven waren. Onder de namen dier leerlingen vinden wij die van de beide lithografen en schilders Bos, de teekenaars en lithografen Kouwels en Kosters, H. H. ter Meer, J. A. H. Trap, J. Noest, P. J. Niesten, W. B. G. Molkenboer, P. F. de Bordes, J. A. J. Wendel, weldra de studenten Alph. en Victor de Stuers, W. F. Roorda, A. J.Vrolik, later W. J. Ouwerkerk, F. J. du Chattel, R. Raar, Theophile de Boek. Er heerschte opgewekt leven op die teekenavonden naar gekleed en naakt model zooals nog enkele overgeblevenen van de oude garde getuigen, met levendige herinnering ook aan de samenkomsten op de Rijnsburgsche poort [1]), die in 1860 was verlaten. Een

[1]) Cornet vervaardigde van het interieur aldaar een viertal schilderijen, die met het eveneens door hem naar een oude prent vervaardigde portret van Frans van Mieris den Jonge, een schets van Rakker Korff en een paar andere reliquieën nog aan de wanden van een der lokalen prijken.

Penteekening van mej. KORSSE,
naar een schilderij van Cornet (1833) in Ars Aemula Naturae.

commissaris van orde zorgde er voor de naleving der gemaakte bepalingen, die intusschen wel eens te wenschen overliet. Ook de kunstbeschouwingen herleefden en menigeen onzer herinnert zich die aangename en leerzame winteravonden, eerst in de (oude) Stadsgehoorzaal, later in het Nutsgebouw, dan weder in de Gehoorzaal, waar op lange rekken, of wel gezellig-onzindelijk van hand tot hand rondgaande, de inhoud van belangrijke kunstportefeuilles — ook *Ars* zelf bezat en bezit nog een kunstportefeuille van matige waarde werd tentoon. gesteld en een klein getal Leidsche kunstminnaars van allerlei rang en stand, ook studenten, van gedachten wisselde over het tentoongestelde. Toch was reeds omstreeks 1870 — 1880 zekere vermindering van belangstelling te constateeren, zoodat herhaaldelijk een winter werd overgeslagen.

De teekenoefeningen gingen geregeld voort, sedert 1874 onder leiding van Cornet en G. J. Bos, die in de plaats van den gestorven Ringeling werd verkozen en evenals deze ook lid der directie werd [1]). Maar het toezicht der directie, waarin nu Cornet, Bakker Korff en Bos als deskundigen zaten, bleek onvoldoende; evenzo0 de leiding door de meergevorderde leerlingen Ouwerkerk en Kikkert gegeven. Er wordt telkens geklaagd over te weinig belangstelling van de zijde der teekenaars en over

[1]) Ook van hem hangen een paar aquarellen aan een der wanden.

hunne geringe vorderingen, hetgeen werd toegeschreven aan algemeene zwakheid in het elementair teekenen. In 1877 werd dan ook het teekenen naar model tijdelijk afgeschaft, dat naar pleisterbeelden op den voorgrond gesteld en ten slotte overwogen, of het niet beter zou zijn eerst gewoon elementair teekenonderwijs te laten geven door een gediplomeerd onderwijzer. Cornet nam in 1878 zelfs zijn ontslag als directeur en leeraar.

Het aantal teekenaars daalde tot slechts enkelen. Daarom werd in 1878 G. W. Breitner, te 's Gravenhage, aangesteld als onderwijzer; maar ook hij voldeed na een jaar van proefneming niet: de onderwijzer vatte zijn taak grootscheeps op en vond onder zijn leerlingen alleen den jongen Floris Verster als kunstenaar, die hem volgen kon. Men keerde daarom terug tot het stelsel van „vrije oefeningen" onder eenig toezicht van de directie zooals vóór dien meermalen de zaak was ingericht bij gebrek aan geregelde onderwijskrachten. Men dacht er in 1879 zelfs over, daartoe gebracht door een belangstellenden brief van Mr. J. Kneppelhout, den eigenaar der lokalen, om aan de fondsen der Academie eene geheel andere bestemming te geven, alle teekenonderwijs benevens de kunstbeschouwingen, die de gebruikelijke moeilijkheden opleverden, te doen eindigen en b.v. jonge kunstenaars van aanleg te ondersteunen. Men bleef echter volharden bij het stelsel der vrije oefeningen, ten minste naar het gekleed model en vond gewoonlijk vijf tot twaalf teekenaars geneigd zich daarvoor in de

wintermaanden te verbinden. Doch men moest erkennen, dat ook dit weinig opleverde. Er werd overleg gepleegd met *Mathesis* over aansluiting van het teekenonderwijs op die inrichting bij dat van *Ars*, maar dit stuitte af op bezwaren. Ook de vrije oefeningen zelve hielden in 1883 bij gebrek aan deelneming op. Intusschen werden sedert den zomer van 1883 door eenige dames van de zalen gebruik gemaakt om er onder leiding van Mej. Tonnet, leerares aan de H. B. S. voor Meisjes, te teekenen naar pleister- en gekleed model, sedert 1889 zelfs onder betaalde leiding van die leerares, waarvoor eerst *f* 100, daarna f50 werd beschikbaar gesteld. Maar dit duurde slechts een paar jaren en hield toen op wegens de geringe resultaten. Ook de kunstbeschouwingen begonnen weder te verloopen en men sloeg weder nu en dan een winter over, daar het verkrijgen van goede portefeuilles op den duur bezwaar gaf. In 1888 eindigden de kunstbeschouwingen en *Art* beperkte zich tot den aankoop van aquarellen op door particulieren te dezer stede gehouden kunstbeschouwingen. Een paar jaren later (1886) herleefden echter de vrije oefeningen voor jongelingen naar gekleed model op initiatief van J. Korenhoff en de heer G. J. Bos verklaarde zich bereid om daarbij nu en dan zijn hulp te verleenen. Maar slechts een klein getal jonge teekenaars nam daaraan deel, onder wie J. Valk, J. Bijtel, W. H. van der Nat. Ook het naakt model werd weder beoefend en in 1887 herleefde de dames-

cursus, waarvoor de Haagsche schilder Tony Offermans als onderwijzer in het teekenen en schilderen werd aangenomen.

Dergelijke cursussen bleven sedert in het algemeen regel, al werden zoowel die voor mannelijke als voor vrouwelijke soms een jaar lang niet gehouden. In de plaats van den heer Offermans trad in 1896 de heer Frits Jansen, onder-directeur der Haagsche Teekenacademie, als onderwijzer bij den damescursus op; die taak werd tot op heden met een afwisselend klein getal dames als leerlingen door hem voortgezet. Een jaar later vormde zich een vereeniging van teekenaars naar het menschelijk model, *De Kunst om de Kunst,* die de vergunning kreeg om voor hare teekenoefeningen gedurende twee avonden per week in de zes wintermaanden gebruik te maken van de lokalen, mits niet geteekend werd naar naakt vrouwelijk model. Ook deze vereeniging gaat nog thans op denzelfden voet met hare werkzaamheden voort. Een tweede vereeniging, *Eigen Studie,* op dezelfde voorwaarden toegelaten, had slechts een kortstondig bestaan.

De lokalen, waarin de damescursus plaats heeft en de genoemde vereeniging hare bijeenkomsten houdt, zijn door de vriendelijke zorgen van mevrouw de weduwe Kneppelhout, die sedert den dood van haar echtgenoot in 1885 het gebouw bezit, in 1903 opnieuw geverfd en verbeterd. De kast met pleisterbeelden is herhaaldelijk nagegaan en een aantal van de daar

nog steeds voorhanden modellen enz. in beteren staat gebracht.

Zoo leeft de nu reeds meer dan tweehonderdjarige instelling nog altijd voort, thans onder het bestuur van de heeren dr. A. W. Kroon (voorzitter), prof. dr. P. J. Blok (secretaris), C. Bos (*penningmeester*), F. A. Verster van Wulverhorst en mr. J. A. F. Coebergh.

De vraag rijst: wat kan zij thans nog doen om ook voortaan aan hare bestemming te beantwoorden? Het houden van kunstbeschouwingen en kunsttentoonstellingen, korten tijd nog door particulieren voortgezet, is sedert 1906 overgenomen door de Leidsche Kunstvereeniging *de Laeckenhalle;* voor het elementair teekenonderwijs, voor het vakteekenonderwijs wordt door andere onderwijs-instellingen, door de Ambachtsschool, door *Mathesis,* door particuliere krachten voldoende gezorgd. Zijzelve gaat voort met het steunen van teeken- en schildercursussen in hare lokalen — een bescheiden werkzaamheid, bescheiden overeenkomstig hare krachten, overeenkomstig de bedoelingen ook van Van Mieris, wiens legaat nog altijd ten grondslag strekt voor hare handelingen. En zij is bereid op dien voet voort te gaan, bereid om alle aanvragen, alle denkbeelden op het gebied van teeken- en schilderkunst, die tot haar komen, te overwegen en te beoordeelen. Zij heeft zoo lange jaren onder afwisselende omstandigheden gedaan wat zij vermocht om teekenaars en

schilders te dezer stede van dienst te zijn, dat zij gaarne iedere gelegenheid zal aangrijpen om zich nuttig te maken, waar een beroep op haar wordt gedaan.

Moge dit verhaal van hare merkwaardige geschiedenis velen opwekken om de van harentwege gegeven of gesteunde cursussen bij te wonen en haar in staat te stellen te doen wat in haar vermogen is „ter liefde van de kunst en 't nut van 't algemeen" zooals hare stichters het gewild hebben, zooals hare bestuurders van het begin af hunne taak hebben opgevat.

BIJLAGE.

Naamen der konstgenooten, welke verzogt hebben aan de Directeurs van de Schildersacademie, Frans van Mieris en Hieronymus van der Mij, als leden van dezelve ingeschreven te worden.

a°. 1736, 18 Aug. Johannes de Groot, aaogesteld tot secretaris.
Johannes van der Spijk.
Noach van der Meer.
Pieter Cattel.
Laurens van der Vinnc.
Nicolaas Rijnenburg.
Andries de Haan.
„ 1737, 28 Febr. Klaas Reyers.
„ 1740, 21 Maart Jan Reyneman.
23 Nov. de hr. François Augustus Bazin.
„ 1742, 22 Dec. Jan Palthe.
„ 1744, 23 Mey Hendrik van Velthooven.
„ 1747, . . . Van Werven.
Jan Lefrancq van Berkhey.

a°. 1752, 14 Oct. Engelbertus Matheus Engelberts
„ 1753, 8 Mei Jacobus Grommee.
5 Oct. Abraham Delfos.
„ 1754, 22 Maart de hr. Pieter Bellaart.
„ 1755 Johannes Baptista Adriaanz.
„ 1758, 20 Dec. de hr. J. Pompe van Meerdervoort.
de hr. J. Klinkee.
„ 1760, 5 April Pieter van Zanten.
3 Juli Noach van der Meer junior.
„ 1762, 1 Maart Jan van den Brandt.
25 Oct. Johannes Jacobus Bylaert .
„ 1765, 9 Febr. Tomas Parkinson, naar Engelant ver trokken.
„ 1767, 20 Oct. J. Janson, schilder.
„ 1768, 24 Juli dr. Gerardus van Dinter.
17 Dec. Cornelis van der Reyden.
„ 1769, 14 Aug. Frederik Hendrik Leembruggen.
„ 1771, 6 Maart Cornelis Schrijfheer.
25 Aug. Nicolaas van der Worm.
„ 1771 Heenk.
„ 1773, 4 Oct. Anthoni Beekman.
Jacob Janzon.
Gerardus van Dinter.
„ 1774, 16 Maart Adrianus Bosch.
„ 1775, 14 Maart Henderik Christiaan Tile.
IS Maart François Ermerins.

In 1795 waren nog leden :
Abraham Delfos.
Pieter Leonard Delfos.
Pieter de Mare.
B. van den Broek „en andere die zelde compareerde."

Het Dagboek van een Leidenaar uit den jare 1747.

Deese Stadt Veranderingen over het Opkomen, Verkiesen en Uytroepen van Syn Doorlugtige Hoogheydt den Heere Prince van Oranje, en Nassouw tot Stadhouder, Admiraal, Kapityn-Generaal; en met wat omstandigheden zig alles heeft toegedragen in den jaare 1747.

VOOREEDEN.

Hoewel ik J. Akerval uijt liefdens wille hebt getragt een korte schetse te geven van deeser Steede veranderingen, en wonderbaare gevallen die alhier geschiet sijn, en om kort te gaan, de nooijt vergeete weldaaden des Allerhoogsten, die hy door Syn Genade heeft bestiert, namentlyk om Syn Eer en Goddelijke Goedertierenheydt daarvoor dankbaarlyk te erkennen, Hy ons alle heeft gesonden, een Oranje helt nog uyt de voorgaande Stammen gesprooten, welkers voorsaaden met Hulp van God onze duur gekogte Vryheydt en Godsdienst met Goet en Bloet hebben bevogten. En door beleydt

van Jehovah segening ons hebben verlost, van alle onse vyanden, die ons soo menigmaal hebben koomen overvallen, en wij nu wederom in desen droevige toestant vervallen sijn. Dat is te seggen het France gewelt, dat tegen ons aankant, en ons op een vijandelijke wijs soekt te overwinnen. Dog wy bidden en wensen, dat Godt Almagtig ons blieft te behoeden en ons mag bewaaren, voor de droevige toestant in welken wy vervallen syn, en dat hy Syn Doorlugtige Hoogheydt den Heere Prince van Oranje en Nassouw, al syn Ondernemingen en Raadslagingen wil segenen en hem wil sterke en bekwaam maaken om het swaarwigtig ampt in welken Syn Hoogheydt gestelt is, mag werken uytvoeren en besluyten, die tot welvaart van ons lieve Vaderlant dienen konnen, en dat strekke mag tot behoudenis van Vryheydt en Godsdienst en dat wij mooge verkrygen een gewenste Langduurende Vreede.

Daar toe verlene Godt Syn Segen.

Leyden den
17 22 October 47.

Over het begonnen Werk van den Jaare 1747 In dese Stadt Lyden geschiet.

Des Saturdagsavond omtrent ten 8 uuren begon men in deese Stadt het geroep te hooren van Oranje boven, Vivat Oranje.

den 29 April.

Daar wiert ook wel geroepen lang leve de Prins van Oranje, dit geschiede dan het eerst onder de kinderen, dog alles was nog onbekent, want men niet wist wat dit seggen wilde, of wat het uytwerken soude, hoewel men hadt verstaan dat Sgn Hoogheydt Stadhouder van Seelant was geworden, het welk een dag of 4 van te vooren was geschiet. Om kort te gaan dit geroep duurde al tot diep in de nagt; de Heeren Studenten begonnen die avont hier en daar op de straaten met de degens te schrappen en riepen mede Oranje Boove en met wagte des anderen daags na den uytslag.

Verhaal van de volgende Dag.

30 April.

Des Sondagsmorgers omtrent ten 10 uuren begonnen de kinderen, door de Stadt met vaandeltjes en trommeltjes op te trekken en met oranje linten of strikken op de hoet of mutsen, liepen soo door de Stadt, onder kerktydt , telkens roepende Oranje booven, en wandelde soo over al tot dat er veele by malkander kwaamen en gingen omtrent ten 11 uuren voor het Stadhuys staan. Het kerkendienst gedaan synde, begonnen honderden van mensen voor het Stadhugs te koomen, om te sien wat het uytwerken soude, omdat de kinderen soo onder kerktydt hadden aangegaan, en met oranje vandels en met stokken hadden geswiert; de Regering kwam boven, en men wagte maar na den ugtslag van dit

begonnen werk. De lieden gingen al heen en weer, spreekende den een met den ander, luijsterden malkaar al te met wat in de ooren, over de veranderingen die men begon te sien, dog men wist nog niet met al; maar de klok omtrent quartier over 1 uur geworden begon men yets te bespeuren dat er wat voorvallen soude. Ja even voor kerktydt begon de Regtklok te luyden, daar kwam elkeen syn deur uytlopen met volle verbaastheydt. Ook sommige mensen die in de kerk saaten liepen er uyt, die lopen kon die liep toe. De klok eenige rijs geluyt hebbende kwaamen de Regeerders de vensters uytlegge als ook meede de Practiseerende Advocaten kaamer alwaar de raamen opgeschoove waare en deese Heeren al te saamen persoonlijk daar uyt de vensters leggende, het welk die kaamer is boven de korte Garde, naast Burgemeesteren kaamer. Om kort te gaan den Secretaris David van Roojen, Secretaris deser Stadt, lesende ter Puyje van het Raadhuys of, dat die van de Geregte der Stadt lyden tot voldoening aan alle goede burgeren en ingeseetenen deser Steede bekent maaken als dat het gevaar het welk men te gemoet siet door de troepen van Syn Majesteyt de Koning van Vrankrijk, den welke den Staat op een vijandelijke wys komt aan te vallen, en rigoereus wil aantasten soo dat wy uyt liefdens wille en tot behout van Vaderland met hulp van Godt hebben verkooren, Syn Doorlugtige Hoogheydt, den Heere Prince van Oranje en Nassouw tot Stadhouder, Admiraal, Kapityn-Generaal over dese

Provintien. Onuytspreelijk was de Vreugt doe de Secretaris maar noemde Syn hoogheydt den Heere Prince van Oranje. Want elk een draayde de hoet boven het hooft ja selvs de Regeerders; de Vreugt was niet ugt te drukken; doe sag men het ouwe Prince vaandel op de Pers uytsteken het welk daar nagt en dag bleef wajen; het Stadhuys bleef geslooten. Op de Persen onder het Stadhuys , waar naast de wagt was den ingang. De kerkendienst hadt die namiddag niet veel atentie; men docht meer op de Prins als op het Geestelijke. Dien geheelen dag was het als kermis op de breestraat en de heele Stadt door al wat men hoorde het was Oranje boven of Vivat Oranje. Ja men liep malkander haast de beenen aan stuke van blydschap want het Gejuyg dat was soo groot onder klyn en groot, onder Jonk en Out, dat de vreugt tot in den Hemel oprees. Den dag naakte ten ynde, en al de Leydenaaren toonde een ander gelaat.

Het Verhaal van de volgende Dag.

Eerste Mey.

s' Maandags morgens is door Order van de Heeren het Stads Magasyn geopend, en door de Stadts Werkliede daar 14 stukken Canon uytgehaalt, dewelke syn gebragt op de Vesten, als 7 op de Vest tussen de Koepoort en Witte Poort, en de andere 7 stukken syn geplaatst tussen de Hoogewoort Poort en de Koe Poort, alwaar de gaaten gemaakt en planken geheydt waaren om de

voornoemde stukken elk in syn gat in te leggon, dit wiert gedaan voor securiteyt, om dat sy niet van de borstweeringe souden ofrollen. Want de gaaten daar de wielen tegen liepen waaren omtrent 4 voet diep ofgestooken en de wielen liepen op planken en daar stonden paaltjes in geheydt, hoever de stukken op elke schoot agter ugt konnen loopen. Het waaren maar de halve Cartouwen die gebruykt Wierden, het welk genoeg bestaan kon, om op Vreugde of Veranderingen, of op de komste van Syn Hoogheydt te gebruyken.

Over het swieren en draagen van het Oranje Teeken.

Desen dag begon het gemeene volk den baas te speelen en dwongen dat yder Oranje moest voeren. Men kwalyk over straat gaan konde of men moest seggen of men Oranje was, want indien men een Spinder, ofte een Schrobbelaar , of Wolkammer of diergelijke soort van gemeene lieden tegen kwam, t' sy mans of vrouwe op 't straat, soo moest men maar seggen wat men was, goet Oranje, of Frans, en indien men het niet goetwillig wou seggen soo dreygde sy maar dat het er op sou weesen. Elk een verlegen synde om geen aanstoot te lyden, begon sig yder te voorsien van Oranje linten, strikken, en koorden, en men het teken begon te voeren en te draagen op die manieren als volgt.

De manspersoonen het sy Heeren, Studenten, Predicanten, Advocaten, Regeerende Heeren, Rectoren, Pro-

fessooren, en diergelijke niemant uytgesondert het sy rijk of arm van wat rang of staat moesten alle Oranje draage. Om kort te gaan daar waare veelderley moodens. Lieden van aansien droegen een Oranje lint door de knoopsgaaten van haar rok heen gestoten.

Ook andere Heeren droegen het om de gevesten van haar degens getrikt.

Ook sommige Heeren hebbende het teken aan haar orlogi hangende.

Ook droege het, verscheyde, de Oranje linten aan haar rottinge.

Ook hadden de Burgers en inwoonders ook een moode yder op syn selvs. Verscheyde droegen strikken met silver daar in gewerk, andere weer Oranje vranjes de derde weer kokardes, de vierde Oranje kleeren.

De Jufvrouwen of Mevrouwen, Burgers Huysvrouwen, linde- en wollenaaysters, Cameniersters, en dienstmyde. Dese lieden hadden weder een ander soort van moode. De Mevrouwen droegen het Oranje teken in haar lubbens, de Jufvrouwen, draagende de linten of strikken op haar mutse om het hoofd gespelt, ook wel aan mutse die onder de kin sluyten, andere Jufvrouwen of Vrouwspersoone droegen heele nette gemaakte strikjes op de linker borst. Verscheyde droegen het aan de boort mouwen. Sommige Oranje linten op de muylen.

Deese Stadt swierde dan onder alle soort van mense met Oranje tekenen, en dat niemant uytgesondert.

Over de volgende Dag.

2 Mey.

Dingsdags op de middag omtrent ten 1 uur begon het gemeene volk een huys te plunderen in de kyfhoek, omtrent de Sydgraft; de reede van die huysman was dat hy sig wat rebellig getoont hadt, en eenig laster taal hadt uytgesprooken over de verkiesing van de Prins ; dit dan ten oore van het gemeen gekoomen synde, soo begonnen allerley slag van volk den huysman syn huys, daar hy in woonde, kwaadaardig aan te tasten liepen de deuren op, gooyde de glaasen in, in huys gekoomen synde, liepen sy na booven gooyden alles het vensters uyt sneeden de beddens open lieten de veere maar weg stuyve, smeete potten en panne aan stukken, braaken glaasen en flessen aan stukken; sy braaken de kasten on houtwerk en vernielden alles wat men maar by de hant kreeg. Om kort tegaan, niets bleev vry, ja selvs de hammen die in de schoorsteenen hingen, mogten niet blyven hangen maar Wierden met de hoenders en konynen weggemaakt; een uur of 2 geduurt hebbende sag het desolaat in de kyfhoek en voornaame in het huys uyt, want men ging tot syn inklauwen toe in de uytgestoove veeren en het huys van vooren was van onder tot boove heel ontramponeert, de glaasen aan stukken de wintysers gebrooken. Dit moest die man voor syn britaal spreeken afwagten, hoewel hy Rooms was, even wel mogt gesweegen hebben, want hy selver

de vlugt heeft genoomen uyt syn huys. Op het Loosplyn woonde ook een Rooms man synde een Spinders baas die syn mont hadt geroert, meede dit selve lot moest ondergaan, en wiert niet verschoont om alles wat in huys was aan stukken te breeken. Nog een dien dag in de groene steeg omtrent de Hooygraft, die meede syn mont hadt geroert maar daar wierden de glaasen maar ingegooyt. De Regeering kwam het te hooren, en leesde s'avonts ten 6 uure of dat yder moets voorsigheydt gebruyken om geen kwaadaardigheeden te toonen aan ymants huysen te benaadelen maar haar beklag moesten koomen doen aan die van geregte.

Over de Publicatie van Syn **Hoogheyds Verkiesing.**

3 Mey.

Woensdags omtrent ten 8 uuren s' morgens kwaame de kwartiermeesters van de burgerij aan seggen, dat vaandrigs en officieren, en de burgers, die onder den kaptyn Huybregt hoorende, moesten maaken, ten 10 uuren op het stadhuys in het geweer te syn, en dat 4 kwartieren, en op versoek van Burgemeesters, met oranje strikken of sy daar mede bliefde te koomen, en deselve op de hoeden moesten hebben, tot bestwil, om het gemeen niet aan het gaan te hebben, daar de Heeren nog al voor verleegen waare, daarom sy de burgers deeden boven koomen, om eenige schrik onder de gemeene lieden te maaken dat sy niet wederom souden

beginnen te saamenrotte, of huysen te plunderen, of moetwilligheeden te toonen of kwaataardigheydt te pleegen, hetsy mans, vrouwen ofte kinderen, want daags te vooren een Placaat daar tegen is afgelesen, en met de straffe daar bij van die geen die geatrapeert wierde. De Burgers moesten soolang boove blijve tot haare gecommandeert wiert aftetrekken, en sy bragten haar tyt door met eens uyt de vensters te leggen, een pypje te rooken, een jasje te doen, en wat te eeten van het geen elk uyt syn huys in sak hadt gestoken. Sommige kreegen verlof van kaptyns om wat te mooge gaan haalen voor malkander, het sy van bier, brandewyn, koek, lange pijpen, tabak en wat dies meer is. De klok omtrent 12 uuren geworden synde, bragten knegts, jongens en kinderen, de burgers, die syn vader, den ander syn meester, de derde syn vrienden, wat eeten booven, sy op borden of schutteltjes, ook mandtjes, elk soo als hy best konde doen. Verscheyde aten booterhammen, ook sommige spek koeken of yeren in de Pan gebakken, ook waaren er wel die een entje worst in haar sak hadden gedouwt voor de hartigheydt; sy aten dan wie wat hadt, maar sommige waaren slegt voorsien, dog den een gav den ander nog wel een stukje of brokje, sy moesten haar behelpen die tyt dat sy boven waaren, soo als sy best konde, gelijk die Burgers die daags te vooren booven geweest waare, welke meede door order van Burgemeesters door de wagmeesters waaren gewaarschouwt , op die manier.

De klok omtrent 1 uur geworden synde begon de Regt klok van het stadhuys te luyden, totdat veel mensen bij malkander om te hooren het aflesen, gekoomen waare. Daar wiert dan uyt Burgemeeesters kaamer den volke voorgelesen den korten inhoudt was dit volgende. Dat die van de Geregte der Stadt Leyden tot volkoome voldoening aan de Burgeren en ingeseetenen deser Stadt en tot een volle betuyting van Vreugde en blydschap die men gevoelt over het verkiesen en uyt-roepen van Syn Doorlugtige Hoogheydt, den Heere Prínce van Oranje en Nassouw, tot Stadhouder, admi-raal, kaptyn-generaal, Soo hebben die van de Geregte tot volle verseekerthegdt, en met een vast vertrouwen dat de goede Burgeren en ingesetenen hier aan sullen deel neemen om niet eenige buytenspoorigheden te bedryven, ofte tegen die van de Geregte eenig nadeel ofte verhindering by te brenge ofte den selven in haar Regt doen te stooren, Soo hebben wy geordonneert dat die stukken die op de wallen leggen sullen werden gelost de eerste reys ten 3 uuren onder het geluyde van alle de klokke, de 2de maal ten 4 uuren, op die manier als voorgaande, en voor de laaste maal ten 5 uuren. En onder het eerste losse van het Canon sal de Oranje Vaandel boven uyt de tooren van het Stad. hugs waayen, en des avons met 8 brandendelantaarnen deese toren sal voorsien syn, en waar na nog een dag van vreugde sal worden bekent gemaakt. En doe de Heere het Placaat hadden afgelesen, gooydon sy veele

van deselve Placaten de vengsters uyt, om dat yder sou kunnen leesen, wat er geschiede soude. En dit is alles in goeden vreugde en blydschap geschiet.

Op wat maniere het geschiet is dien dag.

Doe die van de Geregte hebbe afgelesen het voornoemde Placaat, waaren de trompetter en de klokkenist booven op de tooren, en begonnen ten 1 uuren eerst de trompetter, wiens trompet met oranje linten en strikken versiert was, te blaasen Wilhelmus al van Nassouwe, en doe begon de klokkenist dit selv de op de klokke te speelen welk het uurwerk van doe af op die versen geset Wierden. Dit nam de klokkenist waar en de trompetter blasende en speelende beurt om beurt tot 5 uuren toe. 0 Vreugt o groote Vreugt was dit. Hier sag en hoorde men dat geen mensen in de Stadt hadden beleeft. Tegen 3 uuren liepen honderden van mensen, na buyten om te sien en hooren het canon lossen ten 3 uuren waayde de grooten oranje vaandel uyt den tooren door de Stadsworlieden uytgestoken en opgehyst, hij dan waayende begonnen al de klokken te luyden, het canon te lossen, en de klokken luyden telkens een halv uur lang, terwijl blaasde en speelde de toornwagters. De Stadt was in volle vreugt en blijdschap, elk roepende Oranje boove, en de 2 oranje vaandels woeyen, als een op den toorn en een op de Pers, daar de burgers waaren, dat het een lust was te sien. In het Noortynde was een fraaye Eerpoort gemaakt

daar men t' elkens door ging; de Heeren Studente hadden malkaar afgesprooken, om de doelen te koomen en wandelde van s'namiddags ten 5 tot 7 uuren toe en 4 aan 4 de Stad een gedeelte door. En daar wiert kragtig geschooten, en s'avonts hebben de 8 lantaarnen gebrant, en op de langebrugge hebben 6 a 7 huysen geillumineert, en des avonts ten 10 uuren syn de Burgers afgetrokken. Maar nog yets vergeeten, dat op die dag van de Publicatie syn booven op het Stadhuys geweest, doe er de burgers waaren, als Burgemeesters, Schepenen, Vroetschappen, Schout, en syn Substiteyten, Kapityns van de Burgerij die s'namiddags rontom den tooren van booven het Stadhuys hadden gekeeken. En naderhant ettelijke Burgers die dit voor haar pleysier eens kwaamen sien, hoedat het toe ging op de breedstraat, om kort te gaan daar waaren nog booven op het Stadhuys, als klerken van yder Comptoir, boodens met de busse, Wagtmeesters, dewelk altesaamen die dag hebben moeten booven blijven, om die van de Geregte wille. Dewelk niet wisten wat er somtijds voorgevallen soude konnen hebben, of voorvallen kon.

Over de Bekentmaakiage van een weeklykse Bedestont.

6 Mey.

Saterdags s' namiddag ten 4 uuren is door die van de Geregte afgeleesen, dat er voortaan sonde gehouden worden een weeklykse bedestondt alle Woensdage des

nwmiddags van 6 tot 7 uuren toe, met toesluyten van huysen en winkels, en op dat ydereen soude kunnen schikken, om eenpaariglyk Godt Almagtig te bidden, dat het gevaar het welk ons dreygt en ons staat overtekoomen, dat hy het uyt genaade blieft weg te neemen. en syn segen ons blieft te verlenen.

Over de Vreugte Cierselen die gemaakt syu.

Binnen de tydt van een dag of 4 begon men eenige vreugt cierselen te maaken namentlyk in vaandels die oranjecoleur geverwt waaren, ook eerpoorten, kroonen booven de eerpoorten, boogjens, geschilderde gaasen, daar fraaye sinnebeelden op geschildert stonde. Versierde kroonen, syn er ook gemaakt, en nog andere fraajigheeden. Om kort te gaan de eer poorten Wierden geset aan alle kanten van de hoeken voor steegen en straaten, dewelke veel van de gemene mensen daar setten en by bleeven sitten om die er door heen ging verpligt was yets te geeven. De vaandels daar swierden de Roomsgesinde het meeste meede, dewelke sy booven uyt de vengsters lieten waayen om geen aanstoot of overlast over te koomen van de gemene man. Versierde boogjens die sette sommige luyden op het luyfje booven haar deur, dewelke sy konnen op en af sette; de vercierde kroonen syn meest gebruykt by de herbergiers, kroegen en vaantjes, sinnebeelden by luyden van aansien. Over dit bogonne sal men wat verder otto breeder in het volgende vinden.

Over de medaaljes van Syn Hoogh.

Men heeft ook gedenkpenninge beginne te slaan over de vreugt van syn Hoogheydt Verkiesing. De eerste Penninge syn te bekoomen geweest in de Stadt by eene hendrik Begram, gout en silver smit woonende in de Maarsemansteeg. Om kort te gaan een uytleg te geeven van dese eerste gedenkpenning, van welke op de eene syde stont op, het Potret van Syn Hoogheydt, met syn naam, en het ampt daar toe Syn doorlugtige Hoogheydt toe was verkooren stont daar rontom te leesen; aan de andere sgde was een Leeuw staande op syn pooten in een krans, rontom bloemwerk, en met Latynse woorden rontom te lesen; 3 derley soort van waardy waaren dese Penninge, als de silvere kosten een ducaat, de vergulde kosten een pistool en de goude kosten 64 gulden 4 stuyvers, en syn by lugden die se betaalen konde met een oranjelint booven op de rok gedraagen tot gedagtenis. Daar syn der naderhant nog andere geslagen van minder waardy, en andere figuure, als sommige daar de Prins en Priasces op stonde; daar syn ook nog kopere geslagen die men voor een stuyver 7 of 8 konde koopen en wierde gedraagen by gemeene lieden, die meede het Borstbeeldt van Syn Hoogheydt wilde voeren.

Daar syn ook verscheyde Plaaten uytgekoomen, en menig van Gedigten, op allerly wysen , en manieren, en daar syn nog oranje linten en strikken gemaakt alweer op nieuws met potretjes er op; en ook sommige daar woorden opstonde te leesen; en de nieuw uyt

gevonde linten, daar waaren de waapentjes van de Genueercie Provintien opgesehildert en het Prinse wapen stont booven aan. Alle dagen zag men nieuws en verandering in deese Stadt, maar den 8 deser syn hier 5 persoonen gevat, welk men meende veraders te syn.

Over de Bekentmaaking van de Vreugde-Dag.

9 Meij.

Dinsdag morgens ten 12 uuren is door die van de Geregte deser Stadt afgelesen, dat men voor de verheuging van de Verkiesing van Syn doorlugtige Hoogheydt hebben uytgevonden een Vreugdedag, die syn sal donderdaags daar aan volgende, met versoek van te doen Illuminatien, gelyk als in den Haage sijn aangestoken geweest, maar een ygelyk wert vry gelaaten wat hy sal blieve te doen en met versoek van geen ongeregeltheydt, om kwaataardigheydt te gebruyken, om die van de Gersgte in haar Regtdoen niet te verstooren.

En op die dag van aflesing waaren alle kerken voorsien met oranje vaandels dis uyt de toorns woejen, als ook de Heeren Jagten hadden 2 vaandels dewelk in de tussen tyt gemaakt waaren.

Over de Toestandt die gemaakt syn voor de Vreugde-Dag.

Doe men vaste Resolutie hadt gekreegen van de Vreugdedag, begonnen die van de Geregtc daags na deesen eenige klaarighoeden te maaken, om op de Vreugdedag

te gebruyken, als daar wierden voor de trappen van het Stadhuys 3 staaken geset, om fakkels op te laaten branden, elk staak hadt 3 gaate zoo dat met haar 3 negenendertig uytmaakte; dat wiert dan vooreerst klaar gemaakt, en booven de trappen van het Stadhuyu wiert op de Artillerykaamer een raam uytgenomen, alwaar Syn Hoogheydt naam in malkander gevlogten was opgeschildert op een witte gaas, hetwelk tussen 2 Pieramiden, van palm gemaakt, geset is, het welk fraay stont om te sien, de gevlogte naam van Syn Stadhouderlyke en Prinselyke Hoogheydt, hoe dat rontom de naam een krans met oranje appelen en blaaden verciert, was afgeset. Nog meer van Stads koste, daar is nog een raam uyt Burgemeesters kaamer genoomen het middelste dat door de Stads werkl:eden is uyt genoomen, een fraay Sinnebeeld : in de plaat8 geset, alwaar op geschildert stont het wapen van Sijn Hoogheydt, en daar was op te leesen Syn hoogheydt naam, en het ampt daartoe Syn Doorlugtige Hoogheydt was verkooren, als meede aan weerkante stonden de wapentjes der Genueerden Provintien afgeset. Nog iets aan het Gemeene lant huys, daar wiert ook een vaandel uytgestooken, en een moderne eer poort geset, op beloop van de deur en tot aan de eerste verdieping de hoogte, alwaar booven de boog van de poort, het Prince waapen geset is, en booven het waapen, was een bebloede handt houdende met een lint de 7 pylen vast, verbeeldend de Getrouwigheydt, en onder het voornoemde wapen

waaren letters van klaater gout gesneen, en daar onder geset ; als de letters zyn geweest W : K : H : F: P: V : 0 : R : E: N. Dit stondt meede heel curieus. Ook begonnen de inwoonders deser stadt klaarigheydt te maaken, wie het maar was, rijk of arm, elk wilde de vreugt vieren. Men sette dan kaarse voor de glaasen, men liet sinnebeelden schilderen, men maakte versierde Kanderlaaren, en kroonen; de kly wiert uyt de brouweryen gehaalt om de kaarsen in te setten waar bij de brouwers groote voordeel hadden. Elk sette de kaarsen soo als hij wilde doen, en na de groote of hoogte van de huysen of in sommige huysen daar turf en hout mogt legge wiert wel wat voorsigheydt gebruykt, om geen brant te verwekken, alwaar men nog al voor bedugt was, maar alles is in goede geregeltheydt geschiet, gelijk in het voldoene van de vreugt, en door brengen van die dag, van welk men verder het selve sal verhaalen, van het geen er geschiet is.

Over de Vreugde dag die geschiet is op den elfden Mey Maant in den Jaare Anno 1747.

Op een Hemelvaars dag is het voorgevallen de vreugd. Donderdags namiddags is ten 4 uuren, is de nooyt vergeete vreugde dag begonnen; als voor eerst daar gingen alle de klokken aan het luyden, de stukken canon wierde gelost het Stads uurwerk dat begon te speelen, 2 trompetters blaasde telkens booven uyt de tooren van het Stadhuis op haar beurt, dan de klokke-

nist, dan weer de trompetters, de wys van Wilhelmus al van Nassouwe, en men wiert vol vrolikheydt. Dan Wierden de fakkels in de gaaten geset, 16 lantaarnen Wierden rontom booven de toorn van het Stadhuys gehangen, 2 hoogtens 2 maal 8 rontom booven malkaar, waar onder agt nieuwe lantaarnen waaren, die alle klaar gemaakt waaren om te branden, en daar woejen 12 oranje vaandels uyt de toorens en het Academie hadt ook een vaandel en de 2 heere jagte die dien dag uyt het Jagthuys geset waare, om dat yder het kon sien. De borstweeringe daar de stukken Canon leyden, hadden vaandels met Prince waapen er op geschildert, daar staan. En daar waaren schilderhuysjens bij gemaakt om wagt te houden door de leydse soldaaten voor de kist met kruyt die daar by stont, om geen kwaat daar aan te kunnen doen. En de stukken canon sgn gelost 4 maal ; als eerst ten 4: 5: 6: 7 uuren, t'elkens hebben de klokke onder het lossen geluyt, elk uur een halv uur lang, onder geduurig speelen en blaasen van klokkenist en trompetters. Ook waare sommige huysen verciert met allerly wapentjes van al de Provintien, ook syn de eer poorten die gemaakt syn in de stadt, daar van verschyde met lantaarntjes of met lampjes, ook sommige met kaarsen voorsien. De stukken canon haar order volbragt hebbende, begon men omtrent 8 uuren de flambouwen op te steeken, honderden van kaarsen Wierden op het stadhuys aangestoken, het geheele Stadhuys van vooren was vol van booven maar

niet van onder. Doe kon men fraay de Sinnebeelden sien die geset waaren, en het Gemeene lant huys begon gelyk met het Stadhuys, en doe het Gasthuys, en doe volgde alle Burgeren, en inwoonderen, niemant uytgesondert, als soude sommige luyden honger hebben moeten lyden, soude sy dese dag geviert hebben, want het was overal niet eeve breet. Elk deet na zijn vermogen. In de tydt van een halv uur sag men de stadt in volle illuminatien, en volle vreugt en blijdschap, en de burgers tracteerden sommigen malkaar. En daar wiert kragtig geschooten, en de klokken hebben geluyt tot s'avonts ten 10 uuren, en de trompetters en klokkenist hebben meede tot 10 uuren booven gebleven. En de flambouwen als men de selve van verre sag branden was het of het een kroon was die men sag, zoo curieus was het. Daar hebben ook bij sommige mensen Pektonnen gebrant, en verscheyde huysen waaren de kaarsen en kandelaars met silver en klater gout verciert; ook sommige sag men dronke, andere songe over straat. En met vrolykheydt en vreugt is dese dag en nagt door gebragt.

Over de Bedestonden die begonnen syn op den tienden van de Meymaand 1747.

Daags voor den Hemelvaartsdag is het begonnen. Den 10 van de maant Mey sijn voor de eerstemaal de begonnen Bedestonden geschiet in 4 kerken, als Pieters, Hooglantse, Franse en Engelse kerken, met groote toeloop van mensen. En met kragtige lust en

liefde is het voortgeset, uoo lang heeft het geduurt als het met goedkeuring van sijn Hoogheyd en de heeren Staaten hebben goet gedagt om het te doen ophouden. Maar soo lang men in vrees was is het onderhouden, want men niet en wist wat de Koning van Vrankryk in de winter of in het voorjaar onderneemen soude.

Over het drillen van de Burgers alhier.

29 Mey.

s' Maandags namiddags wiert er aan de Maare Poort het laaste huys op de Mare of haarlemmer Veer een huys geplundert en waar in sy alles hebben daar in dat huys hebben gedemoulieert en aan stukken geslaagen alles wat sy gevonden hebben, en het huys is door de Wagt bewaart geworden dien dag. En de burgers onder Captyn van der Mark waaren Saterdags gewaarschouwt om s' Maandags den 29 deser ten 6 uuren s' namiddags in den Stadsdoele te moeten weesen om aldaar te beginnen drillen of Exerceeren, en daar is aangestelt een dril-meester genaamt heydelenberg, maar in plaatse van ten 6 uure te koome, moesten de Burgers ten 3 uure op het Stadhuys koome, omdat die van de Geregte verlegen waare over het nieuwe temult dat doe wederom begon; want de Regeering wiert het bekent gemaakt, en kwaamen aanstonts booven; daarom deeden sy de burgers met haar geweer 3 uuren eer in de wapenen koomen, want sy wisten niet wat dat er wederom voorvallen sou, maar alles raakte in stilte omtrent 5 uure,

en de 2 subsiteyt Schouten syn er met de dienders ook voor het geplunderde huys geweest, en hebbe nog een kaarel gevat, dog hy hadt geen schult, want hy is des anderen daags doe hy van de Regeering verhoort synde, weeder na syn huys gegaan. Om kort te gaan, de voor. noemde Burgers syn op haar tyt van booven afgegaan, en hebbe geexerceert van 6 tot 8 uure, met een open hek aan den doelen, maar s'anderen daags is het geslooten, en niemant ingelaaten als Burgers. Dese ecxercitien syn 4 maal ter week waargenoomen, elke week 4 compagnien van elk Captyn op syn beurt, en de daagen die sy gedrilt hebben syn maandag, dingsdag, donderdag en vrijdag. Maar als er een voorbereyding tussen beyde kwam wiert saterdaags de exercitie gedaan, dit exerceeren heeft dan geduurt tot in de maant September. S'anderen daags wilden het gemeene volk weer een huys plunderen op het levendeel, maar de Wagt was er tegauw by, soo dat dit niet lukte ; dit hugs stont by de krauwe steeg dat sy meende aantevalle en het Wagtsvolk wiert door een oficier gecomandeert, en syn morgers vroeg van het voornoemde huys afgetroke.

Over de Trommelslag der Burgeren.

25 Junij.

Op een Sondag avont is kaptyn de Mey met syn volk voor de eerstemaal met trommelslag opgetrokken, maar omtrent een maant voor deesen begonnen veele van de burgers haar hoorens op te steeken, pretenteerde

haar ouwe Regten en Privilesien hoewel er verscheyde waaren sonder verstandt, want niet verstaande wat sy ysten of pretende, als sy maakte malkander wys, dat haar toekwam vryhsydt in den Stadsdoelen, t'welk haar vergunt is. Nog meer dat de Wateren om de stadt gelegen, die te vooren verhuurt syn geweest, dat haar daar van een gedeelte toakwam, dog voornamentlyk de Cingels hier rontom, dat sy die Wateren voor haar gebruyk moesten hebben om haar te diverteren, met te visse. Nogal meer, dat sy met trommelslag en brandende fakkels moesten op en of trekken van het stadhuys, en ook andere diergelijke dingen, maar het begon wat te ver te gaan, als sy by nagt om te wsaken kwaame, spraaken sy heel wat vry uyt, obstinaat, en kwaataardig, niet ontsiende of het was den kaptyn of wagtmeesters en latende niet los, om van haare ouwe Regt te spreeke. Maar ginge alle nagte vreeslyk aan met vloeken en tieren; daar was meest alle nagte wat voorgevallen, dat kaptyns, lieutenants, vaandrigs of kwartiermeesters het kwaadt genoeg hadden of sommige Burgers soude in schaade gevallen hebben om haar britaal spreeken, indien sy deselve niet hadden gewaarschouwt. Daar syn der nog verscheyde voor de Heere moeten koome, soo slegt hadden het sommige gemaakt, vraagende nergers na, of de vaandrigs of kwartier. meesters haar al verbooden, kwaataardige gaaven daar niet om, maar hebben menigmaal rusi gehadt en met malkaar gevogten, dog alles is door de tydt wat ge-

sleeten, maar sy hebben verkreegen vryheydt in den doelen, en permissie om met trommelslag en fakkels op en of te trekken hetwelk geschiet is.

Over de bekentmaakinge van Syn doorl. Hoog. komst in dese Stadt Lyden.

26 Juny.

s' Maandags is door die van de Geregte afgelesen dat men Resolutie hadt ontfangen, als dat Syn Hoogheydt, aanstaanden donderdag den 29 deser dese Stadt met syn tegenwoordigheydt sal vereeren. Daarom werden de goede burgeren versogt haar sig in alles wel te willen draagen, terwyl Syn Doorlugtige Hoogheydt de Stadt de Eer aan doen sal, soo versoeken wy nog by deesen dat al de goede Burgeren dewelk in de wapenen verschynen sullen, om Syn Hoogh: in te haalen, sig ordentlyk en betaamentlyk sullen aanstellen, en gehoorsaam te syn, hunne kapitynen, vaandrigs, luytenants, kwartiermeesters, dewelke tot de Schutterye behooren, op haar commande agt te neemen, en te observeeren. En omdat het soo veel meerder gereguleert syn soude, soo versoeken wy, die van de Geregte der Stadt Lyden, aan alle de goede burgeren en ingeseten, dat op die posten ofte plaatsen, daar sy staan sullen, elk na rang, dat er niet sal moogen werden geschooten, soo lang sy in de wapenen syn sullen, ook niet sal werden verschoont dat die tegen ongehoorsaamheydt syn snaphaan of roer lost, elker ryse sal verbeuren 25 gulden; om alle onge-

lukken voortekoomen moets er absoluyt niet geschooten werde, want duysende mensen van allerly steeden en plaatsen, deese stadt sullen koomen sien, over de intreede van byn Hoogheydt. Nog was verbooden geen tabak te rooken, om onbekwaam te syn, maar gereguleert te staan naast malkander, niet gedrongen of ongelyk, maar altemaal op een en deselvde manier, opdat Syn Hoogheydt sooveel te gemakkelijker soude konnen door passeeren. Bok wert er nog versogt die dag s'avonts of s' nagt niet te doen eenige illuminatien, of vreugde tekenen, om geen ongelukken van brant te verwekken of van eenig andere swaarigheeden.

Van de **Omstandigheeden** die alhier syn **gereet** gemaakt over de komste van Syn **Doorl. Hoogh.**

Binnen dese Stadt lyden begon men eenige toestel te maaken, om Syn Hooghegdt met de grootste Eer en agting af te wagten. Soo wiert dan van Stads koste op een dingsdag maar s' Maandag aan begonnen te arbeyden in den Stads doelen, klaar gemaakt en nieuw opgetimmert, een kookkeuken of braathuys, dewelk vlak agter het grote huys geplaats wierd, synde voorsien met 4 a 5 vernuysen, van nieuwe steene gemetselt, en verder al het geen dat tot een kook of braadkeuken noodig was. Dit kook huys was al vry groot in 't 4 kant, want daar veel klaar moest gemaakt worden, voor soo veel heeren, die daar verschijnen soude. Van buiten was de kookkeuken van houten planken gemaakt, welker paalen

eerst in de gront waaren geset, op fatsoen soo als net moest weesen, of soo als het geordonneert was van de Heeren, hoe groot, wyt, breedt en lang, sy hem wilde hebben. Het verdek was op de manier als een tent, Of kermis spul, alles was maar van ruuw hout en gemeene steen gemaakt, want het moest na den dag dat het gebruykt was weder afgebrooken worde. Dit wiert dan agter het groote huys van den doelen gemaakt, om dat in het groote huys geen plaats genoeg was, om dit te kunnen klaar maaken, het eeten dat er van noode was. Daar syn dan koks uyt andere plaatsen ontbooden, om daags te vooren hier te koomen, maar sommige koks en suykerbakers hebben hier in dese stadt woonende, de leverantie ook gehadt, om eennig goet te versorgen, of tegen die komst dag van Syn Hoogh: klaar te maaken, dat haar bestelt, of geordonneert was.

Om kort te gaan, daar was order gegeven door de capitynen van de burgery, aan de wagtmeesters, om te gaan omseggen door de heele Stadt, aan alle luytenants, vaandrigs, kwartiersmeesters, en de gesaamentlyke burgers. Dingsd. s' morgens ten 9 uuren syn de wagtmeesters by de gesaamentlyke burgers als ook by nieuwe die er veel aangenoomen syn, begonnen om aan te seggen, dat de burgers, elk onder syn captyn, vaandrig, of kwartiermeester door Order van Burgemeesters, moeste maaken, aanstaanden donderdag s'morgens ten halv 6 uure in de wapenen moesten

verschijnen, en maake te weesen op haar tydt aan de huysen van de vaandrigs, om precies ten 6 uure na den doelen te gaan. Maar omtrent een dag of 14 voor desen, hadden veele van de luytenants, vaandrigs en kwartiermeesters met malkander overleyt, om op ijge koste te laaten maaken, donkre laakense blaauwe rokken, officieren kleur of militie couleur en met pinsbekse knoope aan de rokke, voor de frajigheydt, en om te konnen sien het onderscheydt van een gemeen burger, of een oficier, of een oficier tussen een vaandrig, te onderscheyden, of een vaandrig luytenant te onderscheyden tussen een kaptyn alles na nette gereguleertheydt van kleeding tussen persoonen, en persoonen, na rang soo als sy in de Schutery hoorde. Dit wiert dan by veele vastgestelt om dit voorgestelde opkoomen, met genoegen uytewerken , en hebbe het ook uytgevoert. Maar daar syn der nog geweest die de onkoste van die nieuwe officiers kleeren niet hebbe gedaan, hoewel het elk heeft vry gestaan om het te doen of niet, en de gemene burgers die lieten haar patroontasse sommige met oranje tryp bekleen en met blauw floretten kanten of franjes rontom benaajen; andere lieten haar patroontasse het Princewaapen opschilderen, en met syn Hoogheydt naam daar by, andere hadden weer op haar patroontasse tinne of kopere plaaten op laaten maaken welk meede het Prince wapen was. Nog hadden veele van de burgers haar degens, dan te seggen de geveste, met oranje linten en strikken laaten vercieren, en meest alle nieuw

gemaakte strikken op de hoeden doen sette, om voor den dag te koomen als heeren. Nog iets van Stadswegen, daar syn gemaakt verscheyde slagboomen om het rytuyg dat op die dag mogt koomen aan te rijden, weder te rug soude moeten keeren, om geen ongelukken by te brengen ofte verhindering als de burgers in het geweer stonden. De slagboomen hebben gestaan een op de breedstraat omtrent de koornbrugsteeg, een aan de maarsemansteeg, een aan de Papegragt, een aan het Rapenburg, een aan de Varkemarkt, alles voor de securiteyt. Daar syn ook nog Woendags nog 4 stukken Canon uyt het magasyn gehaalt, en op elke borstwering daarvan 2 stukke gebragt, soo dat doe hadt elke vest of borstweering 9 stukke Canon, uytmaakende, saame 18 stuk canon, dewelke alle op die dag van Syn Hoogh: komst moesten gebruyk worde. Van de Heeren Studenten der Leydse Academie, wat die ten koste hebben geleyt, dat is dat sy versogt hebben aan die van de Geregte, om te laaten maaken aan 't Galgewater een Illumineer of Vuurwerk tent ter eere van Syn Hoogh: op die aanstaanden nagt af te steeken, het welk door die van de Geregte haar vergunt en toegestaan is; de Heeren Studenten hebben dan een vlak laaten maaken in het galgewater het welk op 2 schouwen stont, en aan weerkanten de schouwe waaren der paaltjes in de gront geheydt, dat het vlak niet heen nog weer kon roeren, maar dat het secuur vast stondt om geen ongelukken te konnen krijgen. Op dit voornoemde vlak

wiert dan. opgeset, een fraaye geschilderde Schouwspel, alles seer magnifiek op de toestand van Syn Hoogheydt afgeset, ja selvs Syn Hoogheydt en Syn Hooghegdts Gemalin, waaren geschildert, regt voor het gesigt, in 't midde der tent, dat men dese aansienlyke Potretten van verre kon beschouwen. Nog wat klaarder van dit fraay stuk, het was gemaakt op die wys als een toneel van een comedie, aan weers kanten waaren 2 schermen en van agteren, en op syde waaren deuren, daar ymant konde ingaan, en het wiert van binnen geset met ligten, om de fraaye schilderwerken die er op stonden, afgebeelt te konnen aanschouwen als het illumineerde. Dese schilderwerken syn met alderhande Couleuren van verw afgeset, ommogelyk om alles te noteeren. Dit frage stuk dan wiert nog meer by gemaakt, daar wierdedan nog 4 kookers voor vuurpyle op het vlak gemaakt aan weerkanten 2 agter malkaar om de vuurpyle in te steeken, en een heele swerm te doen af gaan; de kookers waaren meede fraay gemaakt van witte gaas en courieus geschildert, gelijk de vreugde tent ook was van gaas. Daar wiert nog yets gemaakt aan de Scheepmaakery, voor die Heeren die het meeste hadde over dit werk te seggen, een scherm met een verdek er boove op voor den reegen, en het schieten van de vuurwerken wel te konnen sien. Aan de Beer heeft dese tent gestaan aan dit syde der stadt. Op de Beer of de boom, Wierden de planken, die er op vast waare, afgenoomen , omdat er geen ongelukken mogten gebeuren in het schieten,

voor mense die daar altemets souden op hebben koomen staan. De Lange houte brug wiert de leening aan die kant van het voornoemde Toneel ook besorgt, als daar Wierden, aan de leeningen soo lang als de brug was, ysers gemaak, welke van vooren krom geboogen waare op de wys als een haak dewelk om de leening sloegen van booven en van ondere dese ysers plat gesmeet synde, en gaaten daar in waaren gemaakt, Wierden sy met suffisante spykers in de brug vast geslaagen, tot resistentie om dat door de veelheydt van mensen de leening niet kon voor overvallen, want anders groote ongelukken soude konne geschiet syn, dog de Heeren van Lyden hebben sorg voor de Boom en voor dese langhoute brug laaten draage. Nog al meer, nu van de burgers en inwoonders deser Stadt, daar wiert dan ter eere van Syn Hoogheydt nog gemaakt door liberaale mensen, op de breedstraat 5 eerpoorten als een omtrent de Vrouwe steeg, dewelk synde een illumineer poort de fraayste van allen, nog een aan de Ketelboetersteeg, en dan nog 3 op eene manier of eene wys, als een aan de Plaats steeg, den ander aan de Boogaart steeg, de derde aan het gangetje of Steenschuur omtrent de hogewoert, waar aan mooje vercierde kroone, en falbolaas van palm gemaakt, opgeciert wierde, en op te lesen stont, ter eere van haare hoogheedens de Prins en Princes van Oranje. Aan dese poorten is gewerkt tot op die dag van Syn Hoogheyd komst toe, soo dat er op de breedstraat met die in het noordent hebben

gestaan 6 eerpoorten, om Syn Hoogheydt te laaten dooryden als hy in dese stat kwam. De burgers en inwoonders ontsaagen geen gelt, maar lieten vaandelen schilderen en oranje verven, en begonnen wederom te maaken vercierde kroonen, boogen, vercierde syd posten om aan de deuren te setten tegen het deurkasyn. Veele lieten sinnebeelden schilderen, als ook wapenen om van buyten voor de glaasen te sette, ook Wierden der veele Potretten gebruykt van Syn Hoogheydt Persoon, en andere antequityte ook, alles voor de fraajegheydt; ook hebben honderden van mensen nog nieuwe oranje linten en strikken gekogt. Veele onkosten wiert er dan gespanseert, daar sommige lieden nog wel couran voor hebben moeten lijden, die wat al te dik er in hadden geslaagen, en den breeden haan hadden laaten waajen, waar van men in 't vervolg van tyd het heeft gesien. Om niet verder van dese omstandigheden af te raaken, soo hebben er nog buyte luyden geweest, dewelke woonde buyten de Witte Poort deser Stadt, omtrent het Pishoekje [1]), en hebben aldaar daags voor desen ter eere van Syn Hoogheydt opgeregt een fraaye Eer poort op de wys als een Coepel, omdat Syn Hoogheydt daar door soude ryden, als hij na de Stadt van Lyden toeging. Ook hadden alle moolens de meeste part, oranje vaandels en wimpels van boove afwaajen; met vercierde kroonen, waaren sommige moolens ook voor-

[1]) Op den Haagweg bij „de Vink"; zie Ch. M. Dozy : Leidens Omgeving in vroeger dagen. 1900. bladz. 45.

sien. Elk wilde swierigste syn. Daar syn ook nog gemaakt in het galgewater, omtrent de langehoute brug, eenige stallagien, of staanplaatse alwaar men voor gelt heeft konnen opstaan, om het schieten van de vuurwerken te konnen sien. Dese staanplaatsen hebben geweest of gestaan, op de syde of benede de moole van de Koore Blom. Nog ieyts van Stadswegen, alle de stoelen en kussens van het Stadhuys syn meede daags voor deesen, na het huys in den doelen gebragt, om s'anderen daags te gebruyken. Verscheyde mandens met allerly vlees Wierden die tyt meede besorgt, veele bakken met hoenders, haasen, conynen, duyven en eendvoogels, is er ook op het voornoemde huys gebragt, als ook nog veele beste porcelynen, schootels, schaalen, bakken en borden. En soo van alles wat tot een kostelyk onthaal voor Syn Hoogheydt noodig was. Nog iets daar is aangesteit een kruytmeester of leverantier, om opsigt te hebbe over het kruyt, dat er gebruyk of van noden is. Ook waaren alle kosters van de kerken gewaarschouwt om als het geschut loste dat al de klokken moeste luyde, t'elkens een halv uur lang, als het Canon loste; de trompetters waaren ook gewaarschouwt als ook de klokkenist, en de constapels moesten s' morgen ten 5 bij het canon syn.

(Wordt vervolgd.)

Copie van een handschrift, toebehoorende Mejuffrouw G. B. C. van Rhijn te Leiden en door HEd. welwillend ten gebruike afgestaan aan S. J. Le Poole LGz.

Het mysterie van het eerste beleg.

Het mysterie tot klaarheid brengen kan ik niet, maar het is misschien reeds niet zonder belang het besef van het geheimzinnige, dat thans voor ons nog het eerste beleg van Leiden omzweeft, te versterken.

Fruin heeft er naar aanleiding van brieven van Noyelles en anderen uit het verloren gegane archief van Marnix aan herinnerd, [1]) hoe de Leidsche magistraat in 1582 aan de geestelijkheid verwijt, te hebben geheuld met „denghenen die int eerste besluyt der stadt Leyden so seer arbeyde om drie Burgemeesteren met haren dienaer sonder eenighe schuldt of suspicie te doen hangen" en die zich verder aan allerlei liederlijkheid had schuldig gemaakt; hoe verder uit het antwoord der geestelijken blijkt, dat bedoelde persoon niemand anders kon zijn dan Noyelles, de stadvoogd zelf.

Wat er gebeurd is, wie de magistraten waren, wier leven gevaar liep, Van der Werff, Van Hout? bleef tot heden een geheim, zal het misschien nog lang blijven. Doch uit het document: dat ik hier kan meedeelen,

[1]) Over Anecdota van Marnix van St. Aldegonde, Geschriften VIII, p. 422.

blijkt in ieder geval, dat de Leidsche regeering zelve waarschijnlijk volkomen op de hoogte is geweest van wat er tegen haar werd gebrouwen, en de bewijsstukken tegen Noyelles in handen heeft gehad. En onmogelijk lijkt het mij niet, dat die nog te eeniger tijd in het Leidsch archief voor den dag komen. Ik laat hier volgen een acte uit het protocol van Notaris Salomon Lenaerts zoon van der Wuert, die een huiszoeking en een vondst in het domicilie van Noyelles tijdens het eerste beleg levendig voor oogen stelt. Bedoeld protocol berust thans in het Leidsch archief. De acte is te vinden in het deel gemerkt „Leiden 3" onder nummer CXLVI.

Op huyden XIIIIen Aprilis anno XVc ende LXXIITI compareerde voor my notario publyck ende voor den ondergeschreven getuygen Adriaen Willemszn, Heem-raetsbode van Rijnlandt, oudt omtrent LIII jaren, poorter der stede van Leyden ende deposeerde ende tuychde by zyn conscientie ende ziele zalicheyt in plaetse van eede, ter requisitie van monseur Vaugirault, lieutetant van myn edele Heere van Noyelles, gouverneur van Leyden ende Rynlandt, hoe dat een Vrijdage lestleden wesende den negenden Aprilis naer zyn beste onthoudt ende naede middach, hy deposant geweest es ten huyse van myn vrouwe van Lochorst, staende aende Sinte Pieterskerckhoff, daer die voorsz. Heere van Noyelles gelogeert es geweest, alwaer ten zelven tijde gecomen es Jan van Hout, secretaris der stede van Leyden, met twie Schepenen der zelver stede, op schrijvende de

guederen van myn voorsz. vrouwe van Lochorst, ende comende onder in de camer van den voorsz. gouverneur, hebben zeeckere cofferen mitsgaders eenige besloten bancken, waer des voorsz. gouverneurs guederen inne waren, bij eenen sloten maecker doen opsteecken, onder welcke wesende een groot coffer met een cleyn, die de slotemaecker nyet en coste upsteecken, hebben die voorsz. secretaris ende schepenen hem belast, dat hy de slooten zoude affslaen, twelck hy zulcx gedaen heeft ende hebben over zulcx alle die guederen, zijnde inde zelve cofferen ende bancken, geinventarieert ende eenige brieven ende minumenten daer vuyt genomen, in twee packetten gebonden toegesegelt zynde, ende midt hen wech gedragen. Tuychde voorts, dat hy den voorsz. secretaris Jan van Hout, lesende eenige van de voorsz. geschriften, lagchende ende bly wesende, heeft hooren zeggen : „Jae, jae, dit gaet aende croon, nu zullen wy twel vinden !" Ende die goederen daer ten huyse geinventarieert zynde, hebben dezelve eofferen ende bancken weder toe laten sluyten, dezelve toegezegelt ende zyn zulcx daer naer wech gegaen ; ende wiste hy deposant verder niet, presenterende etc. Ende verzocht den requirant aen my notario voorn. hem hiervan geëxpedieert te werden openbare acte. Aldus gedaen binnen der stede van Leyden int loggs van den voorsz. requirant.

Getuigen Bruyn Claesz. en Pieter Janszn, poorters.

J. PRINSEN.

De Penningen

betrekking hebbende op Leiden geslagen vóór 1813 [1]).

Beleg en **ontzet.** In 't laatst van Wijnmaand 1573 sloeg Don FRANCISCO VALDEZ het beleg voor Leiden, waardoor de voornaamste industrieën, die hoofdzakelijk van den uitvoer moesten bestaan, tot werkeloosheid werden gedwongen en de vele daarin werkzame arbeiders al spoedig ten laste der openbare gast- en godshuizen kwamen. Was, tengevolge van het misbruik, dat van het armengeld gemaakt werd, door het niet in levensmiddelen voor het gezin om te zetten, doch het in de taveernen aan drank en spel te verteeren, dit onder KAREL V afgeschaft, het gerecht van Leiden nam tengevolge van de toenemende armoede den 12den van Slagtmaand 1573, met verlof van den Prins van Oranje als Stadhouder, het besluit, aan het St. Katha-

[1]) Zie Jaargang 1912, bldz. 94 v.v.

rijne-Gasthuis machtiging te verleenen, koperen armgeld ter waarde van een oort stuyvers of vier penningen te doen slaan. De Vz. vertoont het merkteeken van het gasthuis, dat we nu nog boven de Waalsche kerk, de vroegere gasthuiskapel, kunnen zien, n. m. een gekroond met seizen bezet rad, de Kz. heeft het stadswapen en het omschrift: 1573 GEDENCT DEN ARMEN.

Doch ook de geldcirkulatie was weldra gestremd, het geld om de bezetting te betalen ontbrak, waarom burgemeesteren en die van den gerechte met 's Prinsen toestemming besloten papieren noodmunten te laten slaan, waartoe het perkament der misboeken werd gebruikt, welk besluit den 19den van Wintermaand 1573 werd afgelezen, terwijl HUGO KLAESZ. GAAL, GERRIT WIGGERTSZ. en DIRK VAN KESSEL met de uitvoering werden belast.

De grootste der noodmunten deed 20 stuivers. De eene zijde vertoont het stedewapen met een dubbel omschrift, buiten: GODT BEHOEDE LEYDEN, binnen : 10 lettertjes, zijnde de beginletters van evenveel latijnsche woorden, vertaald beteekenende : Munt der belegerde stad Leiden, onder het stadhouderschap van Z. D. H. den Prins van Oranje geslagen. Dit binnen. omschrift, meer voluit voorkomende op een der 28 stuiverstukken en op den hoogstzeldzamen daalder uit het 2e beleg, is bizonder merkwaardig, omdat op geen enkele andere munt van ons land de naam van den prins wordt vermeld. De andere zijde heeft de hollandsche

14.

15

17.

15.

16.

14. Soodmunt van 28 Stuivers, 1574.
15. Soodmunt of Lakenloodje?
16. Leidens ontzet 1374. 17. JANUS DOUSA † 1604.

leeuw met speer en vrijheidshoed en het omschrift: HÆC LIBERTATIS ERGO. Dit is voor de vrijheid. Volgens BRANDT, *Historie der Reformatie*, waren de leidsche predikanten zoo vertoornd, dat men op noodmunten Haec libertatis ergo en niet Haec religionis ergo (Dit is voor den Godsdienst) had gezet, waarin zij een uiting van vrijgeesterij zagen, dat een hunner het zelfs waagde Burgemeesteren hierover van den preekstoel te kapittelen. Een der ambtenaren, die naast VAN DER WERF zat, trok toen zijn pistool en vroeg: Wil ik hem er aflichten? wat gelukkig door VAN DER WERF werd voorkomen.

De tweede noodmunt van 5 stuivers is kleiner, vertoont den leeuw met zwaard en schild, waarop de St. Pietersleutels en het omschrift: PVGNO PRO PATRIA — ik vecht voor het vaderland — de Kz. heeft binnen een krans den latijnschen naam der stad: LVGDVNVM BATAVORVM, beide dragen het jaartal 1574.

Den 21sten van Lentemaand 1574 werd het beleg opgeheven en reeds den 27sten last gegeven tot inwisseling van dit papieren noodgeld „voor de beloofde waarde van beter keur". Zou hiermede niet bedoeld zijn tegen zilveren afslagen, daar deze bijna evenveel voorkomen als de papieren, die ten blijke hunner inwisseling het klopje met den hollandschen leeuw in parelrand ontvingen?

Van den grootsten bestaat een gouden ruitvormige

afslag, welke volgens de overlevering aan burgemeester VAN DER WERF zou zijn vereerd en door dezen gedragen, waarmede we hem ook op meer dan een gedenkpenning zien afgebeeld. Een dergelijke ruitvormige afslag in zilver draagt op de vlakke hoeken het gegraveerde opschrift: *Verdient by Willem Aalbrechtz. Berkhey.* BERKHEY was de leidsche burger, die het eerst de door VALDEZ verlaten schans bij Leiderdorp binnendrong en daaruit een spel spaansche speelkaarten medebracht. Eindelijk is een zilveren ruitvormige afslag bekend van de Vz. (leeuw), op de vlakke Kz. is een zeilend schip gegraveerd, op welks roer een duif zit, het geheel in een kabelrand gevat, welk stuk vereerd zou zijn aan den bekenden WILLEM CORNELISZ., die 'door middel zijner duiven berichten wist te ontvangen en later den geslachtsnaam DUIVENBODE kreeg.

Den 26sten van Bloeimaand van hetzelfde jaar 1574 kwamen de Spanjaarden voor Leiden terug, waar Jonker JOHAN VAN DER DOES, heer van Noordwijk, (JANUS DOUSA) het bevel voerde over de geringe bezetting en reeds den 10den van Hooimaand werd weder bij gebrek aan voldoende geld tot het slaan van noodmunten besloten. Een stuk van 30, twee stukken van 28, een van 14 stuivers en een koperstukje van ½ stuiver. De eerstgenoemde vertoonden dezelfde leeuwen van de noodmunten uit het eerste beleg en de spreuken daarop voorkomende, doch anders verdeeld en gegroepeerd; het koperstukje heeft aan de Vz. een staanden leeuw

onder een kroontje, aan de Kz. het stedewapen met de afgekorte omschriften: HEERE ONTFERMT (U over) HOL(land) ENDE SALICHT LEYDEN, zonder jaartal. CORNELIUS DE WATER, goud en zilversmid alhier, wordt als de maker der noodmunten genoemd.

Een negentai zilveren plaatjes, „kennelijk uit oude kerkbekers gesneden", met het ingeslagen wapen van Leiden en respektievelijk de getallen 2, 3, 4, 6, 8, 10, 12, 16 en 18 werden aanvankelijk beschouwd als merkteekens voor de leidsche lakens, bestemd voor de Levant. Sommige dragen tevens hetzelfde klopje met den hollandschen leeuw als de ingewisselde noodmunten, waarom later werd verondersteld, dat ze als noodmunten hebben gediend en zooveel stuivers hebben gegolden, als daarop is ingestempeld. Ik kan deze meening niet deelen; de vorm der stukjes en de omstandigheid, dat niet een enkele doch al le bovenaan een gaatje hebben, wijst veeleer op een loodje, bestemd om aan lakens te worden gehecht. De sleutels en de leeuw zullen in de Levant beter verstaan zijn, dan de woorden LEYDEN IN HOLLAND op de meeste laken- en dekenloodjes voorkomende, het gebruik van zilver — trouwens van heele kleine stukjes van voor den smeltkroes bestemde voorwerpen — staat deftig en kan wijzen op goede kwaliteit der lakens. Bewijzen kunnen tot nog toe voor geen van beide opvattingen bijgebracht worden. Verschillende penningen zijn geslagen ter eere van PIETER ADRIAANSZ. VERMEER, genaamd

VAN DER WERF, Leidens onvergetelijken burgemeester. JOH. SMELTZING verheerlijkte hem in de tweede helft der 17e eeuw, wellicht naar aanleiding van het 1e eeuwfeest van het beleg. Vz. Zijn rechtsgewend borstbeeld, getooid met den ruitvormigen afslag van de noodmunt aan een keten; als omschrift in het latijn zijn naam, geboorte- en sterfjaar, (1529 - 1604). Deze penning komt voor met twee keerzijden, op beide een gezicht op de stad, doch daarboven twee niet gelijkluidende dichterlijke ontboezemingen. Op den eersten leest men:

Dit's VAN DE WERF, die pal
Dus binnen Leidens wal,
Voor kerk en godsdienst stond;
En dempte met zijn mond
Baldeiis oorlogs list,
Pest, honger, burgertwist;
En rukten uit dien brand
de vryheit van het land.

Op den tweeden heet het:

Dit 's VAN DE WERP die leidse held,
Diens tai geduld het spaans geweld
Manmoedig keerde van de vesten,
Als pest en honger 't hart bestreed,
En 't muitend volk geen uitstel leed,
Bood hij zijn vlees en bloed ten besten.

In de meergemelde galerie SIMON (begin 19e eeuw, wellicht 1824?) komt een penning voor met het borst-

beeld van VAN DER WERF, op de Kz. in het latijn zijn geboorte- en sterfjaar.

De Rotterdammer A. BEMME maakte in 1824 penningen met zijn linksgewend borstbeeld met denzelfden eereketen met ruitvormigen afslag der noodmunt, ze komen voor met aan de Kz.:

A. Onder gekruiste bijlbundels zijn geboorte- en sterfjaar,

B. Dit koekebakkersrijmpje van W. WESTHOFF JR.:

DOOR 'T KLOEK GEDRAG VAN LEIDEN'S HELD,
Nu VIJFMAAL VIJFTIG JAREN TELD:
ZO HEEFT HET DANKBAAR NAGESLACHT
DIT EER-METAAL HEM TOEGEDACHT.
DEN 3 OCTOBER 1824.

C. De derde Kz. verkondigt, dat de penning geslagen is „ter gelegenheid van het 250-jarig jubelfeest van het ontzet der stad Leiden", terwijl hij ook voorkomt

D. met gladde Kz.

Volledigheidshalve vermelden we den draagpenning der 3 October Vereeniging met het beeld van VAN DER WERF, zooals dit het den 4den Oktober 1884 onthulde monument kroont, dat in het naar hem genoemde park hier ter stede is opgericht en welke penning, uit de fabriek der firma J. M. VAN KEMPEN en Zonen te Voorschoten, voor het eerst werd uitgereikt op 3 Oktober 1896.

Dat en hoe Leiden den 3en Oktober 1574 werd ontzet

behoef ik hier zeker niet te verhalen; wie onzer zou het niet weten? Spreken reeds de buurtpenningen van de Vliet van de hulp der watergeuzen en de vroedschapspenninqen van de geleden ellende, een fraaie penning is geslagen ter gedachtenis aan het ontzet. De Vz. vertoont de stad Jeruzalem en de engel des Heeren, die het leger van SANHERIB, den Koning van Assyrië slaat *(Tweede Boek der Koningen,* C. 19 *v.* 35), op de Kz. ziet men de stad Leiden, de verlaten spaansche schansen, de vluchtende Spanjaarden en de naderende geuzenvloot. Het latijnsche omschrift luidt vertaald : Gelijk SANHERIB van Jeruzalem, alzoo vluchtten de Spanjaarden van Leiden in den nacht van 3 Oktober 1574. Een variant vertoont kleine stempelverschillen en aan de Kz. de brandende schans te Zoeterwoude.

Deze penningen komen meestal voor in zilver, enkele in goud aan driedubbele keten, welke laatste door de Staten van Holland zijn vereerd aan den admiraal LODEWIJK VAN BOISOT, aan den vice-admiraal en aan den admiraal van Zierikzee. Op de tentoonstelling in 1824 (waarover nader) was een zeer zwaar gouden exemplaar, dat aan VAN DER WERF zou zijn vereerd.

Van het spijzigen der uitgehongerde bevolking door de Watergeuzen spreekt ook een plakket door VAN KEMPEN vervaardigd, die voor het eerst in 1905 door de 3-October-Vereeniging werd uitgereikt. Ze vertoont ons een der basreliefs van het monument in het van der Werf-park, met het onderschrift:

NU KUNNEN WIJ AFDROGEN
ONS LANG BEKRETEN OOGEN
WANT LEIDEN IS ONTZET.

Spreken deze penningen van de 3-October-Vereeniging ons van de sedert 25 jaren gebruikelijke jaarlijksche viering van den voor Leiden zoo gedenkwaardigen dag, ook vroeger is hij herdacht. In een tijd van rampen en oorlogen als in 1674 is het begrijpelijk, dat men het eeuwfeest niet heeft gevierd, al vermoed ik, dat SMELTZING's penningen ter eere van VAN DER WERF toen zijn geslagen. Een eeuw later vinden we naast een ontwerp voor een penning ter eere van VAN DER WERF (vermoedelijk van J. LE FRANCQ VAN BERKKEY, over wien later) waarvan een afbeelding in plaatdruk in de Kon. Bibliotheek te 's-Gravenhage gevonden wordt, niet minder dan vier penningen: twee hunner verkondigen aan het nageslacht de verlossing der stad door Gods hand en het water, door moed en dapperheid en dragen de beeltenissen van VAN DER WERF, VAN DER DOES en den sekretaris der stad JAN VAN HOUT, twee andere toonen de leidsche stedemaagd, die den nijd vertrapt (een zeer geliefd beeld in de 17de en 18de eeuw) en het geloof. De latijnsche op- en omschriften zeggen: Voor ons streed de waarheid. Laat ons den Heeren jubelen. Aan God, die voor ons strijdt.

Behalve door de reeds gemelde penningen met het borstbeeld van VAN DER WERF, wordt de 250ste gedenkdag van het ontzet in herinnering gehouden door

een grooten unieken penning, naar het denkbeeld van H. WESTHOFF Jr., met verzen van diens hand en naar een teekening van G. F. SARTORIUS door A. BEMME gedreven, terwijl van 4–6 Oktober 1824 ten raadhuize een tentoonstelling werd gehouden van voorwerpen, betreffende het beleg en het ontzet, waarvan de katalogus mij nog enkele bouwstoffen voor deze bijdrage verstrekte.

In 1874 heeft men zeker te druk feestgevierd bij de herdenking van de 25-jarige regeering van Z. M. Koning WILLEM III, althans in mijn werk : *Beschrijving der Nederlandsche of op Nederland* **of** *Nederlanders betrekking hebbende penningen, geslagen. van 1864 – 31 Augustus 1898,* kon ik geen enkel stuk opnemen, dat van het derde eeuwfeest van Leidens ontzet gewaagde.

Hoogeschool. Den 8sten Februari 1575 had de openbare inwijding der nieuwgestichte hoogeschool met veel plechtigheid plaats. De eerste penning met betrekking tot Leiden's Alma Mater is de promotiepenning met de kap, welke van wege burgemeesteren aan den gepromoveerde in goud werd vereerd. De hollandsche leeuw met zwaard in de opgeheven rechtervoorpoot houdt met de linker het gekroonde stedewapen. Op- en omschriften verkonden in 't latijn, dat de hoogeschool de belooning is van der voorvaderen dapperheid en de penning een geschenk der leidsche burgemeesters. **PALLAS** staat op de Kz. met den doktershoed in de

hand, die — naar het omschrift zegt — geen geringe prijs is voor den arbeid.

In 1604 stierf op 59-jarigen leeftijd JANUS DOUSA, dien we reeds leerden kennen als verdediger der stad en die later kurator was der universiteit. De penning bij zijn dood geslagen heeft aan de Vz. zijn geharnast borstbeeld, aan de Kz. liggen op een tafel een boek en een zwaard, met het aardige omschrift: In beide (d. w. z. in de krijgskunst en in de wetenschap) uit te blinken is zeldzaam.

Beschouwen wij de groote reeks van penningen op onze universiteit betrekking hebbende, dan zien wij ze in een langen stoet aan ons geestesoog voorbij trekken, de hooggeleerden van vroeger en later tijd, van af den 16en-eeuwschen medicus REYBERTUS DODONEUS tot onzen grooten historicus PETRUS JOHANNES BLOK [1]), dan lezen we van jonge mannen, die moedig naar de wapens grepen, als het vaderland in nood verkeerde, helaas ook van veelbelovende MINERVA-jongeren door den onverbiddelijken dood te midden van hun studie weg. gerukt; dan weder spreken de metalen gedenkstukken van opgewekt gevierde lustra, van kleurige stoeten, die door Leidens straten trokken en een beeld ontrolden van de gewichtigste gebeurtenissen uit 's lands historie.

---

[1]) Hem werd in 1909 een penning aangeboden bij gelegenheid van zijn 25-jarig professoraat. (Na het houden dezer lezing werd, in Maart 1912, prof. J. A. KORTEWEG op gelijke wijze geëerd).

In het kort wil ik hier deze penningreeks behandelen al noopt de veelheid der stof mij het werk bij 1813 te staken.

Op 1685 (lees: 1589) vinden we twee penningen — later werk — op het overlijden van **Rembertus Dodoens** of **Dodoneus**, hoogleeraar in de genees- en natuurkunde, wiens *Cruytboeck* naast **Jacob Cats** in elke huisbibliotheek was te vinden.

Aan den bekenden latinist **Justus Lipsius**, 1547-1606), die van 1587—1591 hoogleeraar te Leiden was, herinneren een penning van **Simon** en twee van **Jouvenel** — later werk. We kennen van hem verder een zeer fraaien portretpenning, vermoedelijk werk van den beroemden vlaamschen graveur **Jonghelinck**, die hem afbeelde op zijn 51ste jaar; de Kz. zinspeelt op zijn terugkeer tot het roomsche geloof.

In 1643 vereeren de erfgenamen van **Simon Episcopius**, den opvolger van **Gomarus** als „professor in de H. Theologie tot Leyden," die zooveel heeft bijgedragen tot het beëindigen der Arminiaansche kerkgeschillen, een penning aan hen, „die syne eerwaarde in syne siekte bedient en nae syn overlijden gedragen hebben." De Vz. draagt de beelden van de waarheid en de wijsheid.

Het jaar 1652 brengt een gegoten zilveren penning ter eere van **Abraham Elsevier**, boekdrukker der leidsche universiteit.

In 1653 wordt **Marcus Zwiers** oftewel **Marcus Zuerius**, die later met zijn tweelingbroeder zijns moe-

ders naam BOXHORN aan den zijnen toevoegde, en hoogleeraar was in de oratorie, later in de geschiedenis, ten grave gedragen en ontvingen de dragers een penning met zijn wapen en latijnsche verzen.

In 1654 volgt JACOBUS TRIGLANDUS „den ouden," professor in de theologie hem in 't graf; ook op diens begrafenispenning prijkt zijn familiewapen.

In 1655 overleed DANIËL HEYNSIUS, hoogleeraar in de letteren, nederlandsch en latijnsch dichter. SIMON maakte een penning met zijn borstbeeld.

In 1660 vinden we een overlijdenspenning van FRANCISCUS A SCHOOTEN, hoogleeraar in de wiskunde. De Vz. vertoont zijn wapen, de Kz. een kegel, waarin een door een cilinder omgeven bol. Het latijnsche omschrift luidt: Door gewicht, getal en maat. Deze was ARCHIMEDES, ja hij was zelfs CARTESIUS.

JOHANNES HENRICUS HOTTINGER, beroepen als hoogleeraar in de godgeleerdheid te Leiden, verdronk met drie zijner kinderen op de reis herwaarts, door het omslaan van zijn vaartuig op het riviertje de Linnig bij Heidelberg den 5den Juni 1667, welk feit op een penning wordt herdacht, die zijn gebaard borstbeeld in toga draagt.

In hetzelfde jaar overleden DANIËL BARCKRINQER professor in de filosofie, belast geweest met de opvoeding van de kinderen der Koningin van Boheme, die daartoe tijdelijk te Leiden heeft gewoond en JACOB GOLIUS, de boezemvriend van GROTIUS en VOSSIUS, hoogleeraar in de sterrekunde en de arabische taal.

Van beiden kennen we overlijdenspenningen, die van den laatstgenoemde vertoont zijn wapen, aan de Kz. in de arabische en latijnsche talen de spreuk: Buiten God is alles ijdelheid.

In 1669 overleed JOHANNES COCCEJUS of JOHAN KOK, hoogleeraar in de theologie, de bekende tegenstander van VOETIUS en hoofd der naar hem genoemde kerkelijke partij der Coccejanen. We kennen twee penningen op zijn overlijden, beide met zijn borstbeeld, de eerste heeft aan de Kz. een boek met zeven zegelen, waarboven het Lam van een hemellicht omschenen; en het onderschrift: Het heeft overwonnen; de tweede het volgende kurieuze vers:

Hier toond de kunst door Smeltzings hand
COCCEJUS 't ligt van Nederland,
In zijn godvrugtig beeld en wezen
Waarvoor de laster beeft en vlied.
Die zig hieraan niet zat en ziet,
Mag zijn berugte schriften lezen.

Zijn tegenstander GIJSBERTUS VOETIUS, professor in de theologie te Utrecht † 1676, genoot zijn opleiding als bursaal in het Statenkollege, gevestigd geweest in het voormalige Cellebroederskonvent aan de Broertgensgraft — de tegenwoordige Kaiserstraat. Een drietal penningen houden zijne nagedachtenis bewaard.

In 1669 heerschte alhier de pest, die Leiden nooit verschoonde, als ze in Nederland heerschte, 't geen in

de 17de eeuw door de geneesheeren aan zijne vuile grachten en stinkende uitwasemingen werd toegeschreven, en ook onder de professoren eischte zij ditmaal meerdere slachtoffers.

Volgens M. SIEGENBEEK, *Geschiedenis der Leidsche Hoogeschool*, liet de Akademische Senaat in 1670 penningen slaan met aan de Vz. het beeld van PALLAS en de latijnsche op- en omschriften: Tot aandenken aan het noodlottig jaar 1669, waarin zes gewone hoogleeraren aan de Hoogeschool ontrukt werden. De Kz. heeft een phoenix — hij leeft door zijn dood herboren.

De slachtoffers waren behalve COCCEJUS: F. SCHUIJL (geneeskunde), ADRIANUS BEECKERTS A THIENEN (rechten), DAVID STUART (wijsbegeerte), P. MARCHANT (rechten) en JOHAN VAN HORNE (medicijnen), van welken laatstgenoemde een begrafenispenning bekend is met aan de Vz. zijn lijk op een paradebed, waarboven zijn wapen, aan de Kz. latijnsche verzen.

In 1671 overleed de duitsche rechtsgeleerde en oudheidkundige JOHANNES FREDERICUS GRONOVIUS, sedert 1658 professor in de grieksche taal en geschiedenis alhier. Zijn begrafenispenning, die en gegoten en gegraveerd schijnt te bestaan, vertoont aan de Vz. zijn wapen met latijnsche-, aan de Kz. een phoenix met grieksche op- en omschriften

Zoo brak dan het noodjaar 1672 aan, de leidsche studenten, daartoe opgewekt door den hoogleeraar in de wiskunde CHRISTIAAN MELDER, boden burgemeesteren

aan de wapenen op te vatten ter bescherming der stad, welk aanbod dankbaar werd aanvaard. MELDER werd hopman, de lector in de scheikunde MAES luitenant, en zoo trokken zij dagelijks, in hunne oranje met veel goud geborduurde rokken en dito met een PALLAS-beeld beschilderd vaandel, onder tromgeroffel naar de Witte Poort, het daarvoorliggend bolwerk en het daarnaast gelegen rondeel aan den Rijn, waarvan de bewaking hen was toevertrouwd. Aanvankelijk was de student NORRIS vaandeldrager, later COENRAAD RUYSCH, die eenmaal geroepen zou zijn burgemeester van Leiden te worden. Het is wellicht hier de plaats om te getuigen van de liefde voor het Oranjehuis, die steeds bij het leidsche volk heeft bestaan. In 1672 trokken vele vrouwen uit de heffe des volks, met een blauwen schorteldoek aan een bezemsteel als vaandel, onder het slaan op biervaatjes als trommels, tegen de op marsch trekkende studenten op, omdat ze 's Prinsen wapen niet in hun vaandel voerden. De vaandeldrager NORRIS redde de positie en maakte de dames wijs, dat ze als welmeenende vaderlanders niet 's Prinsen wapen, maar hem zelven, geheel gewapend voor het vaderland, ja zelfs zijn valkje, waarmede hij gewoon was op jacht te gaan, in hun vaandel voerden. Hij ontrolde het vaandel en de domme menigte zag MINERVA en haar uil voor den Prins en zijn valkje aan, juichte en maakte een rondedans om de jeugdige landverdedigers. Iets dergelijks doch ernstigers deed zich voor bij de oprichting van

het Leidsche Excercitiegenootschap, dat evenals de vele in 1'784 in andere steden ontstane vrijwilligerkorpsen beslist anti-oranje gezind was. In Juni van dat jaar ontstonden ernstige ongeregeldheden op aanhitsen van een broodbakker **TRAGO**

Strenge publikatiën werden uitgevaardigd; zij bedreigden met geeseling de aanranding van personen, met de doodstraf die van huizen en met zware straffen het maken van rumoer en geschreeuw en het dragen van alle leuzen of teekenen (dus ook — en daarom was het te doen — van oranje). TRAGO werd, in weerwil van zijn verzoek om gratie aan den Prins, te pronk gesteld, gegeeseld, met gevangenis en verbanning buiten Leiden gestraft en het oproer bedwongen. Een penning toont de leidsche stedemaagd, het oproer onder de gedaante van een schooier met toorts en zwaard vertrappend en doorstekend. De latijnsche opschriften luiden : Burgertrouw. Het oproer van 9-12 Juni 1584 bedwongen. Op de Overijselsche Tentoonstelling in 1882 was een gouden exemplaar van dezen penning, vereerd aan **RUTGER JAN** graaf SCHIMMELPENNINCK, den lateren raadpensionaris der Bataafsche Republiek, destijds student te Leiden.

Keeren we thans tot de door de Franschen bedreigde veste terug. Aan de studenten, die in 1672 de wacht hebben betrokken werd een penning vereerd, waarop men **PALLAS** ziet afgebeeld, die aan de leidsche stede. maagd hare gewapende jongeren aanbiedt. Het omschrift

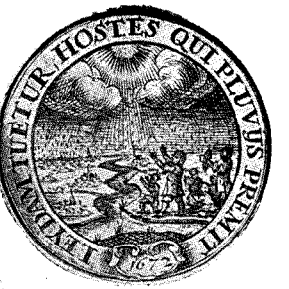
luidt vertaald: Tot een eeuwigdurend eereteeken der studenten, die krijgsdienst verricht hebben. De Kz. heeft onder het jaartal en boven een gezicht op Leiden, dit latijnsche opschrift: Dat ffriekenland vrij roeme van door PALLAS Troje vervoerd te hebben, nadat het eerst een paard van geweldige grootte bouwde; doch nu de godin MINERVA Leiden door hare voedsterlingen beschermt, zoo ga en twijfel vrij welken zij het meest genegen is geweest.

Een leidsch student, CORNELIS MINA, zoon van MEINARDUS MINA, predikant te Bergen bij Alkmaar, die reeds naam had gemaakt als latijnseh dichter, nam vrijwillig dienst bij de kompagnie van kapitein KAREL HEIDANUS, den lateren burgemeester van Leiden, welke met die onder aanvoering van PIETER DE TOMBE door de leidsche magistraat was opgericht en naar Woerden gezonden, waar MINA in een gevecht tegen de Franschen op 20 jarigen leeftijd sneuvelde. Een pennmg vereeuwigt dit feit. Om zijn familiewapen lezen we het bekende: Dulce et decorum pro patria mori — het is zoet en eervol voor het vaderland te sterven. De Kz. vertoont MINERVA, eenige boeken latende vallen; aan hare voeten ligt de gesneuvelde strijder , wiens geweer en degen hem zijn ontvallen.

Alvorens verder te gaan met de penningen de hooge school betreffende, moeten we er nog enkele vermelden, in verband staande met de wapening te Leiden omstreeks 1672. Zes en dertig der meest gegoede burgers onzer

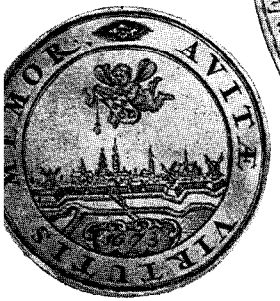
18

18.

20.

19.

19.

21.

18. Leiden door regen en dooi behoed 1672.
19. Ter eere vnn Mr. G. DE MUNT 1672.
20. CORNELIS MINA, gesneuveld 1672.
21. Prof. PETRUS VAN SCHOOTEN, overleden 1679.

stad richtten op eigen kosten een ruiterbende op onder bevel van CORNELIS SPRONG, bijgenaamd „de Dolle", welke op den Burg hun wachthuis hadden, aan welke ruiters een gouden penning, hen door de stadsregeering geschonken, de gedachtenis bewaart. Vz. : cartouche met gezicht op Leiden, daarboven het door een leeuw met zwaard gehouden stadswapen, daaronder het jaartal 1672. Kz. een ruiter in vollen draf, zijn pistool lossend, met het omschrift: PRO PATRIA.

Door regen en dooi moesten de Franschen gelukkig afzien van hun voornemen om Leiden aan te vallen, welk feit door een in zeven exemplaren vervaardigden gouden penning wordt herdacht. Vz. Gezicht op Leiden met de Zijlpoort, daaronder de wapens der burgemeesters **DIRK VAN LEEUWEN VAN LEYDE, RIPPERD VAN GROENENDIJK,** HERMAN **SCHUYL** en **HENDRIK BROUWER.** Kz. Het gebroken ijs, de stroomende regen en de God dankende Leidenaars, met het latijnsche omschrift: De zorg en de godvruchtige arbeid der burgers baten niets, maar Hij, die de vijanden met regen verjaagt, beschermt Leiden 1672.

Mr. **GERARD DE MUNT,** lid van den magistraat, werd, voor zijne ijverige bemoeiingen bij het opruimen van alle beletselen rondom de stad, die tot hare verdediging in den weg stonden, beloond met een gouden penning. Vz. gelijk de noodmunt van 28 stuivers, Kz. gegraveerd, de stad ontbloot van hare omliggende hoven en tuinen met het omschrift: Gedachtig aan de dapperheid der voorouders.

Een zeldzamen penning vinden we afgebeeld in het verslag van het Kon. Penningkabinet over 1907. Hij werd aan den adelborst H. VERGENST **vereerd voor** het bezetten van de Gouwesluis onder Alphen van 27 Juli tot 12 Augustus 1672. Vz. Gezicht op de sluizen, waarboven de wapens van Holland, Leiden en Oranje. Omschrit: *D' Orangies oude Heldedaaden Tot hollants vrijheijt uijt gewracht Die sietmen (boven 's haters smaade) Nu Lofflijck an haer spruijt gedacht.* De Kz. heeft het navolgende vers :

Als Vranckrijck door verraet en macht
Hadt hollands Maecht bijnaer verkracht
En Leydens **vrome Burgerij**
Tot wering van **wreed** *slavernij*
Oranje dient hun TROUSTE VRIENT
Doe wierd ik aen Gousluis verdient.

Omschrift: *Door ordre van sijn Hoogheyt onder d. Heer Capit. Johan* **van** *dr. Meer heb ik* $\frac{17}{da}$ *an Gou-sluis geposteerd geweest en* **als** *Adelborst genote 10 stū. 10 pn. daegs.*

Thans keeren wij tot de universiteit terug.

In 1677 vinden we een zilveren penning op het overlijden van den 26-jarigen student in de filosofie JOHANNES MEYER, van Bremen, in het volgend jaar 1678 den begrafenispenning van ABRAHAY HEIDANUS, 50 jaar predikant en 30 jaar hoogleeraar alhier, met een brandend boek, waarschijnlijk doelend **op** de spreuk, die een

rekenpenning van 1675 bij ditzelfde beeld draagt: Het woord Gods is een onuitbluschbaar vuur.

Een der fraaiste overlijdenspenningen is die van den hoogleeraar in de wiskunde PETRUS A SCHOOTEN, die in 1679 stierf; de Vz. vertoont den hooggeleerde in ambtsgewaad, gezeten in zijn studeerkamer, de Kz. zijn wapen met helm en dekkleeden. Hij volgde zijn vader en broeder als professor op.

In hetzelfde jaar stierf, blijkens zijn begrafenispenning, de Utrechtsche hoogleeraar FRANCISCUS BURMAN, geboren te Leiden in 1628, tot 1661 predikant bij de Nederlandsche Gemeente te Hanau en van 1661-1662 onderregent. van het Staten-College alhier.

In 1687 stierf CHRISTOPHORUS WITTICHIUS, eerst hoogleeraar in de wiskunde te Herborn, later in de godgeleerheid te Duisburg, Nijmegen en sedert 1671 te Leiden. Zijn overlijdenspenning met aan de Vz. zijn borstbeeld in toga, aan de Kz. een schitterende ster te midden van tal van kleinere, er op doelende, dat hij als een heldere ster uitblonk te midden van vele sterren van geringer beteekenis, werd vervaardigd door den bekenden en reeds meergenoemden stempelsnijder JOHAN SMELTZING, die te Leiden woonde „nabij de fontein" en aldaar overleed in 1697. Van de fontein gesproken — niet alleen die van België's hoofdstad is vereeuwigd op een penning, gewijd aan Brussel's oudsten burger, ook onze fontein op de Vischmarkt mag op een penning ter harer eere, geslagen bij de

oprichting in 1683 roemen. De Vz. geeft ons heel wat te zien: een leeuw met zwaard, een hoorn van overvloed, een waterkruik, waaruit water (de Rijn) vloeit, de stedemaagd met wapen, speer, vrijheidshoed en spiegel in slangenrond, balen met koopwaren, afbeeldingen van de hoogeschool, den burg en last not least de fontein ; de Kz. vertoont een 17-tal wapens van hoofdschout, burgemeesteren en schepenen, aan wie, blijkens het latijnsche opschrift op de Kz , JOHAN SMELTZING, toegenegen burger, dezen penning toewijdt en opdraagt, bevattende de oude en nieuwe sieraden van het geleerde Leiden.

In 1687 besloten volgens SIEGENBEEK l. c. kuratoren gouden en zilveren penningen uit te reiken aan studenten, die in het openbaar een oratie of poëma zouden voordragen. DIRKS vraagt in zijn *Penningkundig Repertorium:* hoe zagen die penningen er uit? Ik vermeen, dat hij dat wel had kunnen weten; bij VAN LOON, *Beschrijving der Nederlandsche Historiepenningen*, deel I blz. 199 vinden we op 1575 een penning afgebeeld, Vz. MINERVA gezeten bij een olijfboom, aan welks takken de wapens van Holland, Oranje en Leiden zijn ophangen, Kz. glad veld, omgeven door een krans van klimop- en olijftakken, waarvan het doel, door VAN LOON genoemd, vrijwel overeenkomst met het door SIEQENBEEK vermelde, terwijl de penning blijkbaar geen 16e eeuwsch doch laat 17e eeuwsch werk is. Mijn vermoeden werd volkomen bevestigd door de

afgietsels van drie exemplaren van den bij VAN LOON afgebeelden penning op het Kon. Penningkabinet, in welks catalogus JOH. SMELTZING als de maker wordt genoemd. De 1^{0}. is vereerd aan ARN. WASSENAAR VAN DUIVENVOORDE, van Voorschoten, die in 1687 den 37sten geboortedag van Prins WILLEM III met een oratie herdacht en wellicht de eerste was, die den penning ontving. In 1689 kreeg JAN JENS hem, wegens een gedicht op den overtocht van den Prins van Nederland naar Engeland en in 1690 mocht HERMANUS BOERHAVE dit eermetaal wegdragen, „toen hij in een schoone redevoering de meening van EPICURIUS over het hoogste goed den menschen verklaarde."

Het jaar 1687 is vruchtbaar op het gebied van penningen betrekking hebbende op de hoogeschool.

FREDERICIJS SPANHEMIUS liet een penning met zijn borstbeeld gieten en daarop in het latijn op- en omschriften graveeren, meldende, dat hij geboren te Genève 21 April 1632, in 1642 met zijn brave ouders naar Leiden verhuisde, in 1651 doctor in de wijsbegeerte, in 1655 in de godgeleerdheid geworden is, in 't zelfde jaar als hoogleeraar in de theologie beroepen werd naar Heidelberg, en 1670 naar Leiden. Ik leefde (zegt hij verder) met LUCRETIA VAN BILDERBIEK 10 jaar en 10 maanden, met CATHARINA DU FAY 10 jaar en 8 maanden en met URSULA VAN HAIMBACH 2 jaar en 5 maanden. Dit gedenkstuk, niet zoo zeer van mijn gelaatstrekken, als wel van mijne vermaningen en sterfelijkheid, laat ik mijn

veelgeliefde kinderen, bij LUCRETIA en CATHARINA verwekt, nog bij mijn leven achter.

Wat vertelt die professor een massa van zichzelf! 't Is wonder, dat hij er nog niet bij vermeldde, dat ook zijn vader alhier professor was en zijn broeder de bekende staatsman in dienst van den grooten Keurvorst, EZECHIËL Freiherr VON SPANHEIM. Men is geneigd zich af te vragen of één der goede vermaningen, waarvan hij gewaagt, doch waarvan men op den penning niets leest, niet beter aan het beweerde doel zou hebben beantwoord, dan deze ellenlange auto-biografie. Hij overleed eerst 14 jaar later in 1701.

In 1738 stierf HERMANUS BOERHAVE. Drie penningen van later tijd, door SIMON, BEMME en VIVIER, toonen ons zijn borstbeeld: de 1°. laat hem bij Leiden, de 2°. te Voorburg, de 3°. te Voorhout (nog fout gespeld) geboren worden ; ook een penningplaat van K. LANTING draagt zijn borstbeeld. Van den penning van BEMME is een (uniek?) exemplaar in het Rijksmuseum te Amsterdam, dat aan de Kz. BOERHAVE'S zinspreuk : Simplex veri sigilum -eenvoud is het kenmerk van het ware - draagt. De penning op de onthulling van zijn standbeeld alhier op 26 Juni 1872 heeft zijn door J. P. STRACKÉ gemodelleerd, door J. P. VAN DER KELLEN gegraveerd borstbeeld; de groote BOERHAVE-medaille van wege de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem uitgeloofd, in 1873 vervaardigd, zijn fraai borstbeeld door den bekwamen amsterdamsehen graveur JACQUES

22.

23.

25.

24.

24.

22. Stichting van de fontein op de Vischmarkt 169'3.

23. **GERARD VAN SWIETEN** †1772.

24 2de Eeuwiecst der Universiteit 1775.

25. **GERARD** BICKER, 50 jaar hoogheemraad van Rijnland 1714.

ELION. Het is hier wellicht de beste plaats gewag te maken van BOERHAVE's besten leerling GERARD VAN SWIETEN, geboren te Leiden 7 Mei 1700, die de lessen zijns leermeesters 20 jaar lang, ook na zijn promotie in 1725, volgen bleef. Door zijn geloof — hij was Roomsch Katholiek — ontging den begaafden medicus de leerstoel zijns meesters, maar hij werd door Keizerin MARIA THERESIA eerst naar Brussel aan het krankbed der Aartshertogin, daarop in 1745 naar Weenen geroepen, waar hij baron, lijfarts der Keizerin, president der geneeskundige fakulteit, raad van hunne Roomsch Keizerlijke Koninklijke Majesteiten, direkteur der bibliotheek en met de censuur belast werd, Hij hervormde het onderwijs in de genees-, heel., schei- en kruidkunde in het geheele rijk, ter herdenking waarvan op last der Keizerin een penning in goud en zilver werd geslagen en in 1756 onder de hofhouding uitgedeeld. In 1772 sterft hij en een penning toont hem in galakleedij, met het kommandeurskruis der keizerlijke orde van den H. STEPHANUS; op de Kz. ziet men het grafmonument, met zijn borstbeeld en wapen gesierd, dat de Keizerin voor hem liet verrijzen, doch dat in 1795 is opgeruimd, omdat het voor het praalgraf van Keizer LEOPOLD in den weg stond. Het borstbeeld alleen bleef bewaard en werd naar de hofbibliotheek overgebracht.

In 1742 boden de rechtsgeleerden aan JOHANNES JACOBUS VITRIARIUS, zoon van den leidschen professor PHILIPPUS REINHARD VITRIARIUS, en zelf aldaar hoogleeraar in het

publiek recht een penning met zijn aanziend borstbeeld in toga aan.

In 1747 bij zijn verheffing tot Stadhouder werd aan WILLEM CAREL HENDRIK FRISO den 26sten Juni dooreen vijftal studenten, waarvan elke fakulteit een had afgevaardigd, een gouden penning aangeboden met zijn geharnast borstbeeld, omhangen met een hermelijnmantel, de Kz. toont de zon en de planeten met in het latijn: Een koestert en matigt, en de opdracht: Dit blijvend gedenkstuk wijden de studenten der leidsche hoogeschool aan den Prins van Oranje en het heil des vaderlands toe.

Drie dagen later kwam de Prins te Leiden en werd door de studenten in vereeniging met de burgerij plechtig ingehaald. Prof. TIBERIUS HEMSTERHUIS hield een feestrede en de Prins liet zijne gemalinne en Prinses CAROLINA uit den Haag ontbieden, om het vuurwerk bij te wonen, dat in een tuin buiten de Witte Poort door de studenten werd ontstoken. Alle deelnemers aan dit avondfeest ontvingen den penning in zilver.

In 1753 overleed te Leiden in hoogen ouderdom JAN STOLP. Hij besprak aan de Universiteit een legaat van f 10.000. (het zg. Stolpiaansch legaat) om uit de rente om de twee jaar een gouden penning ter waarde van f250 uit te reiken voor prijsvragen om beurten op het gebied der christelijke zedekunde en der natuurlijke godgeleerdheid. Op de Vz. van den in 1756 vervaar-

digden penning wijst de godsvrucht een jongeling den weg naar den tempel der gelukzaligheid, op de Kz. zit een man, omgeven door zaken, wijzende op het sterre-, dieren. en plantenrijk met het latijnsche omschrift: Het gewrocht verkondigt den maker.

In 1775 vierde de hoogeschool haar tweede eeuwfeest in tegenwoordigheid van Prins WILLEM V, hetgeen ons op een vijftal penningen wordt verkondigd. De eerste toont ons een MINERVA-kop, met het wapen van Leiden op haar omlauwerden helm, de Kz. verbaalt, dat het eeuwfeest gevierd werd, toen HIERONYMUS DAVID GAUBIUS ten derden male rector was. De tweede en derde verschillen alleen in grootte; de Vz. is gelijk aan die van den prijspenning van 1687 (zie hiervoor), de Kz. wijst er op, dat de Republiek der Vereenigde Nederlanden en de akademie door denzelfden grondlegger (n.m. Prins WILLEM 1) zijn gesticht; op den vierden en vijfden, die ook behalve wat de grootte betreft gelijk zijn, zien we de stedemaagd van Leiden, die uit handen van den Zwijger de stichtingsoorkonde der hoogeschool ontvangt, die zij door volharding heeft verworven, terwijl de Kz. ons het akademiegebouw op het Rapenburg toont.

In 1789 stierf te 's-Gravenhage PETRUS CAMPER, geboren te Leiden 11 Mei 1772, van hem wordt getuigd : Weinige menschenlevens hebben zoo veelzijdige, talrijke en daarbij uitstekende vruchten opgeleverd, als dat van den geleerde, heel- en natuurkundige, schilder, teeke-

naar, boetseerder, beeldhouwer en staatsman. Zijn hoofd omgeven door de grieksche spreuk: Waardig boven velen, met als Kz. ESKULAAP, prijkt op den bij zijn overlijden geslagen penning.

Slechts één jaar was PETRUS NIEUWLAND hoogleeraar in de natuurkunde, hoogere wiskunde, burgerlijke- en krijgsbouwkunde, waterweeg- en sterrekunde te Leiden, waar hij in 1794 op 30-jarigen leeftijd overleed. Van CAMPER en van NIEUWLAND maakte K. LANTING later portretten als penningplaat.

Met JAN LE FRANCQ VAN BERRHEY, medicinæ doctor en lector in de natuurlijke historie alhier nemen wij afscheid van de hoogeschool. Hij werd alhier geboren in 1729, in 1807 levend onder de puinhoopen van zijn huis te voorschijn gehaald en stierf in 1812. Op een penning vinden we aan de Vz. zijn er zeer welvarend uitziend borstbeeld, terwijl op de Kz. hulde wordt gebracht aan zijne wetenschappelijke verdiensten.

Rijnland. In het begin van den 80-jarigen oorlog bestond er groote oneenigheid tusschen de regeering der stad Leiden en Dijkgraaf en Hoogheemraden van Rijnland om allerlei rechtsbevoegdheden, te vele om hier op te noemen, waarom eindelijk in 1695 de raadsheer Mr. JOHAN VAN BANCHEM tot bemiddelaar werd gekozen, die de oneenigheden in zooverre beslechtte en uit den weg ruimde, dat op 28 December 1595 een minnelijk verdrag voor 31 jaar tusschen de stadsregeering en het hoogheemraadschap werd gesloten, dat telkens voor

gelijken termijn vernieuwd werd. In 1692 geschiedde dit ten derden male en was de bode van Rijnland, WERNER KLEUTERS, de eenige, die al degenen overleefd had, welke 32 jaar te voren bij het laatste verdrag en het plechtig vredemaal tegenwoordig waren. Hem werd een groote gouden penning vereerd, waarop de Stroomgod van den Rijn en de leidsche stedemaagd tegenover elkander gezeten zijn. Dit unieke stuk, gegraveerddoor MART. SYELTZING verhuisde naar den smeltkroes, doch zilveren exemplaren, eveneens gegraveerd, vindt men op Rijnlands Huis en in het stedelijk museum „de Lakenhal."

In 1714 boden Dijkgraaf, Hoogheemraden en de Secretaris van Rijnland „den aanzienlijken en doorluchtigen Heere GERARD BICKER, heer van Swieten, ver de eerste onder zijns gelijken," een gouden penning aan, geslagen op stempels van den stempelsnijder JOHS. DRAPPENTIER, bij gelegenheid, dat hij 50 jaren hoog. heemraad was. De Vz. vertoont de sluizen in den Spaarndamschen dijk bij Halfweg, waarop een kraanvogel staat, als beeld der waakzaamheid, en het huis Zwanenburg (thans beetwortelsuikerfabriek) aldaar, daarachter de Haarlemmermeer, verder de wapens van Rijnland en BICKER en het latijnsche opschrift: Zorg baart rust. Rijnland bezit van dezen in geen der penningkundige werken voorkomenden penning een bronzen afslag en de stempels, waarmede hij geslagen is.

Ingevolge art. 15 van het kiesreglement van Rijnland,

gearresteerd door het Departementaal Bestuur van Holland 29 November 1805, zouden aan de kiezers van hoofdingelanden zilveren penningen „ vertegenwoordigende een intrisique waardye van vijftig stuyvers", namens het Hoogheemraadschap worden geschonken, tot een honorabel aandenken aan de door hen volbrachte keuze.

In de jaren 1806, 8, 10, 12, 14 en 16 ontvingen de kiezers slechts een bon voor zulk een penning, eerst in 1818 werden ze vervaardigd in 400 exemplaren door A. MILORD medailleur te Dordrecht en aan de kiezers uitgereikt.

De Vz. vertoont het gekroonde wapen van Rijnland, de Kz. de woorden: KIEZERS

PENNING.

RIJNLAND.

in een krans.

Er bestaat nog een dergelijke penning met fraaier wapen en de woorden in den krans als omschrift en met gelijkvormige letters, welke (zonder die letters?) nog als beloningspenning wordt gebruikt en van 1836 of later schijnt te dateeren.

In 1835 en 1836 is over nieuwe stempels korrespondentie gevoerd met 's-Rijks Munt, blijkbaar zonder resultaat, want de penning draagt niet het muntteeken op den kant en komt niet voor in den Catalogus der stempels van de Munt,

In 1807 werden de sluizen te Katwijk voltooid, welk feit herdacht wordt door een penning van S. P. DROZ,

conservateur honorair de la monnaie royale des médailles à Paris, door Rijnland bekostigd en in 150 bronzen en 50 zilveren exemplaren geslagen.

De Vz. toont **NEPTUNUS** op zijn wagen, vergezeld van een triton, links zit de stroomgod van den Rijn. Het omschrift roemt het geluk van het herstellen van den voormaligen Rijnmond. De Kz. geeft onder het wapen van Rijnland de sluizen te zien, een werk, „waarnaar drie eeuwen verlangd is en dat in drie jaren is volbracht onder goedkeuring van het roemruchtige koninkrijk Holland en op kosten van het Hoogheemraadschap Rijnland".

W. K. F. ZWIERZINA.

Leiden, December 1911.

Leiden in Perzië.

Casparus Nollens van Leiden kwam in 1643 als onderchirurgijn met 't schip „den Eliphant" in Perzië, werd sinds onderkoopman bij de Compagnie op *f* 30 's maands, later koopman op *f* 60. Het is jammer, dat hij en zijne vrouw last van hunne oogen hebben.

Speelman's *Journaal-Cunaeus* (1652) blz. 35. 352.

De inrichting van een patricierswoning te Leiden in de zestiende eeuw.

Om de indeeling der huizen van het midden der 16de eeuw te leeren kennen staan ons slechts weinig bronnen ter beschikking in vergelijking met de vele gegevens uit de 17de en 18de eeuw, en vooral over de huizen der patriciers uit dien tijd zijn de gegevens schaarsch. Het schijnt mij daarom niet ondienstig een oogenblik stil te staan bij den inventaris van een aanzienlijk inwoner van Leiden uit het jaar 1547, die voorkomt in het archief van de ambachtsheerlijkheid Zoeterwoude.

Na het overlijden van den ambachtsheer Cornelis van Zwieten, gehuwd met Anna van Borsselen, bleek al spoedig, dat de lasten de baten van de nalatenschap overtroffen, vooral daar de bezittingen in hoofdzaak bestonden uit leengoederen, die niet voor executie in aanmerking kwamen. De goederen in Sommelsdijk, Zierikzee en Wassenaar, 12½ morgen land in Hazerswoude en 10 morgen in Zoeterwoude en het huis te

Leiden werden verkocht volgens mandament van het Hof van 7 Juni 1544 en de regeling der schulden leidde ook tot verkoop van den inboedel, welke 8 Maart 1547 geschiedde.

Cornelis van Zwieten bracht bij de huwelijksvoorwaarden op 9 October 1530 ten huwelijk de heerlijkheid Zoeterwoude, 28 morgen land in Voorburg, de hofstede Zwieten in Zoeterwoude met 54 morgen land, — een leen van het huis Zuylen —, de Copperweer groot 10 morgen, de Duyfcamp groot 3½ morgen, de Molencamp groot 3 morgen en de Rijntiende bij Zoeterwoude, alles leengoed, 12 morgen land bij Woerden, 7 honderd roe in 's-Gravensande en 31 morgen veen onder Lisse, dus schijnbaar eene zeer belangrijke bezitting, doch de beteekenis hiervan werd zeer verkleind door de bepaling, dat zijn vader Ghijsbrecht van Zwieten hiervan het vruchtgebruik zoude behouden. Zijne aanstaande echtgenoote bracht verschillende landerijen in bij Zierikzee en bij Charlois en eenige renten.

Het jonge huishouden verkeerde dus in vrij goeden staat en kon zich voldoende inrichten, terwijl de familieverhoudingen het een eerste plaats onder de Leidsche families verzekerde. De van Zwietens behoorden tot een oud en aanzienlijk geslacht en bij het opmaken der huwelijksvoorwaarden vinden wij van de familie genoemd de vader Ghijsbrecht, Florijs Oem heer van Wijngaerden, heer Jan van Duvenvoerde, ridder, heer Gerijt van Lochorst, ridder en Gerijt Heerman. De bruid,

uit een bekend Zeeuwsch geslacht, werd bijgestaan door hare twee broers Adriaen en Cornelis van Borsselen en verder door Jan van Almonde en Bertelemeeus van Egmondt.

Cornelis van Zwieten bewoonde een huis aan de Breestraat te Leiden en wij mogen aannemen dat de inrichting hiervan niet veel verschilde van wat de huizen van andere aanzienlijken aldaar te aanschouwen gaven.

De grondverdieping van het huis blijkt te bestaan uit een voorzaal, waaronder een kamer, die „neder camer" genoemd wordt, een keuken met waschuis, een kamer boven den kelder en een tusschen deze en het kantoor. Daarna komt de verdieping waar kamers zijn boven de zaal en boven de keuken, vervolgens wordt genoemd een kamer „onder de neder camer an de saale" en een kamer hierbij „over" den kelder. Daarna komt een kamertje boven het kantoor en vier verschillende zolders, onderscheiden in kleerzolder en korenzolder, de kelders, het bakhuis en een achterhuis van twee verdiepingen en ten slotte een plaats met een put. Het was blijkbaar een zeer diep huis met verschillende achter elkander gelegen vertrekken.

In de voorzaal stonden 3 tafels, een „reedze", een groote „falije porsse", een kast, een spijzenkast genaamd „vliegecas", 2 houten schabellen, een krukstoel en een bank. Er waren drie tapijtkussens om op te zitten en aan den wand hing of stond een spiegel en een uurwerk en onder den schoorsteen hing een lang kleed. De ver-

lichting geschiedde door twee lantaarns en voor het gemak der bezoekers was er een tinnen lampetkan en bekken op een ijzeren standaard geplaatst, terwijl het verkeerbord de lange avonden hielp korten. De wanden waren versierd met drie schilderijen en zeven bordjes met afbeeldingen of spreuken en verder met een groote verzameling wapens, waaronder hellebaarden, gavelijnen , haakbusschen, kruithoorns, voetboogen en spiesen.

De kamer onder de zaal diende als slaapkamer, er stonden twee bedden met gordijnen, drie banken, die tevens dienden tot berging van beddegoed en kleeren, 4 kamerstoelen, twee open kasten en een tafel met kleed. In deze kamer kon gestookt worden, gelijk uit de aanwezigheid van blaasbalk en turfmand blijkt. Wij gaan het beddengoed en de kleeren stilzwijgend voorbij en vermelden nog slechts 5 kussens van rood en groen saai, een spiegel, een tinnen wijwaterbeeldje, een aarden kruik en kan met tinnen deksel en weder een wandver siering van 6 schilderijen, waaronder de portretten van het echtpaar, die mede onder den hamer kwamen en door de familie werden aangekocht.

De hier achter gelegen keuken had een klaptafel, 5 stoelen en een bank, een lade voor servetgoed, een schabelletje en een turfmand, en verder verschillend kook- en eetgerei, waaronder 28 tinnen borden, 24 ronde tinnen schotels en zes „warmschotelen" verschillende tinnen wijnkannen, vijf sleepkannen, een tinnen mosterd-pot en drie zoutvaten. Van een niet nader te noemen

tinnen meubel waren vijf exemplaren aanwezig. Onder het ijzeren of koperen kookgerei vindt men drie braadpannen en vier spitten. Ook stonden hier zes kandelaars. In het waschhuis waren tobben en ketels enz.

Wij komen nu in de kamer boven den kelder, die weder als slaapkamer blijkt dienst te doen. Er staat een groote beddekoets, „pavilloen" genaamd, die 9 £ opbracht, een klein bed en een slaapbank. Hier worden ook twee schilderijen vermeld en een groen schoorsteenkleed. De kamer werd door een metalen kroontje verlicht. Hier was ook het huishoudgoed geborgen, 10 tafellakens, 46 servetten, 10 paar lakens, handdoeken, droogdoeken, enz.

Het hierachter volgend klein vertrekje schijnt slechts als bergplaats gediend te hebben. Er worden alleen een bank, een hangkastje en een paar manden in vermeld.

Het kantoor bevat een lessenaar en stoel, een kist met ijzeren vormen om kogels te gieten en een gesneden glazenkast met kristallen glazen, roemers, gekleurd glaswerk en een glazen tonnetje. Het gewone glaswerk en de wit-aarden glaasjes stonden op een rek. Ook vinden wij hier nog vermeld twee zandloopers, een lei in hout gevat en een paternoster.

In het volgend vertrek, dat boven de keuken lag, is weder een slaapkamer met twee bedsteden, een bed met groene gordijnen en een tot bank ingerichte kist. Ook hier hangt een klein schilderijtje. Evenzoo in de groote slaapkamer boven de zaal, waar behalve het bed

en het rijk gesneden lediekant, dat 20 £ opbracht, nog genoemd worden een vierkante tafel, een stoel, twee kamerstoelen, een kistbank, zes schabellen, een gesneden ronde kast, een vogelkooi en een spiegel. Een schoorsteen gaf hier gelegenheid tot stooken.

De nu volgende tusschenkamer had weder een bed met rood saaien gordijnen en de noodige meubels, waaronder een spiegel. Hier stond de kleederkast met de fluweelen pelsrokken en den tabbaard van den overledene. Ook hier hing een schilder& Hierbij sloot een klein vertrek aan, weder met een bed, een kleerkast en een tresoor. Daarna volgt een rommelkamertje, waar ook een wafelijzer, flesschen en veel „rommelijnck" was geborgen.

Wij komen nu op de zolders. Boven de keuken sliep waarschijnlijk een bediende; er stond een bed en een stoel; daarna weer een zolder, dan de kleerzolder, met drooglatten, oude kinderstoelen en vogelkooien, en de korenzolder, met manden en touwen, melktobben en zeeven, een melktrog en een lange kist en daarboven nog een zoldertje met negen drooglatten.

Wij dalen thans de trappen weder af en komen in de kelders, waar o. a. aarden potten, drie bierstellingen, een braadkist, een vleeschkuip, een hoendermand en twee waschtobben vermeld worden. Daarna komt het bakhuis met werkbank, baktrog, ijzeren pan, ketel, tobben enz, en het achterhuis, dat als tuinhuis diende en waar o.a. een kruiwagen werd bewaard. Het had

een zolder, waar o.a. 15 tonnen, twee oude werkbanken, kalktonnen en een oud koperen barbiersbekken opgeborgen waren. Zelfs de bank op de plaats bij den put wordt vermeld.

Bij beschouwing van de verkochte voorwerpen treft het, dat van geen messen en vorken wordt gesproken en dat geen zilver en goudwerk wordt vermeld. Mogelijk was dit door de weduwe als haar eigendom uit den boedel gered. De verkoop van twee lange ronde kokers voor het opbergen van zilveren kroezen bewijst dat het zilverwerk in de huishouding niet heeft ontbroken.

Merkwaardig is ook het groot aantal bedden en ledikanten, die wij in bijna elk vertrek aantreffen. Hierbij moet echter niet vergeten worden, dat de gecompliceerde huishouding van die dagen, toen men zelf het brood bakte en veel zelf bereidde, ook een grooter aantal bedienden vorderde.

Ten slotte nog een enkel woord over de schilderijen, die over het geheele huis verspreid waren. Volgens de prijzen, die ervoor betaald werden, waren het geen meesterstukken, doch toch is het aantal alleen reeds merkwaardig.

Wij vinden er, behalve de twee portretten van het echtpaar en van den heer van Wassenaar, alleen heiligebeelden of bijbelsche voorstellingen, waartoe de Kruisiging behoort en het tafreel van Lazarus en den rijken man. Een paar schilderijen hingen boven den schoorsteen en één stond op een kastje. Het waren de volgende stukken:

In de voorzaal.

Item een groet tavereel, hangende over een tresoer, gecoft bij Marie Jacobsdr. oft Treijn Reyers om XXXVII s.

Item een tavereel van den rijckenman oft Lazarus, gecoft bij heer Reyer den haestegen om . . VIII s.

Item nog een tavereel, daer onsen heer nae zijn glorioese verrisenis hem verthoent Magdalena, gecoft bij Trijn in de Gat om. . . . . II £ XV s.

Item noch zeven verscheyden tavereelkens ofte bordekens met gescrifte ende anders van cleynen pryse, gecoft bij Claes Claess om . . . . . XI s.

In de slaapkamer onder de voorzaal:

Item twee tavereelen, in d'een gefigureert mit Cornelis van Zweeten en d'ander zijn huysvrouwe, mittet effigium van den heer van Wassenaer, gecocht bij tjonckwijf van den huyse, tsamen om . . . . XX s.

Item een tafereel van Lucresia hangende voor den schoersteen, gecocht bij Cornelis van der Laen om XIII s.

Noch een tavereel van Onser Liever Vrouwen van Egipten, gecocht bij den voorseyden Cornelis van der Laen om , ... 11 £ x s.

Noch een open tresoer mit twee tinnen pullekens ende een tavereel daerup staende, gecocht bij Els opte graft om . . . . . XXXVII s.

In de slaapkamer boven den kelder:

Item een tavereel van de engelsche groet van Maria, gecocht bij Hillegont om . . . . . 1111 s.

Een tavereel von Onser Lieven Vrouwen over tzelfde rechterveynster hangende, gecocht bij Cornelis den rouper . . . . . VI s.

In de slaapkamer boven den keuken:
Een cleyn tavereelken van Magdalena, gecocht bij Hillegondt Backers om . . . . . 1111 s.

In de slaapkamer boven de zaal:
Een tavereel van Sinte Katrijn hangende voer de schoërsteen, gecocht bij Hillegont Backers om XIII s.

In de tusschenkamer :
Een groot tavereel van de ofneminge ons Heeren van den cruyse, gecocht bij Laen om. . . 11 £ VII s. 1 d.
Een spiegel ende een geschilderde blaesbalck gecocht bij Trijn Hoochtwoude om . . . . . VI s.

In de tweede tusschenkamer:
Een root saeg schoersteencleetgen ende een tavereel van Onser Liever Vrouwen hangende voor de schoersteen, gecocht bij Jannetgen Barbiers om. . V s. I d.

Op zolder:
Een cleyn rechtveynstertgen met een tavereel van Onser Liever Vrouwen met Sinte Katheryna ende Sinte Barbara daarup staende, gecocht bij Els opte Hoygraft om.. . . . . Vs.

De veiling werd in bijzijn van 2 schepenen gehouden door de twee uitdraagsters Tryn Jansdr. in de Gat en Tryn Reyers, die den inboedel ook getaxeerd hadden, en voor hare moeite elk 3 pond ontvingen.

Het huis aan de Breestraat werd verkocht aan Jonkheer Anthonis van Cats, die hiervoor 644 pond betaalde.

Behalve dit huis bewoonde Van Zwieten het bekende huis Zwieten in Zoeterwoude, doch over de indeeling hiervan bevat dit dossier geen gegevens, aangezien de inboedel hiervan niet werd verkocht.

J. C. OVERVOORDE.

Leiden geschikt voor Academiestad.

„Leiden is de beste academie in de Nederlanden. De stad is er ook zeer geschikt voor, daar de koophandel er niet veel is en de plaats daarom rustiger. Zij is echter te groot. Een student verliest er zich in en hij verspilt op den verren weg van den eenen professor naar den anderen te veel tijd."

Beckmann's dagboek (1762) in *Bijdr. Utr. Gen.* XXXIII 408.

Bijdrage voor de geschiedenis van het huis Berendrecht onder Aarlanderveen en deszelfs bezitters.

Evenals de naam Poelgeest door onderscheidene huizen in de omstreken van Leiden is gedragen, zijn ook verschillende huizen onder den naam Berendrecht bekend geweest, t. w. het huis Berendrecht onder Leiderdorp, dat onder Aarlanderveen en voorts dat, hetwelk meer bekend is als het huis te Cijs, te Zoeterwoude.

Hoewel ik hier een en ander over het huis Berendrecht onder Aarlanderveen en deszelfs bezitters wil verhalen, begin ik met te spreken over het huis Berendrecht onder Leiderdorp. Niet alleen toch heeft het eerste in zekeren zin het tweede vervangen, maar ook vond ik bij mijne onderzoekingen enkele gegevens dienaangaande, welke in afwachting van eene geschiedenis van dat huis mogelijk publiceering waard zijn.

Uit de leenregisters der abdij van Rijnsburg, waaraan beide huizen achtereenvolgens als een onversterfelijk

erfleen leenroerig zijn geweest, is mij niet gebleken, wanneer en door wien het huis Berendrecht onder Leiderdorp is gesticht, jazelfs vermelden die n. f. geene eigenaren vóór 1659.

Zooveel is echter zeker, dat de hofstede Berendrecht, gelegen aan den lagen Rijndijk bij het scheidenvanden Rijn, in het ambacht van Leiderdorp en de daarbij behoorende negentien morgen land in den aanvang der 16de eeuw toebehoorde aan Mr. Willem van Berendrecht en diens oomzegger Joost van Berendrecht Jansz., ieder voor de helft. Eerstgenoemde was raad in het Hof van Holland en getrouwd met Barbara Coppier, bij wie hij geene kinderen had, om welke reden hij tot zijne eenige erfgename benoemde Clara van Berendrecht, zuster van Joost voornoemd, (circa 1527). Ook de echt van laatstgenoemde met Maria van Roon Pietersdr. was kinderloos gebleven en zijne helft van Berendrecht was reeds in 1510 aan zijne evengenoemde zuster Clara gekomen.

Clara van Berendrecht was eene dochter van Jan van Berendrecht en Maria van den Bosch Claesdr. en omstreeks 1496 gehuwd met Frank Pietersz. (van der Meer), die o.a. schout van Delft, baljuw, dijkgraaf en hoogheemraad van Delfland, en burgemeester van Delft is geweest. Hij overleed 16 Februari 1554 en zijne vrouw 28 Januari 1558.

Uit dit huwelijk werden verscheidene kinderen geboren onder wie een zoon Joost, genaamd naar Clara's broeder: en een zoon Willem, naamgenoot van zijnen oudoom.

Joost werd 2 Juni 1559 als erfgenaam zijner moeder met Berendrecht beleend. Hij noemde zich niet „van der Meer", maar „van Berendrecht". Uit zijn huwelijk met Machteld van der Dussen Cornelisdr. werden hem zes zonen en elf dochters geboren, van welke kinderen bij zijnen dood (1685) slechts zeven dochters in leven waren. De oudste, Ludewy van Berendrecbt, verkreeg 16 December 1586 de beleening zoo voor zich als voor hare zusters Elysabeth, Sophia, Jacobmine, Bartha, Clara en Machteld van Berendrecht, onder hulderschap van haren zwager Cornelis Jansz., burger te Delft [1]).

Van het huis zelf zal destijds wel niet veel over zijn geweest; vermoedelijk toch is het tijdens het beleg der stad Leiden verwoest en zal dit aanleiding hebben gegeven tot de versnippering van het leen, hetwelk een zestigtal jaren later uit elf verschillende leenen bestond. Wat er echter in die jaren precies is gebeurd, is *mij* niet gebleken, alleen weet ik, dat het in 1646 behoorde aan Mr. Franck van der Meer, van Berendrecht, kleinzoon van Willem van der Meer, den bovengenoemden broeder van Joost van Berendrecht. Deze verkreeg bij resolutie van de Ridderschap van Holland en West-Friesland d.d. 26 Februari 1646, dat de landen specteerende tot het vervallen huis te Beren-

[1]) Deze zoude geheeten zijn van Lodensteyn, maar werd naar zijn bedrijf (hij was zoutzieder) Soufman genaamd. Hij was de echtgenoot van Sophia van Berendrecht bovengenoemd.

drecht in het ambacht van Leiderdorp, groot omstreeks 19 morgen, van den leenplicht zouden worden ontslagen tegen te leen making van zijn huis Berendrecht gelegen onder Aarlanderveen aan de Goudsche sluis, over het dorp Alfen, met 18 morgen land daarbij , op voorwaarde van eene jaarlijksche uitkeering van 30 gulden aan de abdij van Rijnsburg — 23 April. d. a. v. had de beleening plaats.

Alras had het er den schijn van, dat ook het nieuwe huis Borendrecht geene schitterende toekomst te gemoet ging. Immers de financiën van den bezitter verkeerden niet in eenen al te besten staat, zooals blijkt uit het opnemen van geldsommen met Berendrecht tot onderpand, en nauwelijks was Mr. Franck overleden, of Johan van der Meer van Berendrecht [1]) bezwaarde 21 Juni 1654 dit leen met 8000 gulden zoo voor zich als voor Juffr. Jacomina Boot en Anna en Clara van der Meer van Berendrecht, weduwe en kinderen van Mr. Franco van der Meer van Berendrecht, ten behoeve van Vrouwe Anna van Lockhorst, weduwe, vrouwe van Bennebroek. Het is wel verwonderlijk, dat hiertegen geen bezwaar is gemaakt, om reden het leen vooraf had behooren te worden verheven. Zulks geschiedde eerst 15 December d. a. v. door Johan voornoemd als erfgenaam van zijnen vader Mr. Franco van der Meer van Berendrecht. Johan werd in het bezit van Berendrecht opgevolgd door zijne

[1]) Blijkens deze akte woonde hij destijds onder Voorburg.

zuster Clara — beleend 16 Februari 1688 —, die blijkens haar testament van 10 Januari 1692 op het huis woonde. Zij overleed niet lang daarna en haar neef Johan Aarnout van Ypelaer , heer van Villeers, Lens en Berendrecht , werd als haar erfgenaam beleend 5 Juni 1693. Deze was getrouwd met Mechtildis van Os, die in 1721 als douairière van Johan Arnolt van Ypelaer, heere van Villeers, Lens, Acrois en Berendregt, nog op het huis woonde, hoewel haar zoon Johan Sebastiaen van Ypelaer reeds 27 Mei 1717 als leenvolger zijns overleden vaders met deze bezitting was beleend. Johan Sebastiaen van Ypelaer liet bij zijn overlijden in Maart 1746 zijne vrouw Johanna van Nieustad met eene eenige, onmondige dochter Mechtilda van Ypelaer achter, voor wie hare moeder 25 Juni 1746 het leen verhief. Nog vóór Mechtilda meerderjarig werd, overleed ook hare moeder, waarop haar voogd Johan Arnold Splinter [1]) besloot Berendrecht te verkoopen.

Bij openbare veiling van 9 Januari 1753 werd de heer Melchior Muller, woonachtig te Haarlem, voor 16195 gld. eïgenaar van Berendrecht en wat daarbij behoorde. De beleening had 3 April 1754 plaats en Muller vestigde zich op zijne nieuwe bezitting.

---

[1]) Deze was haar volle neef en zoon van Fredirik Hendrik van Splinter, heer van Grouwelshorst etc.. en Clasina van Ypelacr. wier huwelijksvoorwaarden dd. 24 October 1712 zijn te vinden in de protocollen van notaris Corn. van Schellingerhout te Woubrugge.

Het huis Berendrecht heeft waarschijnlijk in niet te besten staat verkeerd, immers de nieuwe eigenaar betrok de daaraan gelegen buitenplaats Rijnlust. Niet lang heeft hij daar het buitenleven genoten — 5 Juni 1767 gaf hij aan Andries Benezet te Amsterdam [1]) al zijne leen- en allodiale goederen in Holland onder de hand of publiek te verkoopen, tegen welken prijs deze goed dacht; t.w. de buitenplaatsen Rijnlust en Beerendragt c. 8. in de jurisdictiën van Alphen en Aarlanderveen, het recht om twee paar broedende zwanen in den Rijn te mogen houden, en voorts zijn roerend goed en tuinsieraden. Muller zelf vertrok naar het buitenland. Benezet liet Muller's bezittingen 20 Juli 1767 door makelaars te Amsterdam in het openbaar verkoopen. Die bezittingen werden toen als volgt omschreven:

„De Buyten-plaats of Hofsteede genaemt Rhijnlust, „met deszelfs bepoot- en beplanting, Heerenhuysing en „Orangerie, mitsgaders Boere-wooning en Landerijen „alsmeede het Laantje of Allee met het speel en Duyf„huys, en eyndelijk het van ouds Adelijk Huys genaamt „Beerendregt met deszelfs Huysmanswooning, berg, „schuur, stalling, Boomgaard, bepoting en beplanting „met het haakbaar hout, en de Landerijen daaraan „behoorende."

Het adellijk huis Berendrecht wordt aldus nader aangeduid :

[1]) Blijkens eene akte van 14 Augustus 1767 was hij koopman aldaar.

„Het van ouds adelijk Huys genaemt Beerendregt „met deszelfs Huysmans wooning, Berg, schuur, stalling, „Boomgaerd en Uytterdijk, bepooting en beplanting, „met de Landerijen daar toe behoorende, te samen „verongeldende, behalven de Huysgelden voor twintig „morgen ses en veertig roeden, staande en geleegen aan „de laage zijde van den Rhijn onder den ambachte van „Aarlanderveen in Kortsteeker Polder, strekkende voor „van 't jaag-pad tot achter in de wetering, waar van „omtrent 18 morgen Lands neevens de Huyzing leen. „roerig zijn aan de Abdije van Rhijnsburgh, onder welke „landerijen eenige morgens met pan of potaarden zijn „bezet, en dat met zoodaenige praeeminentien regten en „ geregtigheden, zo van zwaanen drift, smalleenen als „andersints, als het zelve goed heeft — de huysing is „tot de laatsten April 1769 verhuurd aan Claas Lelyveld „jaarlijks tot zes hondert en vijftig gulden."

Koopers werden voor 16000 gulden Barend en Daniël Vergunst. Deze woonden aan de lage zijde van den Rijn onder de jurisdictie van Aarlanderveen [1]) en zijn blijkbaar tot aankoop overgegaan om zaken met den grond te doen. Zij kwamen 10 October 1767 overeen, dat Barend voor gezamenlijke rekening de leenen zoude verheffen, hetgeen 28 October 1767 geschiedde. Bij diens

[1]) Uit eene akte van 3 November 1753 blijkt, dat Barent Vergunst destijds reeds land bezat grenzende aan de nieuwe bezitting van Melchior Muller.

overlijden in September 1775 ontstonden echter moeilijkheden. Op de eene of andere wijze moet hij ook eigenaar van Daniels aandeel zijn geworden en heeft vervolgens bij testament het geheel vermaakt aan zijne vrouw. Zijne weduwe kon echter de beleening niet erlangen, daar haar man geen octrooi had gevraagd om te testeeren, zoodat zijne eenige dochter naar leenrecht zijne erfgename was. Daniël Vergunst werd intusschen kort vóór 1 September 1776 door koop van Barends weduwe eigenaar.

De verkoop van 1767 is voor dit huis Berendrecht noodlottig geweest: het huis werd geslecht, de boomen gerooid en de grond grootendeels uitgebakken. Ook als leen hield Berendrecht op te bestaan. Bij resolutie van de Ridderschap d.d. 3 Juli 1778 toch werd goedgekeurd dat dit leen van den leenplicht zoude worden ontslagen tegen opdracht van 18 morgen land, eveneens in den Corsteeker polder onder Aarlanderveen gelegen, waar. mede Daniël Vergunst in 1780 inderdaad werd beleend.

W. A. BEELAERTS.

Vroege Paschen.

De almanak toont ons. dat Paaschzondag in 1913 valt op 23 Maart, en velen, die anders zoo gaarne van de Paaschvacantie gebruik maakten om van het heerlijke voorjaar te genieten, klagen nu reeds, dat de vroege Paschen hierbij wel eens parten kon spelen.

Het is dan ook betrekkelijk eene zeldzaamheid, dat Paschen reeds op 23 Maart valt, gelijk nader uit het volgende zal blijken.

De regeling van de Paaschdagen werd vastgesteld op het concilie van Nicaea in 325 en hierbij werd bepaald, dat Paaschzondag zoude gevierd worden op den eersten Zondag na de eerste volle maan in de Lente. Aangezien nu de lente kerkelijk op 21 Maart begint, kan de volle maan in het gunstigste geval op 21 Maart vallen en is de vroegste Paschen dus een dag daarna, of op 22 Maart. Omgekeerd is de laatste dag, waarop Paschen kan vallen 25 April, daar in het ongunstigst geval de volle maan 29 dagen na 21 Maart, dus op 18 April kan

vallen en, als dit toevallig een Zondag is, de Paaschzondag eene week daarna, of op 25 April, zal gevierd worden.

Paschen kan dus vallen tusschen 22 Maart en 25 April, of op 35 verschillende kalenderdagen, doch de vroegste en laatste dagen zijn betrekkelijk zeldzaam. Terwijl toch over de jaren 326-2000, dus over 1675 jaren, gemiddeld elke der 35 kalenderdagen 1/35 of 48 maal kon verwacht worden, valt Paaschzondag in die jaren slechts 26 maal op 23 Maart en slechts 13 maal op 22 Maart. Het laatste geschiedde dit voor 23 Maart in 1845 en 1856 en voor 22 Maart in 1818, terwijl noch het een noch het ander in deze eeuw meer zal plaats vinden.

In 1913 beleven wij dus de vroegste Paschen, die in bijna twee eeuwen na 1818 mogelijk is.

J. C. OVERVOORDE.

De vermakelijke

Leidsche Buiten-Cingels, aangename Dorpen en Landstreken, rondom die Stad gelegen, benevens een verhaal van verscheide adelijke Hofsteden, Buitenplaatsen en Tuinen, zonder oppronking beschreeveu en met verscheide Gevallen, Redevoeringen en Aanmerkingen doormengt.

Versiert met alle de Stadts Poorten.
Te Leyden bij Quirinum Visser.
Te Amsterdam bij Arent van Huyssteen.
1734

Waar zich Leiden, in den loop der tijden, over heeft mogen beklagen, zeker niet over gebrek aan waarde. ring en lof. De Nieuwe Geographische Nederlandsche Reise- en Zakatlas, uitgegeven te Amsterdam, in 1773, bij Jan Christiaan Sepp, boekverkooper, noemt Leyden, *de vierde Stemhebbende Stad in Staat, als een schoone* en, *naast Amsterdam, de grootste Stad in de Vereenigde Nederlanden,* later, *als alomme* vermaard en *beziens-waardig in haare schoone Gelegenheid en publike Gebouwen, als het Stadhuis,* dat *van Hoog Heemraden van Rhijnland, de* Kerken *en andere Godshuizen, de* Academie, *beroemd door gantsch Europa, waarop van alle*

Oorden der Christenheid Studenten gevonden worden, derzelver Boekerij, Kruidhof en Observatorium. *De veellerhande Fabryken en ten laatsten de voortreffelijke Huizen der Kooplieden, met zeer veele zuivere Watergraften en ruime Straaten, verdienen de Opmerking der* **reizigers.** Ook de titels van de twee volgende, in 1712 verschenen werken: *Les délices de Leyde* en *Les délices de la campagne à l'entour de la ville de Leyde* [1]) zeggen reeds genoeg, om er uit te kunnen besluiten, dat, in die boeken, Leiden zal worden bewierookt en gehuldigd, in den geest van deze twee versregels: *Het Nederlandsch Atheen, geeert, geroemt alom: De Troon der Wijsheid en Minerva's eigendom,* slotwoorden van de door J. W. Hazebroke, in rijm, gegeven *Verklaringe der Tytelplaat*, geplaatst voor het werkje, hier boven, in den aanhef, genoemd, en waarvan ik, in de volgende bladzijden, wil trachten een overzicht te geven. Zooals men zal hebben opgemerkt, ontbreekt, op het titelblad, de naam van den auteur; tot mijn spijt, kan ik dien ook niet opgeven. De *Voor-rede* kon mij niet helpen, in mijn exemplaar ontbreekt daaraan de laatste bladzijde, mogelijk wel, door den schrijver, van zijn naam of initialen voorzien. Intusschen, wat voor soort van man die schrijver geweest is, dit blijkt al dadelijk eenigzins uit het gedeelte *Voor-rede,* dat ter mijner beschikking was, maar verder

[1]) Deze twee beschrijvingen waren mij onbekend, de hoogleeraar Dr. Knappert te Leiden had de welwillendheid, mij er opmerkzaam op te maken.

ook, voldoende duidelijk, op meer dan eene bladzijde van zijn boek. Het moet geweest zijn een zeer godsdienstig, deftig persoon, niet ongeletterd, en denkelijk, aanzienlijk koopman te Amsterdam. Kalm **en** wel overlegd, geeft hij, alvorens zich tot schrijven te zetten, zich zelf behoorlijk rekenschap van den arbeid, dien hij gaat verrichten. Hij wil iets nieuws leveren, d.w.z. eene beschrijving geven van iets, dat door anderen nog niet is besproken of behandeld. Hoort slechts den aanhef van zijne **Voorrede.** *De stad Leiden,* aldus zegt hij, *zo voortreflijk wegens hare Aloudheit, zo beminnelijk wegens hare Welgelegenheit, zo doorluchtig wegens* **hare** *Hogeschool en zo lofwaardig in allen delen, is* **reeds door** *verscheide fraie pennen* **beschreven** *geworden; maar niemand, dat ik weet, heeft nog ooit zijn werk gemaakt, om in 't bijzonder eene Beschrijvinge van hare zeer schone en vermakelijke Buiten-Cingels te doen, die nochtans* **niet** *weinig tot sieraat en aangenaamheit van die stad verstrekken, en wegens hunne uitmuntenheit boven alle* **andere** *Cingels in Holland, wel* **waardig** *zijn, dat men hen in 't bijzonder beschrijve en den welverdienden* **lof daarvan** *geve.* Of **nu** *de nalatigheit van de schoonheit dier wandelingen voor te stellen, voortkomt, van dat zommige, die zulx wel zouden konnen doen, dezelve niet veel* **achten,** *of dat andere, de fraaiheit daarvan niet konnen zien, of dat nog* **andere,** *dezelve nooit gezien hebbende, onkundig daarvan zijn, weet ik niet;* **maar** *altoos ik voor mij, die sonder blindheit of vooroordeel*

in dit stuk mene te wezen, hebbe de Leidsche Cingels zo beminnelijk en lofwaardig in allen delen bevonden, dat ik niet voorbij heb gekonnen, in dit werkje daarvan te zeggen hetgeen zij verdienen, al schoon andere daarvan zwijgen.

En hij herhaalt hetgeen de aanleiding was tot het schrijven van zijn boek, in hoofdzaak, nog eens in den aanhef, maar dan voegt hij er aan toe, dat hij, den lof der Leidsche Buiten-Cingels verkondigend, zulks doet, zonder die van de andere Hollandsche steden te verachten, aan ieder van welke hij hunne volkomen waarde zal laten. In beraad heeft hij gestaan, om deze Beschrijving in *vaarzen* te doen, waarvoor, naar hij oordeelt, *de Stoffe niet ongevoeglijk* zou *zijn geweest,* maar twee overwegingen hebben hem daarvan teruggehouden. De eerste is, *dat de waereld thans zo ongemeen vies valt* over *de Poësie*, dat hij niet zou weten, al besteedde hij aan zijn werk, alle hem mogelijke *konst en vlijt*, of het dan nog wel de eer zou hebben aan *de keurigste Kenners en Zifters der Dichtkunde* te behagen. En de tweede reden, dat hij in proza schreef, is deze, dat hij, door zijne *Zang-Godin wat te veel vervoert en verrukt zijnde*, misschien *wat al te hoge opheffingen van zaken zou* hebben gedaan, niet altijd overeenkomende met de waarheid, en hebbende hij altijd veel afkeer en *vervoejing* gehad, om, tot bemanteling van zoodanig gebreke, vele *hoogdravende nieuwerwetsche woorden en uitdrukkingen te gebruiken, die niets om 't lijf hebben.* Hij bemint niets zoo zeer, als zijne gedachten *op eene natuurlijke en*

eenvoudige, doch daarbij *ook op eene krachtige, klare en sierlijke wijze uit te drukken, voor zoo verre dit laaste* zonder *quetsing der waarheit, geschieden kan.*

Verwacht mag worden, dat deze zijne *Beschrijvinge*, onpartijdig, naar waarheid geschieden zal, om dat hij, in Leiden niet geboren zijnde, *zo eene blinde zucht en alte gunstig vooroordeel daarvoor niet hebben kan, gelijk meest alle menschen van nature voor hunne* **geboorte-***plaats hebben.*

Wat de aanleiding betreft, dat hij, hoewel niet te Leiden wonende, de Buiten-Cingels van die stad gaat beschrijven, ze is deze. Vroeger, zegt hij, had ik nooit van deze schoone Cingels hooren spreken met zoo'n lof, als zij wel verdienen, en hoewel ik reeds dikwijls te Leiden was geweest, en ook wel had opgemerkt, als ik des zomers de poorten in of uitkwam, dat de Cingels niet *onvermakelijk* er uitzagen, zoo ontbrak mij doorgaans de tijd, en hield ik mij te Leiden meestal niet langer op, dan noodig, om van de eene trekschuit naar de an. dere te gaan, terwijl mij ook de nieuwsgierigheid nog nooit had gedreven, de Cingels eens te gaan bewandelen en nauwkeurig te bezichtigen.

Maar nu dezen zomer, in 't begin des maand Juni, moest ik mij, om *affaires*, eenige dagen te Leiden ophouden, en logeerde toen bij een vriend, die een groot liefhebber van wandelen is en mij dagelijks overal medesleepte. Daardoor kreeg ik niet alleen grondige kennis van die *oververmakelijke* Leidsche Buiten-Cingels en

omliggende landstreken, maar vond ze inderdaad ook zoo ongemeen schoon, dat ik, tehuis teruggekeerd, mij aangedreven voelde ze te beschrijven.

Onze auteur vertelt nu, hoe, reeds op den dag van zijne aankomst, zijn vriend hem uitnoodigde tot eene gezamenlijke wandeling op een der Cingels. Wij zullen, zeide hij, dezen avond, de halve rondte van de stad nemen, en morgenavond, zoo 't God blieft, de andere helft, wel te verstaan, als U zulks behaagt en aangenaam is. Ik, het is onze auteur, die spreekt, sloeg het voorstel geenszins af, en toen het uur voor de wandeling daar was, bracht mijn vriend mij allereerst naar de poort, van waar men naar den Haag vaart, en die hij noemde als de Vitte Poort. Onderweg verwonderde ik mij over de zeer schoone royale straat, die ongeveer midden door de stad loopt, en met recht de ***Bredestraat*** wordt genoemd. Naar mijn oordeel, is deze straat eene der fraaiste, die in gansch Holland te vin. den zijn, en trof het mij onder anderen bijzonder, dat eene straat, waar zooveel *gerid* en *gerÿ* is, zo0 net en zindelijk kon worden gehouden. Mijn vriend verklaarde mij dit uit de goede orde, die te Leiden heerscht, uit de zorg, die wordt gedragen, om alles, wat stadswerken betreft, behoorlijk te onderhouden, en vooral ook uit de aangeboren zindelijkheid der inwoners, die hen doet medewerken, om zulke schoone straten te hebben.

Gekomen buiten de *witte Poort,* op de Valbrug, werd mijn oog terstond geboeid, door een bij uitstek schoon tafreel. Aan mijne rechterhand, de aangename Rhijnstroom, die, buiten de stad, zijn weg neemt, eerst voorbij het *Haagsche Schouw* en *Valkenburg,* vervolgens loopt door *Rhijnsburg* en *Katwijk binnen,* om, eindelijk te *Katwijk aan* Zee, op de plaats genaamd *het Mallegat*, te worden gestuit. Gelijk bekend, heeft die aloude en vermaarde rivier eertijds, daar ter plaatse, haren door-*tocht* in zee gehad, voorbij het Huis *te Britten*, het Kasteel of Tolhuis, door de Romeinen gebouwd [1]).

Aan de overzijde zag ik de *Morschpoort* en het aangenaam geboomte van den Cingel, terwijl het hek, dat toegang verleent tot de Stads *malibaan* in mijne nabijheid was, vooraan op den Cingel bij de *witte Poort*. Mijn vriend deed mij de vraag, of ik misschien lust zoude hebben eens binnen te treden. Op mijn bevestigend antwoord, door het hek gegaan zijnde, werden ons aanstonds kolven en ballen aangeboden, die wij welstaanshalve

- - - - -

[1]) De auteur deelt laten uitvoerig mede, hetgeen zijn vriend hem vertelde van het Huis te Britten, o.a. dat het oorspronkelijk heeft moeten dienen tot een baken, hetgeen te bewijzen is uit het zes en veertigste hoofdstuk van Suetonius. Keizer Severus deed op de plaats van den, ?ot baken dienenden toren, een zeer sterk tuig- of wapenhuis bouwen, hetgeen blijkt uit het opschrift van den Steen, dien men in 1520 te voorschijn bracht, en die geplaatst werd in het huis der heeren *van Wassenaar* te *'s Gravenhage.* Nog vele andere bijzonderheden betreffende de sterkte, ook latijnsche inscripties met de vertaling, mocht de auteur vernemen.

aannamen en er ook eenige slagen mede deden, met betaling van het recht, dat daartoe staat.

De *Malibaan* verlaten hebbende, wandelden wij den Cingel op, in de richting van de *Koepoort*. Onderwijl vertelde mijn vriend mij, dat Leiden, behalve de reeds genoemde *Witte-, Morsch- en* ***Koepoort*** nog vijf poorten heeft, te weten: de ***Hogewoertspoort***, de ***Zijlpoort***, het ***Heerepoortje***, de *Marepoort* en de *Rhijnburgschepoort*. Het aantal Cingels bedraagt zeven, ze omgeven de geheele stad, die men dus kan omwandelen, voortdurend zich bevindende onder het geboomte. Tusschen de ***Witte-*** en de *Morschpoort* doorsnijdt de Rhijn den Cingel. Voor de wandelaars is het hoogst aangenaam, dat geen rijtuigen op de Cingels mogen komen, hetgeen te Utrecht, te Amsterdam en op meer andere plaatsen wel is geoorloofd. Tot meerder *commoditeit en* ***plijzier*** voor de voetgangers is zulks verboden, evenzoo het brengen van puin op den weg, zoodat men niet, met de schoenen roodbestoven, alsof ze geverfd waren, in de stad behoeft terug te keeren.

Gekomen tot ongeveer op het midden tusschen de *Witte-* en *Koepoort*, troffen wij een bankje en namen plaats, om ons, op ons gemak, te verlustigen in het aangenaam vergezicht, terwijl een groot aantal wandelaars, waaronder niet weinig studenten, van weerskanten komende, ons voorbij gingen.

Ik vroeg aan mijn vriend: hoe lang heeft men werk, de *Morschpoort* uitgaande en de *Wittepoort* weder in

komende, om rond de stad te wandelen. Zeker twee uren, luidde zijn antwoord, zijn er mede gemoeid. Een poosje op het bankje gezeten hebbende, vervolgden wij onze wandeling naar de *Koepoort*, en sloegen, aan het eind van den Cingel gekomen, den weg in naar de *Wouterenbrug*. Eenige oogenblikken bleven wij daar staan, om te genieten van het gezicht over de Haagsche trekvaart, inzonderheid naar de stadszijde, vervolgens stapten wij verder langs de vaart, om ons weder naar de *Wittepoort* te begeven. Onderweg zagen wij prachtige tuinen en aangename *Speel-huisjes*; meerendeels met uitzicht op de Vaart. Door de *Wittepoort*, kwamen wij de stad weder binnen, en begaven ons, het was inmiddels donker geworden, naar het huis van mijn gastheer, alwaar wij, door zijne huisvrouw, reeds met het avondeten werden gewacht.

Aan tafel gezeten en *discourerende* over de wandeling, die wij hadden gedaan, maakte ik de opmerking, dat wij, in de Malibaan, slechts studenten hadden gezien en geen enkel burgerheer. Ik ben verwonderd, zeide ik dat op eene zoo *plijzierige Exercitieplaats*, zoo gemakkelijk en dicht bij de stad gelegen, geene burgerheeren waren, daar het toch voor niemand schande kan zijn, zich, door eene *eerlijke oefening*, te vermaken. Mijn gastheer antwoordde, dat ik goed gezien had en dat er slechts studenten waren. Zelden of nooit, voegde hij er bij, komen daar andere heeren. De voornaamste reden daarvan is, dat de burgers, hier te Leiden, eene zekere

minachting, ja, ook wel eens haat koesteren jegens de studenten, waarom eigenlijk, weet ik niet, maar een gevolg er van is, dat de burgers, zooveel zij kunnen, de plaatsen mijden, waar zich studenten bevinden. De gevoelens der studenten tegenover de burgers zijn van denzelfden aard, zoodat ten slotte, de burgers zich bij de burgers en de studenten zich bij de studenten houden. Het is waar, somtijds bedrijven eenige van die jonge heeren, *door dertelheden of dronkenschap,* stukjes, die aanleiding kunnen geven tot dezen toestand, al was het maar alleen, door het inslaan van de glazen bij nacht, maar het is, naar mijn oordeel, niet billijk, om, op grond van de baldadigheid van enkele moedwilligen, minachting of haat te koesteren jegens alle studenten, waaronder toch ook *vele brave, verstandige, deugtzame en welgeregelde* heeren zijn, even zoo goed als onder de burgers *goede en quade, bescheidene en onbescheidene* gevonden worden. Ik heb de eer eenige studenten te kennen, zoowel *Vremdelingen als Inlanders,* wier gedrag waarlijk in overeenstemming is met de goede familien, waartoe zij behooren en de opvoeding, die zij ontvingen. Over 't algemeen zijn ze allen kinderen van goeden huize, en waarin, bij gevolg, uitgenomen eenige *dertelheden*, die de jeugd hen somtijds doet bedrijven, waarlijk woont een goede grond van *redelijkheit, deugt en bescheidenheit,* in veel hooger mate dan in menschen, die van minder opvoeding zijn. Dwaasheden, gelijk glazen inslaan, zullen zelden door hen worden begaan,

tenzij ze, bij geval eens beschonken zijnde, bijna niet meer weten wat zij doen, of wel, dat zij, door eenige burgers of burgeressen, naar hunne meening, beleedigd zijnde, daarover *op* die wijze *revengie willen halen,* maar, buiten die gevallen, zal men nooit hooren, dat zij, nuchteren zijnde, eenige buitensporigheden bedrijven, veel minder nog, dat zij in koelen bloede, bij avond of ontijd, iemand een veeg in de *tronie* geven of op andere wijze beleedigen, gelijk het *Jan Hagel* wel doet in sommige steden. Zij mogen een *moje* meid een zoen geven, als zij dronken en somtijds ook wel als zij nuchteren zijn, daarmede is het dan ook gedaan, de grondslag van goede opvoeding en *bescheidenheit,* die zulke heeren bezitten, belet hen sommige boevestukken of fielterijen te plegen, die aan 't *Canalje* meer dan gemeen zijn. Daarom, alles wel overwogen, kan ik niet inzien, waarom velen van onze burgers zoo'n minachting of afkeer, ja, somtijds haat, jegens de studenten in het algemeen koesteren. En zeker, er zijn dan ook van onze burgers, die niet te grootsch zijn en te veel verbeelding van zich zelf hebben, om, in zeer goede harmonie, met verscheiden *brave* studenten te leven, zoodat zij elkaars gezelschap met veel vermaak *frequenteren,* niet tegenstaande dikwijls, door onverstandige en kwaadsprekende tongen, van dezulken, smadelijk en minachtend wordt gezegd: *Hij verkeert met studenten,* alsof dat nu de waardigheid van iemands persoon zou verminderen.

Den volgenden avond; begaven wij ons weder op weg. Ditmaal door de *Koepoort* naar buiten, om den Cingel naar de *Hogewoertspoort* te bewandelen. Mijn vriend zeide mij te hebben opgemerkt, dat ik, behalve de Cingels, ook gaarne Leidens vaarten en rijwegen zoude bezichtigen. Daarom sloeg hij mij voor, den rijweg naar *Zoeterwoude,* dien wij voor ons hadden, een eindje op te gaan, alvorens den Cingel te nemen. Hij zou dan gelegenheid hebben, mij de plaats te wijzen, waar de Spaniaarden, tijdens het beleg en ontzet van Leiden, de schans hadden, waarin zij, bij hun vlucht,, een ijzeren pot achterlieten, nog gevuld met spijs, sommigen zeggen *huspot met wortelen*. Deze pot wordt nog hier ter stede bewaard, als een aandenken aan het ontzet.

De wandeling op den rijweg beloonde de moeite wel. Tuinen en ook lanen, aan weerskanten; verder op, weelderige weilanden met den toren van *Voorschoten* in het verschiet; aan de linkerzijde, schuin tegen ons over, de hofstede *Kronestein*, pronkende met een torentje, ook nog andere hofsteden in de verte. Wij gingen voort tot aan een plek, *Lammen* genaamd, waarvan volgens mijn vriend, eenparig wordt getuigd, dat hier de schans der Spanjaarden zich bevond. Na eenige oogenblikken te hebben gezeten, op een bankje bij de aanlegplaats der trekschuiten, namen wij den terugweg aan. Had ik den vorigen avond een fraai gezicht op Leiden gehad, hier, vanaf dezen weg gezien, vertoonde de stad zich nog veel *deftiger*. Ons oog werd geboeid, door de twee

heerlijke en voortreffelijke gebouwen, de St. Pieters en Hooglandsche kerken, voorts door den sierlijken Stadhuistoren en, een weinig ter linkerzijde, door de Academie, met het daar boven geplaatst Observatorium van 't wereld vermaard Leidsch Athene. Aan de rechter zijde, over weilanden en tuinen, het hoog en aangenaam geboomte van de Stadscingels, met de Hogewoertspoort in het verschiet.

Nog meer was er, dat mijn aandacht trok. Het waren de bleekerijen, bijna alle vol met linnengoed. Wat is het gemakkelijk, zeide ik tot mijn vriend, dat men hier te Leiden, de bleekerijen zoo dicht bij de stad heeft. Te *Amsterdam,* is men genoodzaakt de wasschen naar *Bloemendaal, Overveen, het Kraynest*, of elders buiten *Haarlem,* te zenden, alles met groote onkosten, en 's winters, bij gesloten water, met veel ongerief, omdat de waschmanden dan per as moeten worden vervoerd. Mijn gastheer antwoordde mij, dat, te Leiden, de Magistraat de bleekerijen begunstigt, en zelfs, om het linnen zoo wit mogelijk te doen worden, overal, waar bleekerijen zich bevinden in da nabijheid der Cingels, expres lindeboomen heeft doenpianten, om reden de bladeren van die boomsoort, in den herfst op het bleekgoed vallende, daarop niet zulke vlekken maken, als het gebladerte van andere boomen.

Daarop kwam ons gesprek op de heerlijke Leidsche boter, vermaard en gezocht de gansche wereld door, zoodat zelfs vele Vorsten ze, boven alle andere boter,

prefereeren en ze op hunne tafels willen hebben. Bekend is het echter ook, zeide ik, dat er veel bedrog wordt gepleegd in den boterhandel, en dat alles, hetgeen voor Leidsche boter wordt verkocht, in werkelijkheid dat niet is. Mijn vriend antwoordde hier niet op, en bepaalde zich tot de opmerking, dat de boter van *Koudekerk* en van *Alphen* de beste moet geacht worden van alle Leidsche boter. Maar, voegde hij er bij, dat is dan ook de reden, dat in *Rhijnland*, de boeren nergens *derteler* en *baldadiger* worden gevonden, dan op genoemde plaatsen, waarvan hij mij vervolgens eenige staaltjes mededeelde.

Middelerwijl waren wij een eind wegs gevorderd en bij een reeks moestuinen gekomen, waarin zich alles even frisch als fleurig vertoonde. Het verwonderde mij vroeger, zeide mijn gastheer, dat de groenten hier in Leiden veel duurder zijn dan bv. te Amsterdam, waar. heen toch geheele scheepsladingen van hier worden gezonden. Maar, toen wist ik nog niet, dat het aan particuliere vrouwen te Leiden niet vrijstaat, met groenten in kruiwagens langs de huizen te loopen, zoodat de burgers, die groenten verlangen, genoodzaakt zijn, om ze aan de huizen der groentevrouwen, die ze meestal zelf verbouwen, te gaan koopen, beter gezegd, uit hun handen te gaan breken, want de verkoopsters, wel wetende, dat de burgers ergens anders niet te recht kunnen en wel verplicht zijn te geven, hetgeen zij eischen, houden zich dan nog, of zij het eigenlijk met

zich zelf niet eens kunnen worden, of zij het verlangde zullen geven of niet. Zoo heb ik ondervonden, dat, voor de zelfde hoeveelheid peultjes, erwtjes of boontjes, die te Amsterdam voor twee Schellingen kon worden gekocht, hier te Leiden, twee dagen daarna, dertig stuivers moesten worden betaald. Maar, liet mijn vriend op deze mededeeling dadelijk volgen, het moge dan zoo wezen, dat de groenten hier te Leiden duurder zijn, daar tegenover staat, dat men ze iederen dag zoo versch mogelijk op tafel kan hebben, en hetgeen 's morgens vroeg nog in den tuin stond, 's middags eten kan.

Op mijne vraag, hoe staat het tegenwoordig wel met de lakenfabrieken, kreeg ik van mijn vriend ten antwoord : nu wat beter, dan wat slechter, zooals dat met zooveel zaken gaat. Somtijds zware commissien uit het buitenland, zoodat haast dag en nacht moet gewerkt worden, en dan weer gaat het een heele poos wat slapper. Gij weet wel, het is de gewoonte van de meeste kooplieden altijd te klagen, ook dan, als zij er geen reden toe hebben, dat is voor onzen tijd zoo geweest, dat is nog zoo, en dat zal ook, na ons, wel zoo blijven. Ondertusschen, verzeker ik U, dat o.a. zeer vele laken-, ook wel greinfabriekanten grof geld hebben verdiend en nog verdienen. Alle steden mochten wenschen, zoo weinig reden tot klagen te hebben over gebrek aan welvaart, als ons Leiden, Goddank, heeft.

Het was ons plan om, van den Cingel komende, de brug over te gaan en, langs den anderen Rhijndijk, door

de *Zijlpoort*, de stad weder binnen te treden. Maar het kwam er niet toe. Een vriend van mijn gastheer stond juist in zijn tuindeur, en noodigde ons uit, zijn tuin eens te bezichtigen. Met goed onthaal, een glaasje wijn en een pupje, in een *plijzirig Speelhuisje* aan den waterkant, werden wij hier, op aangename wijze, een uur opgehouden, zoodat het ongeveer acht uur was, toen wij heengingen, en van de wandeling naar Leiderdorp dien dag niet meer kon komen. Maar ook wederom veel belangrijks hadden wij gehoord, want de eigenaar van den tuin, een oudheidkenner zijnde, had ons veel verteld van de oudheden en doorluchtigheid der stad Leiden. In 't bijzonder deelde hij ons voel mede van den *Burg* en betreffende den oorsprong van den naam *Leiden*.

De voorgenomen wandeling naar *Leiderdorp*. maakten wij den volgenden avond, met afspraak, om de Cingels zoo spoedig mogelijk weder te nemen. Ik geraakte andermaal geheel in verrukking over dien weg naar *Leiderdorp*, terwijl mijn vriend mij allerlei wetenswaardigheden mededeelde, en o. a. ook aanwees, waar *Koomburg*, het wapenhuis der Romeinen, had gestaan, en waar de *Castra Albiniana*, het tegenwoordige *Alphen*, was geweest. Hij voegde er aan toe, dat *Rhenoburgum* of *Rhijnsburg* zeker niet minder oud was dan Koomburg, ofschoon er niet zooveel munten en penningen waren gevonden.

Een vergezicht, waarvan wij genoten, staande op de

Spanjaartsbrug, bracht ons op de reeds oude kwestie van het droogmalen van 't *Haarlemmermeer*, waarbij de voor- en nadeelen werden besproken. Onze slotsom was, dat het er eindelijk wel toe zou komen, zij het dan ook, **dat** er vele nadeelen, zooals de tegenstanders beweren, voor particulieren uit zullen voortspruiten, ongerekend nog de groote kosten en lasten, die een zoo *considerabel* werk zal medebrengen.

Door de *Zijlpoort*, gingen wij vervolgens de stad weder binnen en begaven ons naar huis.

Na den volgenden avond, de *Hogewoertspoort* uit, naar de *Zijlpoort* te zijn gewandeld, was de Cingel van af laatstgenoemde poort, voorbij het *Heerepoortje* tot aan de *Marepoort*, aan de beurt. Zoo getroffen was ik door het vele schoone, dat zich ook hier weder, in zoo ruime mate, voor mijne verbaasde blikken vertoonde, dat ik uitriep, ware het niet, dat ik in mijne stad *gestabileert* was, en daar, om *mijne welvaart*, blijven moest, dan zou ik, alleen voor de aangename wandeling dezer Cingels, te Leiden komen wonen. Mijn vriend kon zich dit begrijpen, maar zeide hij, zoo blind ingenomen ben ik toch niet met mijne geboorteplaats, dat ik niet overtuigd zou zijn, dat, de Cingels daargelaten, den Haag het, wat betreft wandelwegen, wint van Leiden, Het is het *defect* van de wandelwegen buiten onze stad, dat, Wil men een der fraaie dorpen bezoeken, die rondom zijn gelegen, hetzij Warmont, *Voorschoten, Rhijnsburg, Oegstgeest* of *Katwijk binnen*, men, wel een uur of

minstens een half uur, moet gaan, zonder eenige bescherming van loover of blad en blootgesteld is aan *alle injurien van den bloten hemel.* Geheel anders is het gelegen met den Haag, nauwelijks heeft men den voet buiten de plaats gezet, of de wandelaar komt onder de schaduw van het geboomte. Naar deze zijde, het schoone Bosch, naar gene zijde, de boomrijke weg naar Loosduinen; naar zee toe, de dicht begroeide Scheveningsche weg, en, aan de andere zijde der stad, de schoonste weg van allen, die naar Rijswijk, geheel beplant, zelfs tot aan Delft.

Terwijl wij zoo *discoureerden,* kwam ons een *ongemeen liefelijken reuk,* het hart meer verquikkenden dan de reuk van den heerlijksten balsem of parfum, toegewaaid uit een nabijzijnden moestuin. Wij gisten dat het de aangename geur was van bloeiende *boere boontjes* [1]). Die lieflijke reuk werd de aanleiding tot een langdurig gesprek over frissche en bedorven lucht, met het oog op 's menschen gezondheid, waarbij de pest en andere besmettelijke ziekten ter sprake kwamen. Wij oordeelden, dat de aangeboren zindelijkheid van ons volk zoomede het gematigd klimaat er veel aan toebrengen, dat in ons land minder dan elders, pest enz. voorkomen. Natuurlijk echter, dat *Gods hand, als 't Hem gelieft, den mensch wel met pest bezoeken kan, al woonde men in de koudste* en

[1]) *Tuinboonea,* ook *groote boonen* genoemd. Inderdaad geven zij, bloeiende, een hoogst aangenamen geur van zich af,

zalpeterigste lucht van 't Noordergedeelte Noorwegen of in IJsland, daar men *zegt de pest nooit regeert.*

Dat in verscheiden landen, met warmer klimaat als het onze, bijvoorbeeld in Turkije en op vele plaatsen in de Levant, de besmettelijke ziekten zoo hevig woeden, moet vooreerst toegeschreven worden aan het klimaat, verder aan het watergebrek, en eindelijk ook nog hieraan, dat de Turken en andere Aziatische volken, hunne huizen, kleederen en meubelen zoo rein en zindelijk niet houden als de Hollanders, hoewel zij, op hunne lichamen, zindelijk genoeg zijn, en daar zelfs een *point* van *religie* van maken.

Maar, en hiermede besloten wij ons gesprek: *God de Heer kan* daarom *ook nog wel Zijne bijzondere redenen hebben, waarom Hij die ongeloovige volkeren merkelijk* meerder met *pest bezoekt dan de Christenen* in *'t* algemeen.

Ten hoogte van 't *Heerepoortje* gekomen, hadden wij eerst een mooi gezicht stadwaarts in, naar de zijde van den Haven en de *Heeregracht,* vervolgens, gevorderd zijnde tot een gedeelte van den Cingel, waar deze zich buigt en een uitgezochte plek levert voor het daar geplaatste bankje, namen wij nog eens plaats, om, over de weilanden met grazend vee, het uitzicht te hebben naar de zijde der *Haarlemmervaart* en *Poelgeester Buurt* zoomede op het *Huis van Alkemade;* ook nog, met een wending naar de rechterkant, op het dorp *Warmont,* waarvan de torens

boven het geboomte zich vertoonden. Aan het schilder achtige gezicht konden wij ons bijna niet verzadigen, wij konden er te nauwernood van scheiden, maar vervolgden eindelijk toch onzen weg naar de *Marepoort*. Hier bevonden wij den Cingel smaller dan ergens om de stad, maar daarom niet te minder aangenaam, daar hij een rechte laan vormt, die toch altijd nog breed gunoeg is, dat er vier of vijf personen gemakkelijk naast elkander kunnen gaan. Een klein steenen bruggetje overgegaan zijnde, wordt de Cingel aanstonds weer breeder tot aan de *Marepoort*. Juist sloeg de klok op de *Marekerk* 8 uur, en zagen wij ook de trekschuit aankomen, die te vier uur van *Haarlem* was afgevaren. Wij bleven een poosje daar binnen de poort, niet ver van de aanlegplaats der schuit, waarmede, zooals mijn vriend mij mededeelde, hij een heer met een juffer verwachtte, die bij hem zouden logeeren.

De auteur geeft nu een vrij uitvoerige beschrijving van de personen, die met de schuit zijn aangekomen, en in het bijzonder van een vechtpartij met *suffisante muilpeeren* en *reca'proque vuistslagen* van twee mannen, die onderweg ruzie hadden gekregen en nu de zaak wilden uitvechten. En dan vervolgt hij in dezer voege:

Te huis komende, vonden wij de gasten ons wachtende, in plaats van te 4 ure, waren ze reeds te 2 ure van Haarlem vertrokken, en daardoor te 6 ure te Leiden aangekomen. Het waren een heer en juffer uit Hoorn in Noord-Holland, jongelui, den vorigen

winter getrouwd. Hij is een neef van mijn gastheer, deze is met zijne vrouw op de bruiloft geweest, en heeft hen toen doen beloven, dat zij te Leiden een bezoek zouden komen brengen. Aangezien ik nog een dag of zes noodig had, om mijne *affaires* te beeindigen, vreesde ik mijn vriend en zijne vrouw, nu zij nog meer bezoek kregen, te zullen *incommodeeren,* en stelde daarom voor, dat ik nu maar mijn verbijf in een herberg zou gaan nemen. Maar én mijn vriend èn zijne vrouw wilden daar niet van hooren, zij hadden genoeg vertrekken en slaapplaatsen in hun huis, al kregen zij nog twee paren meer op bezoek. Ik zou hen genoegen doen als ik bleef, hetgeen ik dan ook gaarne deed.

Na de jongelui hartelijk te hebben begroet, gingen wij ons, tot meerder gemak, omkleeden en vervolgens aan tafel, tot het houden van den avondmaaltijd.

De auteur vertelt thans van alles en nog wat van de jongelieden, in eene doorloopende lofrede, vooral van de jonge huisvrouw, die, zooals hij zegt, zoo schoon is van persoon, als hij nog maar weinig juffers heeft gezien, niettegenstaande hare Hoornsche dracht van jak en kapsel, die beide, aan de Zuidhollanders, wat stijf voor komen. Daarbij is alles, hetgeen zij zegt, zoetvloeyend en liefelijk, schrander en wel overwogen. Inzonderheid dit laatste, zegt hij, is zeer ongemeen bij vrouwspersonen. Van de gesprekken, aan tafel gehouden, verklaart hij, dat ze te lang zijn om mede te deelen, doch dat de tijd hen daarbij zoo kort viel, dat het omstreeks midder-

nacht was, voor dat zij konden scheiden en naar bed gaan.

Betreffende de plannen voor den volgenden dag, had hij vernomen, dat het *lief puur* alsdan met de trekschuit naar *Den Haag*, *Delft* en *Rotterdam* wilde gaan, om overmorgenavond terug te keeren. Zijn gastheer en hij zullen daardoor in de gelegenheid zijn, om, hetgeen nog onbezocht bleef van de Cingels, te bewandelen, namelijk, van af de *Marepoort,* voorbij de *Haarlemmer* of *Rhijnsburgsche poort,* tot aan de *Morschpoort.* Dit zal juist een wandelingetje zijn voor een avond.

Nadat 's morgens de Hoornsche gasten waren vertrokken, gingen wij, in den avondstond, nogmaals op stap. De *Marekerk* passeerende, vertelde de gastheer, dat ze gebouwd is naar een zeer fraai Italiaansch model, afwijkende van de oude wijze van kerkbouw. De gevolgde bouworde, waarbij de kerk rond werd, viel, naar zijne meening, te prijzen, vooral, als ook eene bovengallerij werd aangebracht. Alle menschen kunnen den prediker hooren, alsof hij voor hen stond. De Nieuwe Luthersche kerk te Amsterdam is in denzelfden trant gebouwd.

Buiten de poort gekomen, zagen wij de melkschuitjes, waarmede de boeren en boerinnen de melk naar de stad brengen. Sprekende over de melk, boter en kaas, die ons land oplevert en het zoo buitengemeen veel voordeel verschaffen, gedachten wij eene uitspraak van *Joannes Bening*, in der tijd, een Hollandsch raadsheer, die in zijne geschriften, als eene geloof-

waardige zaak mededeelt, dat alleen *Assendelft* en de vier naast, bij gelegen vlekjes, per jaar, zooveel melk leverden als er Rhijnsche wijn, in een geheel jaar, uit Duitschland naar Dordrecht werd vervoerd, 't geen inderdaad, in dien tijd, eene groote hoeveelheid bedroeg, aangezien nagenoeg geen anderen wijn dan Rhijnschen wijn in ons land werd gedronken.

Met mijn vriend op den Cingel voortwandelend, zagen wij eenige vischkaren en korven aan paalwerk in het water vastgemaakt, en dit deed mij vragen, hoe het met den vischhandel in Leiden was gesteld. Mijn gastheer greep deze gelegenheid aan, om den lof te verkondigen van den visch, die te Leiden is te verkrijgen, en die zoo goed is als in eenige Hollandsche stad. 's Winters, de heerlijkste Maaslandsluische kabeljauw en Katwijker krimpschelvisch, beide zoo voortreffelijk, als men zich maar voor kan stellen; in den zomer, onder velerlei soorten zeevisch, in zonderheid de *delicate* tongen, dat puikje van de zee. Daar en boven nog, het gansche jaar door, allerlei riviervisch. Zalm niet te vergeten.

Buitengemeen goed is ook het Leidsche brood, nergens in Holland is het zoo wit, zoo zuiver van smaak. Het bier is eveneens uitmuntend, maar, wat het kalfvleesch betreft, dit, moet hij erkennen, is te Amsterdam beter, om reden men daar vele Noordhollandsche kalveren slacht, en die zijn de allerbeste.

Gekomen, halverwege tusschen de *Mare-* en *Rhijns-*

burgsche poorten, namen wij plaats op een bankje, dat ook hier werd geplaatst, ten behoeve der wandelaars.

Wat heeft Holland, zeide mijn gastheer, toch veel voor boven andere landen, doordien het vlak is en, op velerlei plaatsen, met water doorsneden. In vele streken in het buitenland ben ik geweest, maar nergens reist men zoo spoedig, zoo veilig en zoo goedkoop. In landen, met veel bergen en weinig water, moet men niet zelden hooge wagenvrachten betalen, zoo men al rijtuig en paarden krijgen kan. Daarbij men weet wel, wanneer men afrijdt, maar niet wanneer men ter plaatse komt, daar men moet wezen. En dat, wegens de menigvuldige ongevallen, die zich kunnen voordoen. Maar hier, als men zich van de eene plaats naar de andere wil begeven, reist men in eene gemakkelijke trekschuit, beschut tegen regen, zon en wind; de prijzen, die men als vracht betaalt, zijn gering, en men kan er altijd op rekenen, dat men, precies op tijd, ter plaatse wezen zal; gevaar nog ongelukken zijn te duchten, ook geen struikroovers, ten dien opzigte kan men overal zoo gerust zijn, ais of men in zijn eigen huis zich bevond. Wil men te land reizen, men vindt in alle steden van ons land geregelde ordon*nantie wagens* of anders paarden en rijtuigen, tot bijzonder gebruik, in overvloed te huur, alles tot zeer billijken prijs. Met de goede orde, die op alles gehouden wordt, reist men hier, zooals ik reeds zeide, zoo aangenaam, zoo veilig, zoo spoedig en zoo goedkoop, dat men geen heerlijker gelegenheden zoude kunnen wenschen of begeeren.

Voeg bij dit alles, mijn vriend, zeide ik, gerust ook nog de zachte, wijze en voorzichtige regeering, die wij hier te lande hebben, de vrijheid der conscientien en de zekerheid van eigendom. Daarbij, er is hier ook nog altijd meer geld te verdienen, dan op menigte van andere plaatsen.

Nadat wij, in dezen geest, nog eenigen tijd met elkander hadden gesproken, stonden wij op, om den Cingel te vervolgen tot de *Haarlemmer* of *Rhijnsburger poort*.

Daar gekomen, zagen wij in de gracht de sierlijke afrastering met een aantal hokken voor de zwanen, die Leiden, volgens oud grafelijk privilegie, mag houden. Daarna een eind, den rijweg bij de poort opgewandeld zijnde, wees mijn gastheer mij, het aloud adelijk *Huis te Endegeest;* verder, eenigzins landwaarts in, bij de Doesbrug, het *Huis ter Noot;* ook, iets dichter bij, de buurt, genaamd *de Vijf huizen,* en eindelijk, over de weilanden, ongeveer ter hoogte van de *Quaakbrug,* het *Huis te Poelgeest,* nu *Alkemade* genaamd.

Op den Cingel teruggekeerd, kreeg ik een fraaie steenen nieuwerwetsche poort, voorzien van een ijzeren hek, in het oog. Een daarvoor gelegen brug, insgelijks van steen en met ijzeren leuningen, gaf uitweg op den Cingel. Door de traliën van het hek, zagen wij een laan met hoog geboomte, leidende naar een groot vierkant huis, dat in een boschje scheen te liggen. Hier zou ik wel voor mijn leven willen

gebannen zijn, riep ik opgetogen uit. Maar mijn gastheer zag mij glimlachend aan en zeide: gij weet niet wat gij wenscht, indien dezen uwen wensch werd vervuld, zou ik U ongelukkig achten en beklagen. De schoone hofstede, die gij daar ziet en waarin gij zoo'n behagen hebt, is het *Pesthuis* der stad Leiden. God beware U en iedereen, om daar logement te moeten nemen. Waarop ik antwoordde: Hoe, het *Pesthuis,* neen, neen, dan ben ik van meening veranderd, God beware mij en allen daar toch voor.

Na nog gedurende eenige oogenblikken over het *Pesthuis* te hebben gesproken, werd voortgewandeld tot aan de *Morschpoort.* Wij gingen echter niet terstond de stad binnen, want bij de poort was er weder een rijweg, en ik wenschte dien ook te bezichtigen. Maar mijn gastheer zeide mij niet of vergat te zeggen, dat deze weg voerde naar de executieplaats, waar zich nog de overblijfselen bevonden van eenige aan den galg en op het rad ter dood gebrachte misdadigers. Dit ijselijk gezicht deed ons haastig omkeeren, en wij gingen maar spoedig de Morschpoort binnen. De Cingelwandelingen, met hetgeen daarbij behoort, waren nu geheel ten einde gebracht.

Onzen weg in de stad namen wij, langs de Beestemarkt, naar de *Blauwe poort,* aldus genoemd, omdat ze aan de buitenzijde van blauwen arduinsteen werd opgebouwd. Deze poort, vroeger, een van de tot de stad toegang gevende poorten, bevindt zich thans daar binnen.

Dit spruit hier uit voort, zeide mijn gastheer, dat de ruimte of het terrein tusschen de *Blauwe* poort, *Morschpoort* en *Rhijnsburger poort*, een der uitleg gingen is geweest der stad Leiden. De bovenlokaliteit in laatstgenoemde poort was voorheen de vergaderzaal der Rederijkers en tegenwoordig de Schilderskamer. De *Blauwe poort* huisvest het *Collegium Pharmaceuticum*; en ik, voegde hij er bij, verwonder mij zeer, dat er plannen kunnen bestaan deze poort af te breken, een zoo stevig en sterk, daarbij sierlijk gebouw. Van het geen door onze voorouders werd gebouwd, moet getuigd worden, dat het is zeer sterk en duurzaam, terwijl men tegenwoordig meer werk maakt van hetgeen het oog aangenaam aandoet, maar daarbij ook veel lichter en daardoor minder sterk bouwt. Dit alles kan misschien voor woonhuizen niet zoo erg zijn, het timmeren zal toch nooit zoo mogen wezen, dat de huizen al invallen, terwijl men er nog aan bezig is en zij eens nog niet onder dak zijn, gelijk dat eenmaal op de Heere- of Keizersgracht te *Amsterdam* is gebeurd.

Na den avondmaaltijd, bleven wij nog een half uurtje, onder genot van een pijpje, zamen praten [1])

[1]) Naar aanleiding, dat de gastheer nog een briefje moet schrijven en verzenden, wordt o.m. ook de voortreffelijke regeling der brievenpost in Leiden besproken, waarbij men de brieven 's avonds veel later verzenden en 's morgens veel vroeger ontvangen kan, dan in de andere steden van ons land

en wij besloten al de Stadseingels nog eens rond te wandelen, maar dan niet, zooals wij dat deden, de Witte Poort uit en door de Norschpoort weder naar binnen, maar nu omgekeerd, dat wil zeggen, van de Morschpoort naar de Witte poort onzen koers nemende. Op die wijze, zal het ons moeten zijn, of wij, ten gevolge van de verandering van gezichten, een geheel anderen weg gaan, en ons vermaak zal hernieuwd worden.

Tijdens deze wandeling, vertelt nu de gastheer eenige zeer merkwaardige avonturen, door hem beleefd, toen hij, in zijn jonge jaren, reisde in het buitenland. 0. a. hoe hij eens in groot levensgevaar heeft verkeerd, en slechts, als *bij* mirakel, *door eene wonderbare bestiering van dsn Hemel,* werd gered. Omdat dit verhaal wel waardig is, zegt onze auteur, om hier te worden ingevoegd, zal hij het, zoo beknopt mogelijk, mededeelen. Zijne lezers kunnen intusschen de Cingels, terwijl zijn vriend en hij die met de voeten betreden, in hunne verbeelding met hen bewandelen.

En dan volgt een onderhoudend geschreven verhaal van hetgeen den gastheer wedervoer, terwijl hij, op zekeren tijd in Frankrijk en Italië reisde, dag aan dag te paard, begeleid door een wegwijzer, insgelijks te paard, en, zooals hij zelf ook, met degen en pistolen gewapend.

Om van de gastvrijheid der Redactie geen misbruik te maken, geef ik hier slechts een zeer beknopt overzicht van bedoeld avontuur.

Op zekeren tijd, met zijn knecht op weg zijnde van

Grenoble naar Turijn, heeft de reiziger het ongeluk, ten gevolge van het scheuren van den mantelzak, dien hij achter zich op het paard heeft, een aantal goud stukken te verliezen, die hem, voor een klein gedeelte, door eenige boeren worden teruggebracht in de eenzaam gelegen herberg, waar hij zijn intrek heeft genomen. Het gezicht van het goud wekt de begeerlijkheid op van den hospes, die, met eenige helpers, het plan beraamt om zijn gast te vermoorden. Maar deze, gewaarschuwd door zijn knecht, die, in den stal zijnde, in de gelegenheid komt, de bespreking van het plan af te luisteren, verlaat de herberg, om, al zal dat dan ook wezen bij nacht, zijn weg te vervolgen. De hospes en de anderen, hun plan ziende mislukken, zetten hem na, en er ontstaat een gevecht op leven en dood, waarin ongelukkig de trouwe knecht en gids sneuvelt; tot behoud van den meester, gelukkig ook een paar bandieten. Hij zelf valt, duizelig geworden, zooals hij vermoedt, door een kogel, die zoo dicht langs hem komt, dat zijn oor eenigszins gekwetst wordt, in zwijm en geheel buiten kennis, van zijn paard. De schurken meenende, dat hij ook dood is, maken zich met de paarden uit de voeten. Na eenigen tijd, komt hij, doordien het begint te regenen, weder tot bewustzijn, maar het is inmiddels stikdonker geworden, zoodat hij geen hand voor oogen kon zien. Het gelukt hem op te staan, maar hij struikelt, na eenige schreden te hebben gedaan, over een menschelijk lichaam, het lijk

van zijn getrouwen knecht, herkenbaar, als hij het betast, aan de koperen roksknoopen en de laarzen.

Geheel buiten zich zelf van ontroering en angst, weet hij niet beters te doen dan den dag afwachten op een boom, dien hij met veel moeite beklimt, en waarop hij een vreeselijken nacht doorbrengt. Als het licht wordt en hij zijn toestand heeft overdacht, besluit hij, hopende dat God zijn leidsman zal willen wezen, om te trachten Turijn te bereiken. Uren lang gaat hij voort, steeds meenende van uitputting te bezwijken. Eindelijk vindt hij een beekje, waaraan hij zijn brandenden dorst kan lesschen, en, door vermoeidheid overmeesterd, valt hij vervolgens in slaap. Na wel drie uren daar gelegen te hebben, ontwaakt hij en voelt zich geheel verfrischt. Een geruimen tijd weder voortgegaan zijnde op den weg, dien hij, volgens vroeger verkregen inlichtingen van zijn knecht, moet houden voor den weg naar Turijn, ziet hij in de verte een gebouw, dat hij meent een kasteel te zijn, maar naderbij gekomen, blijkt een klooster te wezen. Wetende, hoe groot de herbergzaamheid der kloosterlingen is in Frankrijk en Italie ten platten lande, in het bijzonder voor vreemdelingen en reizigers, verstout hij zich, hier hulp te vragen. Door den monnik-portier in het spreekvertrek gelaten, komt de Prior bij hem, aan wien hij een omstandig verhaal van zijn wedervaren doet, met verzoek hem eenige rust en voedsel te verschaffen, hetgeen hij gaarne en in dank wil betalen, De Prior antwoordt hem: mijn vriend, wij

nemen hier geen geld, ofschoon ons klooster altijd open staat voor reizigers en vreemdelingen. Gij kunt niet een, maar wel tien dagen en nachten en ook nog wel langer hier blijven. Ons grootste genoegen bestaat in het bewijzen van liefde, barmhartigheid en herbergzaamheid aan iedereen, zooals dat onze staat, plicht en beroep medebrengen.

En zooals het woord, zoo ook de daad. Liefderijk ontvangen en ruim onthaald, begeeft hij zich te bed, om de zoo noodige rust te nemen. Maar, in den nu volgenden nacht, overvalt hem een hevige koorts, die hem op den rand van het graf brengt. Geen zorgen en moeiten zijn den kloostervoogd en zijne monniken te veel, en, menschelijker wijze gesproken, heeft hij aan hen het behoud van zijn leven en zijn herstel tot gezondheid te danken. Als hij weder zoo ver is, dat hij kan ondervraagd worden, komt door de tusschenkomst van den Prior, de baljuw van de plaats aan zijn bed, aan wien hij alles verhaalt en die hem vervolgens behulpzaam is, om zijn eigendom terug te bekomen, terwijl de schuldigen streng worden gestraft. Vier weken blijft hij nog in het klooster, waarna hij naar Turijn vertrekt, voorzien van brieven van aanbeveling, door den Prior hem medegegeven.

Als hij zoo vertelt hetgeen hem wedervoer, dan mag hij niet nalaten, met groote erkentelijkheid, te denken aan den braven Prior en andere kloostervoogden ten platten lande, met wie hij in aanraking kwam in Frankrijk

en Italie. Hij wenscht hen te geven den welverdienden lof, van te zijn zeer vriendelijk, liefderijk en weldadig, jegens alle vreemde reizigers, die aan hun kloosters komen, het moge dan wezen, dat niet allen geheel gelijk zijn aan den Prior tusschen Grenoble en Turijn, die, zonder ook maar iets te vragen naar religie, hoewel hij toch voor 't naast vermoeden kon, dat zijn gast protestant was, als wonende in Holland, hem toch zooveel liefde en vriendschap bewees, als hij maar aan een geloofsgenoot had kunnen betoonen. Hij deed zich kennen als een man, vrij van passie en verbittering; als rechtschapen Christen, was zijn eenigste bedoeling en zijn grootste vermaak, een ieder wel te doen, dien hij een weldaad kon bewijzen.

Door de *Witte poort* de stad weder binnengekomen, nadat mijn gastheer zijne wederwaardigheden had verteld, begaven wij ons naar diens huis, waar zij den Hoornschen neef met zijne vrouw vonden, die met de schuit van halfvijf van Delft waren vertrokken. Onder den avondmaaltijd, werd het vroeger reeds gemaakte plan nader besproken, om te zamen een wagentje of *Faëton* te huren, en ons daarmede, op den volgenden en daarop volgenden dag, te doen rondrijden.

Als slot van zijn boek, geeft de auteur de beschrijving van dit uitstapje, waarbij, op den eersten dag, *Warmond*, *Noordwijk binnen*, *Noordwijk op Zee*, *Katwijk op Zee*, hier wordt het middagmaal gebruikt, en verder *Valken-*

burg, *Rhijnsburg* en *Oegstgeest* worden bezocht of eenvoudig doorreden. Den volgenden dag, zij overnachten goedkoopheidshalve te Leiden, gaat het, voorbij *het Haagsche Schouw*, naar Wassenaar., *Voorschoten en Leidschendam*. Hier wordt gegeten, en vervolgens over *Zoetermeer* en *Zoeterwoude*, voorbij het *Huis te Zwieten*, langs den *Rhijndijk*, terug gereden naar Leiden.

Wat de kosten betreft, na veel plichtplegingen over en weer, wordt besloten, die gezamenlijk te dragen, en, 's morgens onder het koffydrinken, wordt dan ook door ieder een zelfde bedrag aan geld uitgelegd, zooveel als vermoedelijk noodig zal zijn, om alle onkosten goed te maken. Komt er een tekort, men zal dan weder een *beursje formeeren*, schiet er iets over, dan zal dat gelijk verdeeld worden onder alle *fourneerders*. De gastheer zal als kassier optreden.

Het uitstapje verloopt alleraangenaamst. Het middagmaal te *Katwijk op Zee* is met *roomversche*, heerlijk delicatezeetongen, als hoofdschotel, en dan, gedeeltelijk met een *zuur* sausje, gedeeltelijk gebakken in de pan. Daarbij, omdat de visch altijd gaarne zwemmen wil, zoowel wanneer hij in den maag is, alsdat hij in het water leeft, zoo wordt een *boutelje* of twee van den besten witten Franschen wijn geordonneerd. Maar de heeren vinden dien zoo *vervaarlijk* zoet, dat zij voor zich rooden wijn bestellen. De juffers houden het met den zoeten wijn.

Op eene wandeling, die zij na het eten nog maken,

wijst de gastheer aan den auteur en aan het overige gezelschap, de plaats in zee, even bezijden *Katwijk op* Zee en dan ter rechterhand, van land af te rekenen, alwaar, naar *calculatie,* eertijds het *Huis te Britten* heeft gestaan. Een vijftal bladzijden worden later, door onzen schrijver, gewijd aan de mededeeling van allerlei bijzonderheden, zoomede beschrijvingen en verklaringen van inscripties op steenen, afkomstig van genoemd gebouw.

Den tweeden dag, heeft het gezelschap niet minder genoegen dan op den eersten. Te *Voorschoten* krijgen zij echter een kleinen schrik. Men gaat aldaar de kerk, die geschilderde ramen bezit, eens bekijken. Dan wenschen de heeren den toren te beklimmen, voor het vergezicht, dat ze, boven zijnde, zullen hebben. Maar nu willen de Juffers ook *absolut* mede, hoewel ieder het afraadt. Door de nieuwsgierigheid gedreven, klimmen zij toch mede naar boven. Gekomen op de bovenste ladder, dicht bij de klokgaten, vliegen daar plotseling een groot aantal duiven, die in den toren nestelen, door die gaten, naar buiten, terwijl, om het nog erger te maken, de zware klok juist het uur slaat. De Juffers, met behulp der mannen, eindelijk boven op den omgang van den toren gekomen, zijn zoo ontsteld en *bleek bestorven,* dat zij nauwelijks spreken kunnen. Gelukkig hebben zij *Eau de la Reine* bij zich, en daar wat aan geroken hebbende, zijn zij spoedig weer in orde.

Te *Leidzendam* wordt het middagmaal gehouden.

Door den voerman, in de voornaamste herberg gebracht, vernemen zij van den hospes, dat deze heerlijke visch, baars en paling, kan geven. Algemeen wordt de voorkeur gegeven aan baars, en den hospes opgedragen wat *Water- en Doopvis* [1]) op het allerspoedigst klaar te maken, terwijl het gezelschap inmiddels de kerk eens zal gaan bekijken, zooals de heeren en juffers dat overal, waar zij geweest zijn, hebben gedaan. Teruggekeerd, vinden zij alles gereed. De visch, zoowel *Water-* als *Doopvisch*, is ***excellent,*** terwijl het nagerecht bestaat in *Aardbeyen* en meer andere zaken, dienende om den maaltijd te sluiten. Een glaasje wijn wordt natuurlijk ook gedronken.

Te *Leiden* teruggekeerd, zijn allen bijzonder tevreden over het uitstapje van twee dagen, door hen te zamen gemaakt. Niet echter over den voerman, want die ***gast*** heeft het den eersten dag wat bar aangelegd met de vertering. Van oordeel, dat het *In* ***eens andermans*** *huit* ***is goed*** *riemsnijden*, deed hij zich meer dan overvloedig opdisschen en *zoop* alleen zoo veel wijn, **als** zijn passagiers met hun vijven. Den tweeden dag ging het beter, en ontving de waard, als er gepleisterd werd, behoorlijke instructie.

[1]) *Water-* en *Doopvis*. Ik vernam, dat in sommige streken, o.a. te St.-Maartensdijk, het woord *Doop*, in de volkstaal, gebezigd wordt voor *saus* of *jus*. Zoo zou dan *Water- en Doopvis* kunnen beteekenen : baars, voorgediend in het water, waarin ze werd gekookt; en baars, voorgediend in of met een of ander saus.

Zoo'n genoegen heeft het gezelschap gehad, dat besloten werd met den voerman nog een accoord te maken, voor een halven dag, 's Namiddags te twee ure reden zij nog eens uit. Het doel was het *Huis te Zwieten*, dat ook **van** binnen werd bezichtigd. Daarna dronken zij thee in de dicht bijgelegen herberg.

Den volgenden dag werd nog met de Juffers een wandeiingtje gemaakt op de *Cingels*, deze wilden dit gedeelte van Leiden ook gaarne eens zien. Zij waren insgelijks geheel opgetogen. Maar hiermede nam nu ook het verblijf van den auteur te Leiden een einde, daar zijne *affaires* hem naar huis riepen, en hij alles, waarvoor hij kwam, had beëindigd.

Na nog een nacht ten huize van zijn vriend te hebben doorgebracht, nam hij afscheid van het geheele gezelschap, dankte zijn vriend en diens huisvrouw voor 't goed onthaal, dat hij aan hun huis heeft genoten, ook de Hoornsche vrienden, voor 't groot genoegen, dat hij in hun overaangenaam gezelschap heeft gehad, wenschende hen allen ten slotte alle denkbaar welzijn.

Teruggekeerd in zijne woonplaats, ging hij, na eenigen tijd, aan 't schrijven. Van de eigenlijke stad wenschte hij te zwijgen. Want, ***vooreerst is*** *Leiden reets* ***door*** zulke *fraie pennen zo omstandig beschreven, dat hij* ***het niet*** *zou kunnen* verbeteren. *En ten tweeden is die schone en voortreflijke Stad alrede zodanig, niet* ***alleen*** *bij* **onze** *landsluiden,* **maar** *ook zelfs de hele waereld door, bij* alle *Vremdelingen zo bekend, befaamd en beroemd, dat*

de Lof, die zijne zwakke en weinig *bequame pen daarvan zou hebben konnen geven, eensdeels onnodig werk zou zijn geweest, en anderendeels het vermogen niet gehad zou hebben,* om *Leiden,* naar *zoodanige* waarde *af te malen, als die edele Stad wel verdiend.*

Zie hier een zeer beknopt overzicht van een, naar mijn smaak althans, alleraardigst boekje. In 373 bladzijden druks klein octavo, voert het den lezer terug naar een tijdperk, dat reeds lang achter ons ligt, schildert toestanden, die wij thans nog slechts bij overlevering kennen, en doet voor ons optreden ouderwetsche menschen met hunne ouderwetsche denkbeelden en gevoelens, waarvan sommige, nog zoo te begeeren, voor het thans levende geslacht. Het moge wezen, dat de lofuitingen een enkele maal wat dik zijn opgelegd, en dat de *discoursen* niet altijd geheel zijn vrij te pleiten van langdradigheid, toch gaat er van het werkje uit eene eigenaardige bekoring, waaronder men, al lezende, geleidelijk komt.

H. J. OOSTING.

Assen, 3 September 1912.

Epidemie te Leiden 1669—1670.

„ . De siecte tot Leyden sijn àl coortsen, ontstaen door het brack, stinckent water *en* bier daeruyt gebrouwen; men maeckt het getal wel op veertich duysent, t' is gewis, dat geen huys sonder siecken is, daer sterven 120 à 130 ter weeck . . . ." (5 Sept.) „ . . . . Tot Leyden sijn acht doctoren gestorven; het getal van dooden per weeck loopt daer al tusschen de 5, 6 à 7 hondert ; doch is, soo men seggen moet, geen pest off behaelijcke (besmettelijke) sieckte. . . ." (3 Octob.) „. . . . Het getal is nu sweecks maer 360, en doet men de luyden geloven, dat t' sedert den 14de Juny maer 1900 souden gestorven sijn, maer is te vresen dat een nul off ootie sal vergeten sijn . . . ." (12 Dec.). „ . . , . Hoewel de vorst de lucht gewoon is te suyveren, evenwel is de sterfte tot Leyden t' sedert noch vermeerdert en sterven ir. plaets van 150, 170, in de vorst nu 300,320 ter weeck, die alle blauw gespickelt uitslaen.. . ." (6 Febr. 1670).

Briefw. Gebr. van der Goes, uitg. Gonnet, II 81, 84, 92, 106.

Overgang der heerlijkheid Noordwijk op de familie Grave van Limburg Stirum.

Noortich's liebaard [1]), statig klimmend
op zijn smetlooc-zilvren baan,
Wijst zijn „heer" in zestal eeuwen
ons met drie geslachten aan:
Boekhorst, Does, van Limburg Stirum.
erflijk 't ambacht voorbereid.
Uit elkaâr tot roem geboren
van oud-Noordwijck's heerlijkheid.

Zondag 24 November 1812 was het honderd jaren geleden dat de heerlijkheid Noordwijk, oudtijds „een der deftigste riddermatige goederen van den Hollandschen adel" [2]) uit het geslacht van Van der Does is overgegaan op de familie grave van Limburg Stirum,

[1]) De leeuw van sabel op zilver veld, sinds eeuwen het wapen van Noordwijk en den 24sten Juli 1816 als zoodanig op nieuw door den hoogen raad van adel bevestigd, was oorspronkelijk het wapen van het oude geslacht van Noortich uit de 12de en 13de eeuw.

[2]) v. d. Aa

Het archief der heerlijkheid, berustende ten „Huize Offem", begint in zake het verlei met den Bourgondischen tijd, ofschoon het bestaan dier heerlijkheid nog eeuwen terug gaat.

Reeds weet men uit het oude Register van graaf Florens, getiteld: „E. L. 5, 1282 Cas B. comitis Florenty", dat zij tijdens de regeering van graaf Floris V bekend was als „Gerarts ambacht", aangezien ridder Gerard van Velsen, de moordenaar van genoemden graaf, heer van Velsen en Cronenborch, ook ambachtsheer van Noirtich was.

Uit het gemeentearchief weet men dat de heerlijkheid in de 14de eeuw is vervallen op graaf Guy van Bloys; ook dat hertog Aelbrecht van Beyeren zelfs, bij handvest van 1 April 1397, aan Noertich het stederecht verleende, doch later het privilegie terugnam, omdat het meerendeel der ingezetenen den dorpersstand boven het poorterschap begeerde.

Van de reeks aanwezige leenbrieven in het archief dateert de oudste van „ons Lieve vrouwe Dach purificacio 1438, naden lope tshoifs van Hollant", en de jongste van 26 Februari 1788, op jhr Gerlag Jan Doys van der Does.

2 Febr. 1439 (nieuwe stijl) droeg Margaretha van Bourgondië, douairière van graaf Willem VI, de ambachtsheerlijkheid Noirtich met haar toebehooren op aan ridder Jan van der Boechorst „tot enen onversterfliken erfleen" en te verheergewaden „mit

een zeel wynden" [1]). Dit leen is door Philips van Bourgondië den 17den December 1439 bevestigd, aangezien des hertogs moei Margaretha van deze heerlijkheid slechts lijftochtsvrouwe was en het recht van verleidus met haren dood zoude ophouden.

Na den dood van Jan 'van der Boechorst kwam de heerlijkheid op zijnen zoon, ridder Jan van Noortich, bij leenbrief van hertog Philips dato 31 Januari 1457 (stili novi), die echter zonder kinderen natelaten den 12den Februari 1502 overleed, zoodat de heerlijkheid in het geslacht Boechorst is geweest gedurende een tijdperk van 63 jaren.

29 Maart 1502 „nae Paessen" bracht de aartshertog van Oostenrijk, Philips de schoone, als graaf van Holland, de ambachtsheerlijkheid van Noortich met den „windt ende de zuytmolen aldaer" over op Jan van der Does disricxzoon, aan dien vermaakt door zijn oudoom heer Jan van Noortich. Voorts kwam op zijnen zoon Jan van der Does — in het rijk der letteren bekend als Janus Dousa — de ambachtsheerlgkheid op 22 Jan. 1551 (s. n.) bij leenbrief van Karel V, en de hooge heerlijkheid op 6 April 1604, bij verleibrief van de „Ridderschap, Eedelen ende Steden van Holl.t ende W.-Vriesl.t ", welke hooge- en ambachtsheerlijkheid [2]) in het geslacht van

---

[1]) Of twee windhnnden (aan geld berekend 3 ponden perstuk).

[2]) De hooge of vrije heerlijkheid oefende hoog of straffend, de *ambachts* heerlijkheid alleen middelbaar en laag rechtsgebied.

der Does is gebleven tot op Gerlag Jan Doys van der Does, die 27 Juli 1810 zonder oir kwam te overlijden, weshalve Noortwijck door van der Does is „beheerd" geweest een periode van 308 jaren.

Bij heer Gerlag's dispositie van 2 Sept. 1806 begeerde hij o.a. dat de heerlijkheden Noortwijk, Langeveld en de Lucht zouden succedeeren op de mannelijke descendenten der oudste dochter van zijnen op 31 Maart 1787 overleden broeder Wigboid Johan Theodoor van der Does, welke dochter, geheeten Theodora Odilia Carolina Louise van der Does, 28 April 1782 gehuwd was met Leopold grave van Limburg Stirum. Voorts begeerde hij dat zijne nalatenschap tijdens het leven zijner twee zusters zou onverdeeld blijven, terwijl zij en de kinderen van zijn broeder gedurende dien tijd daarvan zouden genieten de zuivere revenuën en inkomsten.

De onverdeelde toestand der erfenis heeft slechts twee jaren geduurd. Op 5 Jan. 1811 overleed Gerlag's oudste zuster Wilhelmina Henriëtte van der Does, douairiere van Carel August baron von Wulcknitz, en op den 9en Mei 1811 stierf zijn jongste zuster Frederica Louise van der Does, douairiere van Otto Frederik graaf van Lijnden, heer van Nederhemert, de Voorst en Delwijnen.

Ingevolge het verlangen van haar broeder Gerlag heeft douairiere van Lijnden, bij onderhandsche acte van 15 Nov. 1810, gelegateerd aan den oudsten zoon van hare nicht en grave van Limburg Stirum de bovengenoemde heerlijkheden, tot eindelijk *bij acte van 24*

November 1812, ten overstaan van Harmen Stenfert, keizerlijk notaris te 's Gravenhage, WIGBOLD ALBERT WILLEM VAN DER DOES GRAVE VAN LIMBURG STIRUM verklaart uit den boedel van zijne oud-tante douairière van Lijnden overgenomen en *ontvangen* te hebben:

„de heerlijkheden van beide de Noordwijcken, Langeveld, Offem en de Lucht, het huis „te Offem", erfpachten en onlosbare renten, de tienden onder Noordwijck en Offem, diverse landerijen met de woning aan de „Hooge weide", en eenige losrenten, en eindelijk de ambachtsheerlijkheid van St. Anthonuspolder, genaamd „s'Heer Huygenland," gelegen in de landen van Strijen, met de gevolgen van dien, als koorn- vlas- en lammertienden, bieraccijns, veeren, visscherijen en zwanen driften."

De nieuwe ambachtsheer van Stirum, tijdens de Fransche overheersching maire van Noordwijk, gaf in het volgende jaar al spoedig blijk van zijne nieuwe waardigheid. Nauwelijks was de proclamatie der nieuwe provisioneele regeering van 18 13 in het licht verschenen, waarin voorkwam :

„Alle de aanzienlijken komen in de regering.
De regering roept den Prins uit
Tot hooge Overheid.
De oude tijden komen wederom.
Oranje boven !"

of aanstonds reikt hij ambtelijk eene acte uit tot benoeming van eene provisioneele plaatselijke regeering der gemeente Noordwijk, die aldus luidt:

WIGBOLD ALBERT WILLEM VAN DER DOES
Grave VAN LIMBURG STIRUM,
Heer van Noordwijk, Offcm. St. Anthony-polder en de Lugt.
Geb. 16 April 1786, overl. 14 Jan. 1555.
(Volgens de copie door Elchanon Verveer naai J. B. van der Hulst.)

„Wij Wigbold Albert Willem van der Does Grave van Limburg Stirum Noordwijk, Heer van beide Noordwijken, Langeveld en Offem, etc. etc. etc.,

considereerende,

dat het in de tegenwoordige oogenblikken van het hoogste belang is om door het onverwijld benoemen van eene provisioneele regeering dezer plaats, de rust en order, welke tot hiertoe zoo gelukkig is bewaard gebleven, voor het vervolg te verzekeren,

Hebben goedgevonden te benoemen, gelijk wij benoemen bij dezen, tot leden der Provisioneele Regeering der beide Noordwijken, Langeveld en Offem,

De Heere M. Van Struyk, President.
J. de Veer,
P. Groeneveld,
N. Ouwehand,
M. Kruyt,
W. Klas0 Plug,
C. Stegerhoek,
Job van Velzen en
Jan Zonneveld.

Voorbehoudende aan ons het regt om de Vergadering der hiervoorbenoemde Leden zoo menigmaal zelve te presideren als wij zulks noodzakelijk zullen oordeelen.

Er zal aan ieder der voornoemde Heeren een kopij dezer tot acte van aanstelling worden uitgereikt.

Gedaan te Noordwijk, den 19 November 1813.

(get.) Van Limburg Stirum Noordwijk."

Toen de rechten der heerlijkheid, tengevolge der staatsomwenteling in 1798 afgeschaft, bij besiuit van den souvereinen vorst der vereenigde Nederlanden van 26 Maart 1814, no 20 (staatsblad no 46) wederom hersteld zijn geworden, kwam de nieuwe heer in het volle genot van de rechten en revenuen der heerlijkheden, doch moest, krachtens bepaling zijner oud-tante, daar van jaarlijks uitkeeren aan de zuster zijner moeder, Johanna Jacoba Herbertina Mauritia van der Does, destijds gesepareerde echt genoote van Tymon Cornelis baron van Heerdt tot Eversberg, eene som van 2100 francs (*f* 1000.—.) en na den dood dezer tante hetzelfde bedrag aan zijne zuster Wilhelmina Frederica Sophia gravinne van Limburg Stirum, terwijl, volgens acte van 23 Dec. 1810, als overeenkomst der gezamenlijke erfgenamen, hij mede jaarlijks daarvan moest uitkeeren aan zijn broeders Otto Jan Herbert en Govert Frederik [1]) eene som van *f* 100.—. Genoemde uitkeeringen hebben plaats gehad aan zijn tante van Heerdt van 1811 tot 1814; aan zijn zuster van 1815 tot 1842 en aan zijn broeder Otto Jan Herbert van 1813 tot 1842. Zijn broeder Govert Frederik overleed 16 Oct. 1813 in den slag bij Leipzig.

Heer Wigbold Albert Willem, in zijn leven kamerheer

---

[1]) In de familieacten heet hij Govert Frederik terwijl hij in de „Stamtafel der Graven van Limburg Stirum" door W. graaf v. L. S (uitg 1878) Frederik Govert wordt geheeten.

van Z. M. den koning, lid van de Eerste Kamer der Staten Generaal, ridder der orde van de Ned. Leeuw en kommandeur der orde van de Witte Valk van Saxen Weimar Eisenach, heeft de heerlijkheid bezeten tot zijn overlijden op 14 Januari 1855, toen hij werd opgevolgd door zijn tweeden zoon Frederik Albert Govert graaf van Limburg Stirum. Deze heer, bij het oudste deel van Noordwijk's burgerij nog met achting bekend, stierf 30 Maart 1900, zonder kinderen na te laten, en liet de heerlijkheid volgen op den kleinzoon van zijn ouderen broeder Leopold (van Warmond), welke naneef, als tegenwoordigen ambachtsheer van Noordwijk, den naam draagt van Leopold graaf van Limburg Stirum, in rechte lijn afstammende van hem, die door zijn roemvolle energie zoo veel heeft bijgedragen tot de herstelling van Neêrlands onafhankelijkheid in 1813.

J. KLOOS.

Noordwijk-binnen, 6 Dec. 1912.

Saai Leiden.

Daar Leiden vooral van den handel bestaat, die op 't oogenblik erg in de neer is, kunt gij wel denken, dat het er buitengewoon saai is

Peckham, *Tour through Holland*, p. 55 (± 1775).

Oproer te Leiden 1671.

„Tot Leyden is een oproer geweest, omdat de basen claegden dat geen gaeren conden crijgen; bij gebrek aan spinders hadde de magistraet goetgevonden, dat men kinderen uyt wees- en armhuysen soude haelen ende daertoe aenbrengen, die, daertoe onwillich, hadden geclaeght aen haer vrinden, dat de Waelen (de bazen) haer maeger hielden, veel deden wercken, en veel sloegen in plaets van eten geven; sijn met grooten hoopen geloopen naer een van de basen, die oorsaeck soude sijn dat aen dat werck moesten, daer de glasen uytgegoeyt hebben en wilden plonderen; die hoop was omtrent 4 à 5 hondert, die door de Stopties (stoepjes, stadssoldaten) Wierden verjaecht en eenige gevangen ; des anderen daeghs was de timult vrij grooter en wel zooveel duysenden op de been.. . . waarom twee compagnien burgers in de wapenen quaemen en, soogeseyt wert, de burgemeester Meerman met een bloote sabel in de handt.. . Toen is elck sijns weegs geloopen."

Briefw. Gebr. *van der* Goes, uitg. Gonnet II 279 vlg.

Om Leiden tijdens het beleg.

In de zestiende eeuw werden getuigenverklaringen, die dienen moesten voor de vierschaar, opgemaakt door een notaris. Wie de protocollen van dien tijd doorloopt, wordt daar dan ook telkens verrast door levendige tooneen uit het volksleven, die den tekst zouden kunnen vormen bij een Breughel of Hronwer, Teniers of Steen. De details door getuigen in allerlei zaken van burgertwist, echtbreuk, trou whelofte, soldatenmisères meegedeeld zijn meestal van een kleurrijke, treffende realiteit, die den lezer als rustig toeschouwer plaatsen midden in het ruwe opbruisende leven der vaderen. Laat ik ditmaal een paar notities uit het protocol van Van der Wuert (gemerkt „Leiden 5") meedeelen, die de ellende aanschouwelijk maken, veroorzaakt door de op het land en in de dorpen gelegerde soldaten.

Trouwens het is oud nieuws, de benden huurlingen stonden voor niets, tegenover vriend zoowel ais vijand waren plunderen, roovon en ruw geweld hun dagelijksch tijdverdrijf. We zien hier tevens nog eens op nieuw, hoe

Jan van Hout in zijn tooneelstuk naar de volle werkelijkheid heeft geteekend.

Wie de protocollen van de jaren 70 tot 80 doorloopt, kan gemakkelijk een lange lijst van soortgelijke delicten opstellen.

Op huyden den XIII Decembris anno XV^{C} zes ende tseventich compareerde voor my Notaris publyck ende voor de ondergescreven getuygen Joris Claeszn, oudt omtrent XLV jaren, Floris Janzn, out omtrent XXXIIII jaren, Louris Willemszn, oudt omtrent XXXVI jaren, Dirck Adriaenszn, oudt omtrent XXV jaren, Claes Pieterszn Ket, oudt omtrent XXII jaren, ende Hadewye Pietersdochter, weduwe wylen Cornelis Corneliszn, out omtrent XLVI jaren, inwoonderen van den dorpe van Coudekerck, ende deposeerden ende tugchden by haerluyder conscientie ende zielen zalichheyt in plaetse van eede ten versoucke vande Overheyt van Coudekerck voorsz. Eerst tuychde de voorsz Joris Claeszn deposant, hoe dat ten tyde als tengelsche vaendel vanden Coronel Sester [1]) inden voorsz dorpe nu onlancx tot twie diversche reysen was leggende, tzynen huyse geforiert zijn geweest drie Engelsche soldaten, dewelcken hem nyet en hebben willen laten contenteren mit een huysmans portie, want hij, deposant, zeeckere vleys, speck, boter ende kaes

[1]) Zie over kolonel Edward Chester, die met vijf vaandels Engelschen in dienst van Willem van Oranje stond, Van der Aa i. v.

op tafel geset hadde, twelck zyluyden vande tafel over de vluer geworpen hebben, dreygende hem deposant daer over te steecken, zulcx dat hy haerluyden vogelen ende anders heeft moeten halen ende haer wille van alle eetbaer upyse doen. Daer nae tuychde Floris Janszn deposant voorsz, hoe dat tzynen huyse vyff vande voorz Engelsche soldaten geforiert zyn geweest ende dat zy tzynen huyse nyet redelicken gehandelt hebben, want hy deposant zyn huysinge overmits doverlaste vande zelve soldaten nyet en heeft derven houden, mei moeten verlaten, zulcx oick zyne huysvrouwe nader. hant mede was doende; oick dat dselve soldaten nyet te vreeden en waren mit een eerlicke portie, mer heeft hy deposant haer moeten beschicken schapevleys, vers rnntvleys, vogelen ende anders dat zy begeerden. Dael nae tuychde Lourys Willems deposant voorn., hoe dat tot zynen huyse geforiert es geweest den vcndrich van tvoorsz vaendel mit twee edelborsten ende dat dselve vendrich ten tyde als hy deerste reyse op soude trecken tzyne huyse een cruycke van vyff pinten, daer hy deposant bier in haelde, jegens de vluere aen stncken geworpen heeft ende dat hy voorts int wechgaen jegens zyn deposants wille een kaste van tbort mit hem genomen heeft. Tuychde noch, dat zeecker Engels soldnet van hem deposant zeecker gelt was begeerende door oersaecke dat hij eerstmael tzijnen huyse mede geforiert was, zulcx dat dvoorsz vaendrich hem deposant belaste, dat hy dselve soldat gelt soude

geven ofte wilde hem anders doorsteecken. Daernae tuychde Dirck Adriaenszn. deposant voorsz., hoe dat te zynen huyse geforiert geweest zyn drie vande voorsz. Engelse soldaten ende dat deselve soldaten deersten avont haer voeten in boterbier hebben gewasschen ende den derden avont in soetemelck. Voorts heeft hy deposant dselve soldaten vogelen, een schapenbout, suycker ende kanyel moeten beschicken ende oick anders tgundt haer belieffte, nyet te vreeden wesende mit een eerlicke portie. Daernae tuychde Claes Pieterszn Ket deposant voorsz, hoe dat tzynen huyse geforiert syn geweest negen van de voorsz soldaten ende dat hy overmits doverlaste vande zelve soldaten (nnerdien hy deposant thuys verlaten hadde) syn deposants zuster de hutspotte, die aent vier was coockende, int aensichte geworpen hebben ende die wortelen over de vloer. Hebben voorts dselve soldaten haer voeten in boterbiergewassen ende de room genomen ende die mit boter gecooct. Tuychde noch, dat syn, deposants huysgesinne dselve soldaten dagelicx hebben moeten besehicken schapenvleys, hoenderen, vogelen, suycker, kanyel, pruimen van de mast, jopenbier, brandewyn ende anders, indervougen dat sy haer seer onredelicken waren anstellende.

Tuychde mede, dat dselve soldaten zijn deposants voorsz. zuster affgedwongen hebben twintich stuvers an gelde ende daer en boven noch een paer nyeuwe schoen van XIII st. Daer nae tuychde Hadewye Pietersdochter deposante voorsz, hoe dat tot haren huyse

geforiert zijn geweest, vijff vande voorsz soldaten ende dat dselve soldaten mit een redelicke portie haer nyet en wilden laten vernougen, want als zij eerst ten huyse van haer deposante quamen, heeft zij haerluyden voorpestelt taruwen ende roggen broot, boter ende molckenkneu, welcke roggen broot ende kaes zy van de tafel geworpen hebben, daer van maeckende hondecost, pogende haer deposante te slaen. Tuychde noch, dat dselve soldaten een schapen hutspot, die mit wortelen gcsoden ende gecooct was, mit de voet om gestoten hebben, zoe dat zij in alles van eetbaer spijse haer wille heeft moeten doen. Ende dnernae tuychden zij deposanten gelijckelicken, dat dvoorsz soldaten haer tot de gemeen gebuyeren van de voorsz dorpe (zoe zij deposanten vuyt monde vande zelve gebuyeren verstaen) nyet en hebben willen laten contenteren mit een huysmans portie, presenterende in cas van recolementen alle tzelve respective by haerluyden eede solempnelicken te affirmeren ende bevestigen voor allen Heeren ende rechteren des noodt ende versocht zijnde. Ende versochten de voorsz requiranten hier van te hebben acte. Aldus gedaen binnen den voorsz dorpe van Coudekerck ten huyse van Pieter Cornelissen, tapper aldaer, ten dage ende jare alsboven, ter presentie van den eersamen Cornelis Claeszn ende Louris Gerytszn, inwoonders vanden zelven dorpe, als getuygen waerdich van gelove hiertoe gerequireert ende gebeden.

S. Lenaertszn van der Wuert.

23 Juni 1576 verklaart Jan Harmanszn van Wassenaer, dat hem in '73 „naer tovergaen van Haerlem, zoe vande vianden als vrunden ontrooft ende offhandich gemaect zijn veertich beesten, zoe paerden, koeyen ende andere jonge beesten, die hij gans quyt es gebleven" en dat „hij althans nyet een beest inde werelt en is hebbende".

27 Juni 1576 getuygt Geryt Janszn van Wassenaer, dat hem „omtrent Jacobi vande vrunden off princen soldaten ontrooft zijn geweest drie merry paerden, acht koeyen, X off XI jonge beesten, XX oude schapen, twie varckens beneffens noch veele diversche roerende gueden indervougen dat den voorsz requirant ten zelven tyde nyet en was behoudende dan een jonck varcken, soe dat door dien tvoorz lant" (dat hij in pacht had) „desert es blijven leggen. Ende tuychde voorts, dat de voorsz requirant althans nyet meer en heeft als drie beesten ende dat hij door desen orloge ganselicken bedorven es."

J. PRINSEN.

Leidsche hoogleeraren in de natuurkunde

in de 16de, 17de en 18de eeuw.

Uit eene voordracht gehouden voor de vereeniging Oud-Leiden op 29 November 1912.

Reeds bij de inwijding der Leidsche Hoogeschool op 8 Februari 1575 [1]) bevond zich onder de hoogleeraren een doctor in de geneeskunde, GERARDUS BONTIUS, die

[1]) De hoogleeraren begaven zich in plechtigen optocht van het Stadhuis naar de Academie, waar zij dooa Apollo en de 9 Muzen met zang en snarenspel werden begroet. In den stoet ging voorop eene figuur voorstellende de Heilige Schrift, begeleid door de vier Evangelieschrijvers, daarop volgde de Gerechtigheid, rijdende tusschen Papfnianus, Ulpianus en andere befaamde rechtsgeleerden, vervolgens de Geneeskunde, omstuwd door Hippocrates, Galenus, Dioscorides, Theophrastus, eindelijk de godin Minerva, omgeven door Plato, Aristoteles, Cicero en Virgilius. Blijkbaar wilde men te kennen

op zich had genomen eenige lessen te geven in de sterrekunde en wiskunde. Zoo was de wis- en natuurkundige faculteit van den aanvang af aanwezig, hoe bescheiden haar begin ook was. Dezelfde BONTIUS († 1599)[1]) gaf, behalve in de geneeskunde, later ook les in de botanie en de anatomie; hij heeft geene geschriften over wis of sterrekunde of eenig ander onderwerp nagelaten.

In 1582 werd REMBERTUS DODONAEUS (1518— 1586) benoemd tot hoogleeraar in de genees- en natuurkunde. In de eerste plaats medicus, heeft hij een Kruidboek geschreven , eene Praxis der Medicijnen en verschillende andere medische verhandelingen; op wis- en natuurkundig gebied alleen een werkje getiteld „De sphaera sive de astronomiae et geographiae principiis", waarin op elementaire wijze over den bol en over kosmographie gehandeld wordt. Het behoeft nauwelijks vermeld te worden dat hij zich de aarde in het middelpunt van hei. heelal denkt [2]).

geven dat bij het onderwijs aansluiting aan dc klassieken zou worden gezocht, zoowel op letterkundig als op wetenschappelijk gebied. Eenige klassieke *mathematici* zouden dan onk in den stoet niet misplaatst zijn geweest; men dach t er echter toen over het algemeen nog niet aan de wiskunde te beschouwen als eene met andere gelijkwaardige wetenschap.

[1]) Vele data, en andere bijzonderheden, zijn ontleend aan M. SIEGENBEEK, Geschiedenis der Leidsche Hoogeschool, 1829

[2]) Het werk van COPERNICUS is van 1543, doch het z. g Ptolemaeïsche stelsel heerschte voor 1585 nog alom.

G. JACCHAEUS.

In hetzelfde jaar (1682) werd aan ANTONIUS TRUTIUS de titel gegeven van hoogleeraar in de redeneer- en natuurkunde, eene combinatie die thans vreemd kan schijnen, doch in dien tijd zeer natuurlijk was, daar in de Physica van ARISTOTELES wordt getracht over allerlei grondbegrippen (ruimte, beweging, oorzaken, enz.), in aansluiting aan de beteekenis die deze woorden in het gewone spraakgebruik hebben, op de meest logische wijze te redeneeren. Er bestaan van TRUTIUS geene geschriften.

De eerste hoogleeraar in de natuurkunde van wiens onderwijs wij ons een eenigszins nauwkeuriger denkbeeld kunnen vormen is GILBERTUS JACCHAEUS (1685-1628), een Schot [1]). Deze werd in 1605 buitengewoon hoogleeranr in de redeneerkunde, twee jaar later ook in de zedekunde. Intusschen studeerde hij in de medicijnen, promoveerde daarin in 1611, en werd in 1612 gewoon hoogleeraar in de natuurkunde. Van hem bestaat, naast de „Institutiones medicae" ook een physisch leerboek, de „Institutiones physicae" (1624). Dit werk is volkomen Aristotelisch van inhoud; het is niets anders dan eene paraphrase van 's Meesters leer, met dit verschil dat mèt de Grieksche taal en mèt de herinneringen aan of polemiekon tegen voorafgaande philo-

[1]) Vóór hem verkregen nog JOHANNES MURDISONIUS en REGNERUS BONTIUS (zoon van GERARDUS) het recht onderwijs in de natuurkunde te geven (beide in 1600).

eophen de oorspronkelijke pittigheid is verdwenen [1]). Er wordt in gehandeld over de oerstof, den vorm, de verschillende oorzaken, de doelmatigheid in de natuur [God, meent de schrijver, heeft de natuur doelmatig ingericht, ongeveer zooals een geoefend schutter een pijl afschiet, welke dan schijnbaar vrij voortvliegt doch in werkelijkheid neerkomt waar het intellect van den schutter dat wenschte, — eene vergelijking ontleend aan den scholastieken philosooph ALBERTUS MAGNUS (1193 — 1280)] , het actieve en het passieve in de natuur, den tijd, de ruimte, het ledige, het eindige, het oneindige, de meteorologie, den hemel en zijne beweging [de hemelbol moet noodzakelijk eene draaiende beweging hebben], de samenstelling der lichamen [de elementen gaan bij de verbinding te gronde, of liever blijven daarbij potentieel bestaan], de zintuigen, de redelijke ziel, enz. Het blijkt, dat van proefondervindelijke natuurkunde bij JACCHAEUS geen sprake is. Evenmin van atomistiek:

---

[1]) JACCHAEUS' collega, GERARDUS VOSSIUS, geeft geen blijk van goeden smaak, als hij in zijn lofgedicht, afgedrukt vóór de „Institutiones physicae" niet slechts van des schrijvers welsprekendheid getuigt :

„Eloquium forsan tale PLATONIS erat,"

doch ook van zijne werken beweert:

„Quos velit esse suos divus ARISTOTELES."

Zulke misplaatste of overdreven loftuitingen waren nog lang daarna in de mode.

Zie over G. VOSSIUS in verband met de exacte wetenschap, nog pag. 175.

W. SNELLIUS.

de Aristoteliuche natuurleer is eene geheel andere dan die van DEMOCRITUS en **EPICURUS.**

Drie hoogleeraren hebben op het gebied der natuurkunde in de 17de en 18de eeuw een Europeeschen naam verworven: **WILLEBRORDUS SNELLIUS VAN** ROYEN (1591—1626); **WILLEM** JACOB **'S GRAVESANDE** (1688—1742); en **PETRUS V.** MUSSCHENBROEK (1692— 1761).

De eerstgenoemde volgde zijnen vader **RUDOLPH** SNELLIUS, hoogleeraar in de wiskunde en wijsbegeerte, in 1613 in eerstgenoemd vak op. Van hem weten wij dat hij aansluiting zocht bij de klassieke mathematici, dus in de eerste plaats bij **ARCHIMEDES** en **APOLLONIUS.** In zijnen *„Apollonius batavus"* (1608) geeft hij een (zeer klein) gedeelte van APOLLONIUS' werken in eigen vorm weer. Op te merken is dat hij in zijne opdracht aan prins **MAURITS** er op wijst hoe wenschelijk het is zich bij de bestudeering der klassieken niet slechts met den vorm doch ook met den inhoud te bemoeien [1]); met deze herleving van APOLLONIUS betuigt **SCALIGER,** een literator dien het stellig niet slechts om den vorm te doen was, zijne hooge ingenomenheid [2]). Evenzoo is SNELLIUS' „Cyclometricus" eene navolging van ARCHIMEDES.

---

[1]) „Qui ratiocinationibus & literis solis confisi fuerunt, umbram, non rem persecuti videntur."

[2]) In zijn lofgedicht op den „*Apollonius batavus*" zegt SCALIGER (APOLLONIUS spreekt): „Evocor in lucem <vita> aeterna est quam nunc SNELLIUS ipse dedit."

Bekend is zijn werk „*Eratosthenes batavus*" (1617), waarin hij, na uitvoerige discussie der door de Ouden gedane bepalingen van den omvang der aarde, de theorie der driehoeksmeting ontwikkelt, en met behulp daarvan eerst den afstand van Leiden naar Zoeterwoude bepaalt, vervolgens die van Leiden naar den Haag, met gebruikmaking van de torens van Voorschoten en Wassenaar.

Evenals DODONAEUS en JACCHAEUS is SNELLIUS nog aanhanger van het Ptolemaeïsche stelsel.

In de geschiedenis der natuurkunde leeft zijn naam voort als die van den ontdekker van de wet der lichtbreking (z. g. sinuswet); hij heeft deze bewezen *met behulp van proeven*; ongelukkig is, na zijn vroegtijdigen dood, het omvangrijke handschrift zijner lichtleer, dat CHRISTIAAN HUYGENS [1]) en ISAAC VOSSIUS [2]) (zoon van GERARD) gezien hebben, te loor gegaan [3]).

---

[1]) HUYGENS zegt in het begin zijner Dioptrica o. a.: „W. SNELLIUS multo labore *multisque experimentis* eo pervenit ut veras refractionum mensuras teneret." Het zou interessant zijn te zien of SNELLIUS ook hier, als in zijn overige werken, onmiddellijk aanknoopt bij de geschriften (en proeven) der Ouden.

[2]) VOSSIUS (De Lucis natura et proprietate, Caput XVI) spreekt van „tres libri optici, quorum usuram concessit mihi filius ejus."

[3]) SNELLIUS heeft zich ook verdienstelijk gemaakt door het uitgeven van eene latijnsche vertaling der werken van SIMON STEVIN (1548—1620) onder den titel „Hypomnemata mathematica".

Ware SNELLIUS in leven gebleven, zoo zou misschien de proefondervindelijke natuurkunde, ook bij het onderwijs, reeds bij den dood van JACCHAEUS hare intrede aan de hoogeschool hebben gedaan. Nu was daarvan voorloopig geen sprake. FRANCO PETRI BURGERSDIJK, eerst hoogleeraar in de redeneerkunde, daarna (1628—1635) ook in de natuurkunde, was een nagenoeg even streng Aristotelicus als zijn voorganger. Dit blijkt duidelijk uit zijn „Collegium physicum, disputationibus XXXII absolutum", hetwelk, wat inhoud en indeeling betreft, met dat van JACCHAEUS ongeveer overeenkomt [1]). Alleen bij de keuze tusschen het Ptolemaeïsche en het Copernicaansche systeem aarzelt hij, blijkbaar helt hij over naar het Copernicaansche standpunt.

De Aristotelische natuurleer werd trouwens van hoogerhand in bescherming genomen : aan ALBERTUS KYPERUS, in 1643 tot het onderwijs in de natuurkunde toegelaten [2]), werd de uitdrukkelijke voorwaarde gesteld

[1]) In de voorrede zegt de uitgever : „ARISTOTELEM in omnibus academiis praeeminere les scholasticae consuetudinis invetcratn vult. Hanc, si quisquam literatorum, clarissirnus vir FRANCO BURGERSDICIUS magna cura observavit."

[2]) Vóór hem gaven les in natuurkunde JOHANNES BODECHERUS BANNINGIUS (1635—1638) en FRANCISCUS DU BAN (1641—1643) Van hen zijn geene geschriften over. KYPERUS vertrok in 1646 naar Breda. Hij heeft slechts medische en eenige juridische verhandelingen geschreven. Tusschen 1646 en 1675 vind ik geen hoogleeraar in de natuurkunde vermeld. Wellicht ging eenig experimenteel onderwijs in de natuurkunde in die jaren met het onderwijs in de scheikunde ge-

dat hij zich binnen de perken der aangenomene Aristotelische wijsbegeerte zou houden. Dit stond in verband met moeilijkheden, ontstaan doordat de wijsbegeerte van DESCARTES opgang begon te maken. De groote meerderheid der theologen was daar zeer tegen en zoo werd er bijzonder acht op geslagen, en dat niet slechts in de theologische faculteit, dat de aanbevolen personen waren „van de gereformeerde religie" en „niet suspect van nieuwigheden". In 1647 schreef DESCARTES, toen te Egmond vertoevende, een uitvoerigen brief aan de Curatoren om zich te verdedigen tegen z. i. onbehoorlijke aanvallen van wege leden der theologische faculteit; waarop deze hem berichtten dat zij algemeen verboden hadden over hem en zijne denkbeelden te spreken. Wel antwoordde DESCARTES dat dit niet zijne bedoeling was; doch deze tweede brief bleef onbeantwoord.

Natuurlijk kon dit verbod niet lang gehandhaafd worden. In het jaar 1654 schreef JOHANNES DE RAEY, hoogleeraar in de wijsbegeerte, zijne „Clavis philosophiae naturalis, seu introductio ad Naturae contemplationem Aristotelico Cartesianam", opgedragen aan de Curatoren (welke evenwel de opdracht niet aanvaardden).

In dit werk waarschuwt hij tegen slaafsch volgen van ARISTOTELES. Hij bespreekt eenige feitelijke onjuist-

---

paard. Althnns van CAROLUS DEMATIUS, in 1669 te Leiden gekomen, is het bekend dnt hij ook over physische toestellen beschikte. (Zie W. P. JORISSEN, Het chemisch laboratorium der Universiteit te Leiden, 1909, p. 20).

heden bij dien wijsgeer op astronomisch, anatomisch en ander gebied. Andererzijds betoogt hij dat ARISTOTELES, als hij weer in het leven trad, verwonderd zou zijn over veel wat in zijn naam onderwezen wordt. Voorts wijst hij op de wenschelijkheid van het verrichten van eigen waarnemingen, hierbij BACO VAN VERULAM citeerend. Een uitvoerig hoofdstuk („De materia subtili") wijdt hij aan de Cartesiaansche atomistiek, waarmede hij zich zeer ingenomen toont.

Hoezeer men zich ook buiten vakkringen — trouwens nog steeds was bepaalde vakgeleerdheid uitzondering — voor de opkomende atomistiek interesseerde, blijkt ook uit het geschrift van den beroemden Leidschen philoloog ISAAC VOSSIUS „De Lucis natura et proprietate" (1662) waarin het Cartesianisme bestreden wordt[1]). Hoewel dit geschrift niet van groote zaakkennis getuigt, moet toch erkend worden dat de schrijver ten deele gelijk heeft: juist op het gebied der lichtleer was de atomistische theorie van CARTESIUS geheel uit de lucht gegrepen en

[1]) De belangstelling in de exacte wetenschap had I. VOSSIUS van zijn vader. Deze schreef, waarschijnlijk tusschen 1630 en 1640, een historisch-philosophisch werk over de wiskunde en aanverwante vakken (gepubliceerd in 1650, één jaar na zijn dood); titel: „De mathematicarum scientiarum natura ac constitutione". — De uitgever, F. JUNIUS, wijt den achteruitgang der wiskunde in de middeleeuwen terecht hieraan, dat te veel werk is gemaakt van de philosophie van ARISTOTELES [en te weinig van die van PLATO: „Inprimis autem perdidit hoc: decus, ex quo sordere in scholis PLATO, atque unus regnare coepit ARISTOTELES."

onhoudbaar. Ofschoon DE RAEY niet genoemd wordt, kan men VOSSIUS' geschrift min of meer als een tegenhanger van het zijne beschouwen.

Zeker is het dat na 1672 geene pogingen gedaan zijn om het Cartesianisme tegen te gaan. BURCHARDUS DE VOLDER, in 1670 hoogleeraar in de wijsbegeerte geworden, en in 1675 op eigen voorstel gemachtigd tot het houden van lessen in de proefondervindelijke natuurkunde, mocht zich ongestoord Cartesiaan noemen. Hij werd in staat gesteld werktuigen aan te koopen [1]) en daarmede experimenten te vertoonen in het *Theatrum physicum* of *Auditorium philosophiae experimentalis* in de Nonnensteeg [2]). De fraaie luchtpomp, door SAMUEL

---

[1]) Daaronder vermoedelijk ook astronomische werktuigen. Althans SIEGENBEEK meent (II, p. 118) dat DE VOLDER les gaf in de sterrekunde. Zeker is het dat in zijn tijd op het dak der Academie het *Theatrum Astronomicum* gevestigd was, hetwelk omtrent 1690 vernieuwd, vergroot en verbeterd werd (F. v. MIERIS, Beschrijving der Stad Leyden, 1770, II, p. 547).

[2]) Boven de deur stond ten tijde van VAN MIERIS (ibid. p. 548) het opschrift

MDCLXXIV
Dedicatum
Naturali Philosophiae mechanicis instrumentis
illustrandae Theatrum

Instaurarunt auxerunt & pretiosissimo apparatu ornarunt
Ill. Acad. Bat. Curat. ac Leid. Coss.
A° MDCCXLIII

VAN MUSSCHENBROEK (1639—1682) in 1675 voor DE VOLDER geconstrueerd, bevindt zich nog in het Physisch Kabinet te Leiden. Zijne lessen werden druk bezocht. DE VOLDER was echter niet in de eerste plaats natuurkundige. Zijn eenig geschrift over een physisch onderwerp vormen de „Quaestiones Academicae de aëris gravitate" (1651); hij behandelt hierin het onderwerp gedeeltelijk, doch lang niet uitsluitend, proefondervindelijk. Vele verhandelingen daarentegen heeft hij gewijd aan de verdediging der Cartesinansche philosophie in het algemeen, aan de weerlegging van het atheïsme, enz. — Met FULLENIUS, hoogleeraar te Franeker, gaf hij, op diens verzoek, CHRISTIAAN HUYGENS' posthume werken uit. In 1706 trad hij af.

Zijn opvolger WOLFERDUS SENGUERDIUS, van af 1676 hoogleeraar in de wijsbegeerte, was volgens ALLAMAND, den levensbeschrijver van 's GRAVESANDE [1]), een ijverig voorstander der scholastiek, van beproefde rechtzinnigheid, en tegenstander der leer van DESCARTES. Zeker is dat, anders dan DESCARTES, SENGUERDIUS zich in zijne werken niet met wiskunde afgeeft; dit echter heeft hij met DE VOLDER gemeen. Hij schijnt een kleiner aantal hoorders gehad te hebben dan zijn

[1]) J. N. S. ALLAMAND, hoogleeraar te Leiden, gaf in 1774 uit de „Oeuvres philosophiques et mathématiques de Mr. G. J. 's GRAVESANDE", voorafgegaan door eene „Histoire de la vie et des ouvrages de Mr. 's GRAVESANDE".

voorganger, daar hij zijne proeven met minder zorg verrichtte; dit zegt ons ZACHARIAS CONRAD VON UFFENBACH, die in 1711 te Leiden vertoefde, in zijne reisbeschrijving. SENGUERDIUS heeft evenwel niets geschreven, dat blijk geeft van bepaalde voorliefde voor de z. g. Aristotelische natuurkunde. Zijn „Rationis atque experientiae connubium" (1715) is een degelijk werk, waarin geenerlei philosophische beschouwingen voorkomen. In drie hoofdstukken behandelt hij de luchtpomp, in twaalf hoofdstukken proeven over de lucht, dan het evenwicht van vloeistoffen in rechte en kromme buizen, de Maagdeburger halve bollen, barometers, thermometers, het soortelijk gewicht, den druk in vloeistoffen, enz. Ook beoefende hij de natuurlijke historie: zijne „Inquisitiones experimentales" van 1699 bevatten onderzoekingen over de ademhaling, en wij hebben eene verhandeling van hem over de Tarantula. Een kleiner handiger luchtpomp (met liggenden cylinder) werd door zijn toedoen in de werkplaats van MUSSCHENBROEK geconstrueerd; deze SENGUERD'sche luchtpomp is ook in het buitenland veel gebruikt, meer dan de latere met 2 staande cylinders van 's GRAVESANDE.

Op astronomisch gebied toont zich SENGUERD (in zijne „Philosophia naturalis") een voorstander van het stelsel van TYCHO BRAHE (1546—1601) (de planeten draaien om de zon, de zon om de rustende aarde).

VON UFFENBACH beschrijft de collegezaal als een groot vertrek met rondom verhoogde banken; in het midden

een hooge tafel waarop, toen hij de zaal bezocht, de door SAMUEL MUSSCHENBROEK voor DE VOLDER geconstrueerde luchtpomp stond, terwijl de kleinere van SENGUERD op den grond geplaatst was. Achter dit vertrek in een kamertje nog eenige buizen en recipienten voor de luchtpomp, door elkaar liggend, grootendeels gebroken. Ook een thermometer lag in stukken. Voorts zag hij er een kleine aeolipile [1]) en een houten sextant. Dat was alles. Vier maal per week was hier eene lectio publica. Men vraagt zich af of er toch niet meerdere instrumenten waren, die òf in SENGUERD'S woning werden bewaard, òf op andere wijze aan de aandacht van VON UFFENBACH ontgaan zijn. Met het feit zelf dát er proeven genomen werden toont zich VON UFFENBACH intusschen zeer ingenomen. „Ob es gleich in diesem Auditorio oder Laboratorio ziemlich schlecht aussähe, so wäre doch zu wiinschen, dass auf. allen Universitäten dergleichen wären, und die Experimente öffentlich gemacht würden."

ALLAMAND heeft in zooverre gelijk dat SENGUERDIUS zich nergens, als DE VOLDER, opwerpt als verdediger der Cartesiaansche metaphysica. De jongeren hadden in zijne dagen (stellig voor een deel ten gevolge van DESCARTES' invloed) het traditioneele respect verloren, niet slechts

[1]) Een metalen hol met kleine opening, waarin men water liet koken, zoodat de stoom met groot geraas door de nauwe opening ontsnapte.

voor de scholastici, doch ook min of meer voor de klassieke schrijvers zelve. Dit blijkt voldoende uit een „Extract uyt de Resoluties van de H.H. Staten van Holland ende West-Vriesland" (1692), volgens welke „het weder ophalen en cultiveren van de Mathematische Wetenschappen een universele veragtinge voor de Scholastiyue Philosophie heeft gebaert." Zij zien één der redenen van het tijdelijk verval der rechtsstndie hierin dat men „voor een grond in 't Philosopheren heeft genomen alleen het gebruyck der gesonde redene, met verwerping van alle authoriteyt." Hierdoor „is bij veelen ontstaan een algemeeno preventie tegen de geheele Philosophie der Ouden, ende vervolgens ook een negligentie in het studeren van derselver schriften." — Blijkbaar deed SENGUERDIUS — zie de „Philosophia naturalis" [1]) — in zijne voordrachten uitkomen dat de oude wijsheid bij de nieuwe niet in alle opzichten achterstaat zooals men geneigd was te denken [2]). SENGUERDIUS stierf in 1724.

---

[1]) In zijnr Voorrede geeft hij duidelijk te krnnrn geene waarde te hechten aan dc „vana Scholasticorum dogmata". I Iet motto van zijn werk, ontleend aan SENECA, luidt: „Qualescunque sunt l i b r i mei, tu illos sic lege, t anquam verum quaeram adhuc, n o n sciam, contumaciter quaeram. Non cnim me cuiquam mancipavi, nullius nomen fero: multum magnorum Virorum judicio credo, aliquid et m c o vindico. Nam illi quoque non inventa. sed quaerenda nobis reliquerunt."

[2]) Dat vele Cartesianen hunnen meester op overdreven wijze vereerden is ook het oordeel van CHRISTIAAN HUYGENS (1625—1695): „ Ils perdent souvent le temps a soutenir la doctrine dc leur maitre, et ne s'etudient point a penetrer les

W. J. 'S GRAVESANDE.

Groote uitbreiding verkreeg het proefondervindelijk onderwijs in do natuurkunde onder WILLEM JACOB 'S GRAVESANDE (1688 – 1742), sedert 1717 hoogleeraar in de wis- en sterrekunde, waarbij spoedig de natuurkunde gevoegd werd. In dien tijd trok BOERHAAVE, die van 1701 tot 1738 gedoceerd heeft, velo studenten, ook uit het buitenland; zoowel hierdoor als door zijn eigen verdienste waren de colleges van 'S GRAVESANDE druk bezocht.

ALBRECHT HALLER, die in 1723 als student in de medicijnen te Leiden vertoefde, roemt in zijne „Tagebiicher" zijn onderwijs en ook zijn vriendelijken omgang met de studeerenden. Van de universiteit heet het bij HALLER: „de ijver harer professoren en de inrichting dar hoogoschool zijn onvergelijkelijk. Wie hier niet tot iets wordt, die moet tot niets geboren zijn." Van de loorgiorigheid der studenten: „De een vuurt den ander door zijn voorbeeld aan." Van 'S GRAVESANDE: „Een vlijtig, kunstvaardig, maar niet zeer gemakkelijk sprekend (etwas unberedter) wiskundige. Het beste bij hem zijn de proeven, die hij met zijne schoone werktuigen zeer nauwkeurig en in grooten getale verricht. Het is

---

raisons veritables de ce grand nombre de phenomenes naturels dont DESCARTES n'a debité que des chimeres." De grootc verdiensten van DESCARTES, ja de inspireerende kracht van zijne geheele wereldbeschouwing, worden echter door HUYGENS, zelf op natuurkundig gebied in de eerste plaats zijn leerling, ten volle erkend.

een klein beleefd mannetje, en terwijl andere hoogleeraren zich er wel voor wachten zullen met eenig jongmensch op gemeenzamen voet te staan, gaat hij alleen vertrouwelijk met hen om."

's GRAVESANDE had te Leiden in de rechten gestudeerd, daarnevens ook in de wiskunde; zijne bekwaamheid in dit laatste vak bewees hij door zijn op 19-jarigen leeftijd geschreven „Essai de perspective". Hij vestigde zich in 1713 als advocaat in den Haag en stichtte daar met anderen het „Journal literaire", waarin hij onder den naam IXIXIUS, hem door zijne vrienden gegeven van wege zijn liefhebberij voor wiskunde, over nieuw verschenen physische en wiskundige geschriften, over de luchtpomp, enz. schreef. Ook de moraal boezemde hem steeds veel belang in; zoo schreef hij artikelen over de leugen en over de vrijheid.

In 1715 ging hij als gezantschapssecretaris naar Engeland, leerde bij die gelegenheid NEWTON kennen en werd lid der *Royal Society*. Ziende hoezeer NEWTON met hem ingenomen was, beval de gezant dien hij begeleidde, Baron VAN WASSENAAR VAN DUYVENVOORDE, hem aan voor het hoogleeraarschap te Leiden.

Behalve de wis- en natuurkundige vakken moest 's GRAVESANDE ook wijsbegeerte doceeren; wat hij hierover geschreven heeft, is echter weinig oorspronkelijk en, naar hij zelf zegt, zou hij er nooit toe gekomen zijn daarover te schrijven (behalve over vraagstukken van moraal) indien niet zijn academische plicht hem

genoodzaakt had dictaten over de daartoe behoorende onderwerpen in elkaar te zetten. Het moet ons dan ook niet verwonderen dat hij in zijn rede van 1734 „De vera et numquam vituperata philosophia" tot de slotsom komt dat de *moraal* de ware philosophie is. Ieder mensch is met een doel hier op aarde geplaatst; philosooph is wie dat doel erkent en er naar streeft. ARISTOTELES was een groot philosooph, maar zijne slecht begrepen leer is een hinderpaal voor den vooruitgang geworden. DESCARTES was een uitmuntend mathematicus, die echter ten onrechte getracht heeft zijn eigen philosophie in de plaats van die van ARISTOTELES te schuiven. De wijsbegeerte van DESCARTES heeft daarom hetzelfde lot ondergaan als die van ARISTOTELES en wel veel sneller: zij is verdwenen. 's GRAVESANDE's wereldbeschouwing is eene optimistische; met zijn ouderen tijdgenoot LEIBNIZ neemt hij aan dat de geschapen wereld van alle mogelijke werelden de beste is.

Hoe veelvuldig hij ook in zijne werken van de wiskunde gebruik maakt, van *zuivere* wiskunde schijnt 's GRAVESANDE niet gehouden te hebben. ALLAMAND zegt zelfs: „Il méprisait ces calculateurs de profession qui passent leur vie à la recherche de vérités de pure spéculation, et dont la découverte n'est d'aucune utilité soit pour les autres sciences, soit pour les besoins de le vie." Vermoedelijk bezigt ALLAMAND eene te sterke uitdrukking.

'S GRAVESANDE nam ijverig deel aan den strijd der geleerden over de vraag of de kracht van een bewegend lichaam evenredig is met de snelheid van dat lichaam (DESCARTES) of met het quadraat dier snelheid (LEIBNIZ). Eerst verdedigde hij de eerste stelling, doch spoedig daarop werd hij op grond van zijne proeven een geestdriftig voorstander der Leibniziaansche leer [1]), waarover hij van Engelschc zijde — de gemooderen waren nog verhit ten gevolge van den prioriteitsstrijd tusschen NEWTON en LEIBNIZ over de ontdekking der differentiaal- en integraalrekening — heel wat onaangenaams moest hooren, al bleef NEWTON die met hem bevriend was en ook tegen de nieuwe leer geen bezwaar had, er buiten.

In dit verband verdient het vermelding dat 's GRAVESANDE de algemeeno Leibniziaansche stelling van het behoud van arbeidsvermogen niet aanvaardt; in een verhandeling over het „perpetuum mobile" [2]) verklaart

---

[1]) Reeds vóór LEIBNIZ had HUYGENS er op gewezen, dat bij centrale volmaakt elastische botsing de som der massa's, elk vermenigvuldigd met het quadraat. der snelheid, onveranderd blijft („De Motu corporum ex percussione" S I). Hij had dit „behoud van arbeidsvermogen" (zooals men thans zegt) echter niet tot een algemeene stelling verheven.

[2]) Uitgave ALLAMAND, p. 305. Terecht wijst 'S GRAVESANDE er op, dat er in de natuur, behalve de mechanische, nog zooveel andere krachten zijn. — Bij den tegenwoordigen stand der wetenschap hebben wij electrische energie, magnetische energie, licht- en warmtestraling, niet aan de slof gebonden

hij dat LEIBNIZ ongelijk heeft de onmogelijkheid der perpetueele beweging als een axioma te beschouwen; hetgeen het fundament is van een deel zijner wijsbegeerte. 's GRAVESANDE betoogt elders [1]) dat althans het lichaam van een dier waarschijnlijk een „perpetuum mobile" is, daar het voedsel slechts dient om het samenstellend materiaal in orde te houden. De ziel zou dus op het lichaam mechanisch werken, wat LEIBNIZ ontkent [2]).

In zijn groot werk over Natuurkundo („Physices Elementa Mathematica, experimentis confirmata, sive introductio ad Philosophiam Newtonianam", lste uitgave 1720 — 1721) toont 's GRAVESANDE zich een voorstander van de NEWTON'sche methode om zoo min mogelijk hypothesen te gebruiken. „Ex paucis generalibus principiis innumera phaenomena peculiaria explicantur," heet het in de inleiding; voorts „Causas rerum naturalium non plures admitti debere quam quae verae sint et earum phaenomenis explicandis sufficiant." Van een slaafsch navolgen van NEWTON is geen sprake; de

---

vormen van kracht te noemen. Als opgelost kan het algemeene vraagstuk van het verband tusschen stof en energie ook thans niet beschouwd worden.

[1]) „Introduction à la Philosophie". Ch. XVII en XVIII.

[2]) Het is algemeen bekend, dat thans de stelling van het behoud van arbeidsvermogen door elk physicus aanvaard wordt, en dat men haar, met LEIBNIZ, op bezielde lichamen even goed toepasbaar acht als op andere.

bedoeling van den schrijver is slechts op natuurkundig gebied de phaenomenologische denkwijze van NEWTON ingang le doen vinden. Zelfs gaat hij in dit opzicht verder dan NEWTON: men vindt bij 's GRAVESANDE vele proeven over het licht, doch geen beschouwingen over het wezen van het licht [1]). De leer dat de lichamen uit „atomen" zijn opgebouwd wordt, als boven de destijds bekende verschijnselen uitgaande, door 's GRAVESANDE niet besproken.

Zeer groot is het aantal platen in 's GRAVESANDE's werk; al zijne toestellen en de daarmede to nemen proeven zijn er in afgebeeld. Vele van die toestellen zijn nog in het Physisch Kabinet aanwezig, eenige daarvan worden zelfs thans nog op het natuurkundig college gebruikt. Na zijn dood werden zij voor de Universiteit aangekocht; tot hunne berging moest een huisje naast het oude Theatrum physicnm worden gekocht en bij het „Elaboratorium" worden gevoegd [2]).

's GRAVESANDE'S werk over natuurkunde werd in het Engelsch en in het Fransch vertaald; ook in Duitsch-

---

[1]) HUYGENS' lichttheorie (1692), waarin sprake is van de voortplanting van bolvormige golven in den atomistisch gedachten aether, wordt in het geheel niet door hem vermeld. Het is eigenaardig dat ook MUSSCHENBROEK met deze theorie geenerlei rekening houdt.

[2]) Van deze uitbreiding is melding gemaakt in het opschrift; zie p. 176, noot 2.

P. v. MUSSCHENBROEK.

land en te St. Petersburg [1]) werd het bij het onderwijs gebruikt. Het minst gunstig was do beoordeeling in Frankrijk, wegens zijn gemis aan sympathie voor DESCARTES. Één der critici schrijft, niet zonder reden: „Vouloir proscrire toute hypothese, c'est fermer uouvent l'entrée à la vérité." Daartegen kan worden aangevoerd, zooals ALLAMAND doet, dat 's GRAVESANDE's bedoeling, en vooral die van NEWTON met zijne bekende uitspraak: „Hypotheses non fingo", niet is, dat geene *werkhypothesen* zouden mogen worden gebruikt.

De instrumenten van 's GRAVESANDE werden voor het grootste deel, op zijne aanwijzing, vervaardigd in de beroemde werkplaats der familie MUSSCHENBROEK. SAMUEL JOOSTEN VAN MUSSCHENBROEK, reeds hooger genoemd, en zijn broeder JOHAN JOOSTEN VAN M. schijnen de eersten geweest te zijn die in de provincie Holland luchtpompen, microscopen, telescopen, en andere physische instrumenten vervaardigden. De zoon van laatstgenoemde, JAN V. M. (1687-1748) was 's GRAVESANDE'S instrumentmaker; en diens broeder, PETRUS v. M. (1692 1761) 's GRAVESANDE'S collega.

PETRUS VAN MUSSCHENBROEK, eerst hoogleeraar te Dnisburg, toen te Utrecht (1723—1739), daarna te Leiden, kan dus nagenoeg als 's GRAVESANDE'S opvolger

[1]) Czaar PETER deed zelfs moeite hem over te halen zich te St. Petersburg als hoogleeraar tc vestigen. — Evenzoo werd hij in 1740 naar Berlijn beroepen.

beschouwd worden. Van de philosophische geschriften die hij, als hoogleeraar in de wijsbegeerte, moest schrijven, alsmede van zijne godsdienstige beschouwingen, kunnen wij afzien. Zijn lijvig werk „Beginselen der Natuurkunde" (1736) is in de Nederlandsche taal geschreven [1]; het onderwijs was natuurlijk, evenals dat van zijne voorgangers, in het latijn. Beroemd zijn de door hem uitgevonden pyrometer en bovenal de Leidschc flesch.

MUSSCHENBROEK, hoewel in 't minst niet geneigd „uit een valsche en verkeerde Bovennatuurkunde wat losse onderstellingen te maaken" en in NEWTON „den grootsten man onzer eeuw" ziende, verdedigt toch veel minder dan 's GRAVESANDE een bepaald philosophisch standpunt. Hij heeft blijkbaar niets tegen de atomistiek. Hij spreekt , zonder excuus, over de waterdeeltjes die rond zijn on zóó klein dat men ze met de beste microscopen niet kan zien. Ook de luchtdeeltjes zijn rond. Wat het vuur betreft, beroept hij zich op BOERHAAVE, die het (in overeenstemming met de oude leor) als een stoffelijk element beschouwt [2]. Verwarmt men een lichaam, zoo gaan de vuurdeeltjes er in; daardoor zet het uit [3]. Omtrent

[1]) Later ook in het latijn uitgegeven.

[2]) 's GRAVESANDE laat zich over den aard van het vuur niet uit, maar zegt wel dat de lichamen vuur „bevatten". I. VOSSIUS in zijn „De Lucis natura" had reeds betoogd dat vuur en licht niet stoffelijk zijn, het tweede in overeenstemming met ARISTOTELES, het eerste niet.

[3]) Ook water zet door verwarming uit. „Derhalve zijn de Waterdeelen [in welke de vuurdeelen moeten doordringen]

het licht leert hij, als NEWTON, dat het stoffelijk is. Van de electriciteit weet hij niet, dat zij aan het oppervlak der lichamen zit; de Leidsche flesch, van binnen met water of eene andere vloeistof gevuld (dus nog geen metaalbekleedsel aan de binnenzijde [1]) verzamelt electriciteit, doordat het water eene groote lading in zich opneemt. Vrij uitvoerig handelt MUSSCHENBROEK over meteorologie.

Na zijn dood is de experimenteelc natuurkunde weder in verval geraakt. Algemeen bekend is dat eerst in de 19de eeuw (het tegenwoordig natuurkundig laboratorium [2])

---

niet de allerkleinste en laatste deelen der lighaamen, maar het zijn klompjes, gemaakt uit opeengestapelde kleiner deeltjes, welke mogelijk nogh wederom uit kleiner deeltjes bestaan, die eindelijk de laatste deeltjes der lighaamen zijn." — Van de kleine deeltjes der stof spreekt men thans met veel meer recht en oordeel des onderscheids dan in de achtiende eeuw; van de *kleinste* of *laatste* deeltjes te spreken zal echter altijd ongeoorloofd blijven.

Door in de eerste plaats hun aandacht te vestigen op de „atomistische" structuur der lichamen, blijven de hedendaagsche theoretici in de historische lijn door MUSSCHENBROEK getrokken.

[1]) Wel zegt hij („Compendium Physicae experimentalis" 1762) dat de flesch gevuld mag zijn met tin- of ijzervijlsel. De electriciteit bestaat in „effluvia corporea".

[2]) De geschiedenis leert dat de *luchtpomp* sedert DE VOLDER het meest geliefkoosde instrument der Leidsche experimentatoren is geweest. Ook het physisch laboratorium is dus in de historische lijn gebleven door zich in de eerste plaats toe te leggen op het werken met *pompsystemen*, die een grondig onderzoek van den gas- en vloeistoftoestand mogelijk maken.

is van het jaar 1860) het onderwijs in dat vak zich zoozeer heeft uitgebreid, dat niet slechts proeven op college's vertoond werden, doch ook aan elk student in de medicijnen of wis- en natuurkunde gelegenheid kon worden gegeven zelf te experimenteeren. Van dit laatste was in den tijd van 's GRAVESANDE en MUSSCHENBROEK nog geen sprake.

J. A. VOLLGRAFF.

Leiden in 1813.

Gedurende de jaren, dat Nederland bij het, Fransche keizerrijk was ingelijfd, hadden er meermalen kleine ongeregeldheden plaats, o. a. in Februari 1811 te Katwijk [1]), doch geen dezer spontane uitingen van verzet had den omvang en de beteekenis van de April-beweging te Leiden en in de omgeving. Dit Drie Schoft Oranjo boven is nog kort geleden door den Heer G. Japikse in het Jaarbookje van 1906 besproken, waarbij deze een verkort overzicht gaf van het uitstekend artikel van den Heer H. W. Wttewaall [2]), zoodat ik thans bij deze beweging niet in bijzonderheden zal stilstaan. De beweging was te spontaan om eenig blijvend voordeel te behalen en zij moest op niets uitloopen, daar het aan geschikte leiders ontbrak en de gegoede burgerij eene afwachtende houding aannam,

[1]) Brief van Lebrun aan den keizer 16 Febr. 1811.
[2]) In: Bijdr. Vad. Gesch. en Oudheidk. 2e reeks dl. VII

daar zij het oogenblik voor een openlijk verzet nog niet gekomen achtte. Toch was deze Aprilbeweging een belangrijke gebeurtenis, zoowel wegens de verspreiding over verschillende plaatsen van Zaandam tot Dordrecht, als wegens het algemeen optrekken onder de leuze van „Oranje boven". Dit bewees dat in het hart van het volk algemeen een hoop op spoedige bevrijding ontwaakte en dat deze onverbreekbaar verbonden was aan de herinnering aan het oude vorstenhuis. Het oproer werd gedempt, doch het vuur smeulde voort en gelijk de prefect de Stassart hot zoo juist uitdrukte in een schrijven van 24 April 1813, het was te voorzien, dat slechts weinig noodig zoude zijn „pour rallumer (le feu) et lui faire produire une explosion".

Voorloopig bleef het rustig en den 23en Mei en den 11en Juni werd er brood aan de armen uitgedeeld wegens de overwinningen van de Franschen bij Liitzen en Wurtschen. Er werden den eersten dag 1500 roggebrooden aan de Huiszitten en Diaconiearmen uit gedeeld, hetwelk f314.1.4 kostte, aan do Katholieke armen 10 zak rogge voor f113.4.8 en aan de Luthersche armen 70 rogge. en 21 tarwebrooden voor *f* 19.15.8. Van de Israëlieten en van de kleinere kerkgenootschappen wordt hierbij geen melding gemaakt [1]). Op den tweeden dag ontvingen do Hervormde armen 800 à 1000 brooden, de Katholieke 6 zak rogge en de Luthersche 50 rogge- en

[1]) Verbaal van den maire fol. 27.

20 tarwebrooden [1]) Het wapen van de stad werd op 14 September door den keizer bevestigd [2]) en den 11^en^ October kwam het bericht, dat Heldewier als maire was herbenoemd, met Van Bommel, van Leyden Gael en A. van Gerwen als adjuncten [3]). Het scheen alsof het Fransche bewind niet werd bedreigd en slechts de bekende redevoering van professor Van der Palm op 4 October 1813 gaf openlijk blijk van nationaal gevoel.

Slechts weinige dagen later, 16 tot 18 October, besliste de slag bij Leipzig over het lot van Napoleon en den 3^den^ November was het bericht van zijn nederlaag te Leiden bekend [4]). De Franschen toonden hun angst voor het ineenstorten van hun gezag en vrij onomwonden gaf de bevolking hare blijdschap te kennen. De prefekt de Stassart schreef reeds 3 November, dat hij voor niets instond, als de vijand zich op de grenzen zou vertoonen [5]), daar de hier aanwezige troepen grootendeels onbetrouwbaar of ongeoefend waren. Reeds in October 1811 had Napoleon alle ammunitie naar de vestingen in veiligheid doen brengen [5]) en den 22^en^ Maart 1813, dus nog vóór de Aprilbeweging, vaardigde Napoleon een verbod uit aan de Fransche ambtenaren om hunne

[1]) Aldaar fol. 31.
[2]) Dit kostte aan de stad 400 francs voor den brief en 150 francs voor salaris aan den advocaat. (verb. v. d. maire fol. 51).
[3]) Aldaar fol. 54.
[4]) Brief van J. Valckenier aan Luzac bij Naber bl. 266.
[5]) Naber bl. 171 en 197.

vrouwen naar Parijs te zenden, daar dit te zeer een bewijs van zwakheid zoude toonen [1]).

In het Noorden hadden er onlusten plaats te Meppel, Hoogeveen en Winschoten op het bericht van het naderen van de Pruisen en den 9en November ontstonden er te 's-Gravenhage relletjes en werd er Oranje gedragen op het valsche bericht dat Napoleon vermoord was[2]). Den volgenden dag werd hiervan te Leiden den weerslag ondervonden. Er hadden oploopjes plaats en er werden schildwachten aan de Marepoort, de Hogewoerdspoort en de Witte poort geplaatst, doch de rust keerde spoedig weder [3]). Aangezien het juist marktdag was, had men gevreesd voor eene poging van de boeren om de gevangenen uit de Aprildagen te bevrijden, en, om eene tweede overrompeling te voorkomen, werd den 11en November aan de portiers van de Zijlpoort en de Hogewoerdspoort gelast om terstond de poort te sluiten, als zij een toeloop van volk mochten bemerken. Men vreesde dus blijkbaar eenig gevaar van de zijde van Woubrugge en Alfen en werkelijk hadden aldaar eenige onbeteekenende rustverstoringen plaats [4]).

---

[1]) Op grond van dit verbod vroeg Heldewier den 6en November aan den sous-prefect of hij aan de echtgenoote van den ontvanger der registratie Boulanger al of niet een paspoort mocht geven.

[2]) Th. Jorissen, de Omwenteling van 1813. 2de stuk. bl. 60.

[3]) Verbaal van den maire bl. 61.

[4]) En wel op 14 November. Zie: Aperçu van Jaquinot bij Colenbrander bl. 309.

Eerst den 17en November werd de toestand ernstig en berichtte de prefect aan den sous-prefect, dat hij zonder instructies was en zich dus geheel op hem moest verlaten. De Fransehe ambtenaren vertrokken en de maire zag zich verplicht om zich tot eenige notabelen te wenden om hem in deze moeilijke dagen bij te staan [1]). De uitgenoodigden, de Heeren Johan Gael, Jonkheer Anthony Gustaaf baron van Boetzelaer, Mr. Gerardus Andreas Martinus van Bommel en Mr. Willem Pieter Kluit, verklaarden zich hiertoe bereid en vaardigden den 18en November eene notificatie uit, waarbij zij de burgerij vermaanden om mede te werken tot behoud van rust en orde. Zij vertoonden zich bij de afkondiging hiervan met de Oranje kokarde op den hoed [2]).

Voordat wij thans in bijzonderheden de voorvallen te Leiden in de bekende Novemberdagen beschouwen, willen wij eerst een kort overzicht geven van de ontwikkeling van de toestanden in Holland, als achtergrond van de gebeurtenissen die zich hier ter stede afspeelden.

Toen de Pruisen zich in het Noorden vertoonden, vluchtten de Fransche ambtenaren op Amsterdam. Dit bracht het volk in beweging en reeds den 14en November schreef Lebrun, dat hij niet geloofde aan de mogelijkheid om Holland voor den keizer te behouden. In den nacht van 14 op 15 November trok Molitor van Amster-

---

[1]) Verbaal van den maire bl. 62.
[2]) Brief van den sous-prefect, 20 Nov. 1813.

dam op Utrecht en reeds den volgenden dag brak te Amsterdam de opstand uit. Onder Job May werden de douanehuisjes in brand gestoken en den 16en vertrokken de hooge Fransche ambtenaren, zooals de hertog de Plaisance, de Celles, d'Alphonse en de Stuers, na een tijdelijk bestuur te hebben ingesteld. De hertog de Plaisance droeg te Utrecht zijn ambt over aan generaal Molitor en drong er bij dezen op aan om op Amsterdam te trekken en aldaar gijzelaars te nemen, doch Molitor verzette zich hiertegen, omdat hij de tooneelen van de Aprildagen te Leiden en te Zaandam niet wilde hernieuwen.

Het bestuur te Amsterdam hield zich lijdelijk en verklaarde alleen voor de bewaring der rust te willen zorgen en gaf zelfs last aan kolonel van Brienen om geen weerstand te bieden als Molitor de stad mocht komen opeischen. Zelfs den 20en November werd er nog met Molitor onderhandeld en de uit het Noorden komende Fransehe douaniers werden ongehinderd doorgelaten. Voorloopig werd ook geweigerd om de Oranjevlag op den toren te plaatsen.

Te Haarlem werd de stad den 19en November door de Franschen ontruimd en ook aldaar werd een provisioneel bestuur ingesteld, dat eene afwachtende houding aannam.

Toen het bericht van de ontruiming te Amsterdam in den avond van 16 November te 's-Gravenhage bekend werd, deed kolonel Tullingh aldaar de nationale garde

wapenen. Den volgenden dag trad de maire af en aanvaardden Slicher C.S. het bestuur, waarop zij de Oranjevlag deden uitsteken. Dit was de eerste openlijke revolutionaire daad, waarnaast het gebeurde te Amsterdam en te Haarlem meer als provisioneele maatregel tot bewaring van de rust beschouwd kan worden.

De Fransche commandant te 's-Gravenhage zag dat hij niet op zijne manschappen kon vertrouwen en ontruimde den 18en November de stad met zijne troepen, waarvan reeds vóór IJselmonde 200 à 300 man deserteerden, die naar den Haag terug marcheerden en zich aldaar bij de Oranje partij aansloten. Deze manschappen vormden het begin van het corps Pruisische gardes, dat later onder Generaal Sweerts in het belang van de bevrijding werkzaam was.

Thans begreep Gijsbert Karel van Hogendorp dat langer wachten met het zich openlijk tegen de Franschen verklaren de geheele beweging in gevaar kon brengen, en dat thans niet langer gedraald mocht worden om Holland zich zelf te doen vrij verklaren, wilde het niet als een overwonnen volk door de naderende troepen der verbondenen behandeld worden. Er werden bijeenkomsten gehouden met de oud-regenten, waaronder ook professor Kemper uit Leiden, doch deze leverden niet het gewenschte resultaat op. Daarop besloot Hogendorp om zich met Van der Duyn tot Voorloopig Bestuur te verklaren in afwachting van de komst van den Prins van Oranje.

Daar Amsterdam nog lijdelijk bleef en ook Rotterdam zich nog niet openlijk verklaarde, besloot het Voorloopig Bestuur den 21en November om te trachten deze steden en ook Leiden te bewegen om openlijk voor de revolutie partij te kiezen. Kemper en Fannius Scholten werden als Commissarissen-Generaal naar Amsterdam gezonden en van de beschikbare troepen werd Sweerts met de Pruisische gardes naar Rotterdam gedirigeerd en Tullingh met de Oranje gardes naar Leiden. Te Amsterdam traden de Commissarissen in overleg met generaal Krayenhoff en schout bij nacht Verdoorn, om het neutrale bestuur af te zetten, en toen Falck zich den 24en November gereed maakte om hiertoe de garde te doen oprukken verschenen 300 Pruisen voor de stad, die met gejuich werden ingelaten. Om 12 uur werd de proclamatie van het Voorloopig Bestuur voorgelezen en werd de Oranjevlag geheschen.

Amsterdam was om, doch de toestand bleef hachelijk, daar Molitor nog te Utrecht stond en generaal Rampon van Gorinchem uit met 5000 man Dordrecht bedreigde, terwijl admiraal Verhuell te den Helder den keizer getrouw bleef. Ook Naarden was nog door de Franschen bezet, zoodat een weigeslaagde tocht van Molitor op Leiden de stad Amsterdam geheel zoude kunnen afsluiten.

Dit was het kader, waarin de gebeurtenissen zich te Leiden afwikkelden, die wij thans nader gaan beschouwen.

Den 18en November waren de douaniers gevlucht en nam de commandant der stad generaal Van Sandick zijn ontslag, waarop het commando werd toevertrouwd aan den luitenant-kolonel de Bruin. Ernstige ongeregeld. heden hadden nog niet plaats en men besloot aan het volk brood en kaas uit te deelen om dit gunstig te stemmen. Overal werd Oranje gedragen, doch de bevolking hield zich rustig, al toonde die ondubbelzinnig hare gezindheid, door op het uitsteken van de Oranjevlag aan te dringen. Dit werd echter geweigerd, omdat „het oogenblik daartoe (nog) niet rijp" was, evenzoo het verzoek van de drie gevangenen op Gravestein om in vrijheid gesteld te worden [1]), omdat dit viel „buiten de magt dezer vergadering."

's Nachts werden echter de borden met het keizerlijk wapen afgenomen en toen den 19den November de verzoeken werden vernieuwd „met de allersterkste aandrang en onder bedreiging van storing der rust", achtte het bestuur het niet raadzaam om langer weerstand te bieden. De gevangenen werden los gelaten en te 4 uur werd de geliefde Oranjevlag van den toren van het stadhuis geheschen [2]). Hiermede had Leiden zich open-

---

[1]) De gevangenen uit de Aprilbeweging, met namen Anthonie Schouten, Johannes Ravensloot en Jan van Kuylenburch. Zie Bijlage 25 op het verbaal van den maire.

[2]) Den 20sten was de vlag weder verdwenen. Deze werd echter 's morgens om 9 uur op aandringen van het volk weder uitgestoken.

lijk aangesloten bij de Nationale zaak. Het geschiedde echter slechts aarzelend en onder den druk van het bericht, dat de dorpen in beweging kwamen en dat de boeren van Alfen, Oudshoorn en Aarlanderveen dreigden in massa naar de stad te trekken. De maire Heldewier beriep zich dan ook in een schrijven aan den prefect er op, dat het slechts noodgedwongen was geschied, „quel que fut notre répugnance de ceder à la nécessité." Dien dag verscheen ook de „Leydse Courant" weder voor het eerst alleen in Hollandschen tekst en met het stadswapen aan het hoofd. Den zelfden dag vertrokken de keizerlijke procureur de Chavannes en de hier weinig geziene Fransche professor Mielle.

De volgende dagen verliepen rustig; er werd den 20sten November nog eens kaas en brood uitgedeeld aan de arme bevolking en er werd een dankdag in de kerken gehouden, doch verder vindt men alleen vermeld, dat enkele doortrekkende Franschen door het volk werden gedwongen om op de Visehbrug driemaal Oranje boven te roepen.

Eerst het afkondigen van de proclamatie van het Voorloopig Bestuur, waartoe het stadsbestuur noode toestemming verleende, en de komst der Oranje gardes uit den Haag bracht den 22en November wat meer enthousiasme, doch toen Kemper denzelfden dag in opdracht van dit bestuur verzocht om een provisioneel bestuur te benoemen werd dit voorloopig geweigerd, op grond dat men nog gebonden was door den eed aan den

keizer. Eerst toen het stadsbestuur hiervan door het Voorloopig Bestuur den 23en November schriftelijk ontslagen was, werd het Provisioneel Bestuur gevormd, waarbij 37 notabelen gekozen werden. Heldewier werd hierbij als voorzitter vervangen door A. G. baron van Boetzelaer.

Vóórdat dit plaats greep had eene gewichtige gebeurtenis plaats, waarbij wij thans eenigszins uitvoeriger moeten stilstaan.

Gelijk wij hierboven reeds vermeldden was door het Voorloopig Bestuur besloten om de beschikbare troepen naar Rotterdam en Leiden te zenden, ten einde de stemming aldaar te verhoogen, of gelijk Jorissen het uitdrukt „om aldaar de schutterij bij zijne garde te voegen.. . , inzonderheid om door het voorbeeld zijner garde een even schoonen geest van moed en opoffering bij de Leidsche burgerij te ontsteken". De Oranjegarde was een corps vol geestdrift, doch zonder eenige oefening om tegenover eenen geschoolden vijand gesteld te worden. Men had muziek bij zich, doch geen dokters, en geen voldoende amunitie.

Het zoude slechts eene militaire wandeling zijn, welke de stemming in Leiden kon verhoogen en waarbij tevens de Schutterij aldaar kon worden georganiseerd.

Den 27en November om 11 uur vertrok het corps uit 's Gravenhage, nadat Sweerts reeds te 10 uur naar Rotterdam was afgemarcheerd. De commandant Mr. Johan Gerard van Oldenbarnevelt, genaamd Witte

Tullingh, in het vervolg kort Tullingh genoemd, was in 1779 geboren en kolonel van de Nationale Garde te 's-Gravenhage, die na de omwenteling door Generaal van Stirum in Oranje Garde werd omgedoopt [1]). Hij was een man van groote toewijding aan de nationale zaak, die door zijn beleidvol optreden te 's Gravenhage veel heeft bijgedragen om de orde te handhaven in de dagen van de omwentelmg en om de gevreesde uitspattingen daarbij te voorkomen. Hij was een goed schutterofficier, doch zonder speciale militaire opleiding, die te Woerden moest ondervinden, gelijk hij het zelf uitdrukte, dat het „heel wat anders (is) om de schutterij te commandeeren als eene ontruimde vesting te verdedigen." Voorloopig was de troep echter vol goeden moed, en onderweg bij het Huis ten Deyl ontmoette men den maire van Leiden, Mr. D. M. Heldewier, die zich daarheen had begeven om den kolonel te overreden niet te Leiden stand te houden, maar zoo spoedig mogelijk door te marcheeren op Woerden, welke plaats slechts door een klein Fransch garnizoen was bezet en zelfs door Tullingh's troepen gemakkelijk veroverd kon worden. Tullingh weigerde echter beslist om op dit voorstel in te gaan, daar dit uitdrukkelijk in strijd zoude zijn met de bedoeling van Van Stirum en met de hem den 21sten verstrekte last, welke aldus luidde: „De kolonel der Oranje Garde wordt geinviteerd zich

[1]) Th. Jorissen, de Omwenteling van 1813, 2e stuk, blz. 18.

op morgen met 250 manschappen naar Leyden te begeven, wordende dezelve geauthoriseerd de Schutter4 aldaar te organiseeren en verder te handelen naar gelang van omstandigheden." Hij liet op Leiden doormarcheeren en ging zelf bij de Haagsehe Schouw vooruit om voor de inkwartiering der troepen te zorgen, Hij wendde zich daartoe op het Raadhuis tot den adjunct-maire G. A. M. van Bommel en werd aldaar terstond met hetzelfde voorstel ontvangen, dat evenzeer door hem werd afgeslagen.

Dit herhaald voorstel wijst op een tevoren door het stadsbestuur of door Heldewier en van Bommel beraamd plan om den troep van Tullingh zoo kort mogelijk te Leiden te houden, waartoe zoowel het aangegeven doel, de verovering van Woerden, aanleiding kan gegeven hebben, als de vrees dat de aanwezigheid van de gardes te Leiden de bevolking zoude opwinden en daardoor de regeering dwingen om meer openlijk tegen de Franschen partij te trekken. Als Woerden kon veroverd en behouden worden, zoude daarnede een voorpost tegen de Franschen te Utrecht verkregen zijn, die het gevaar voor eene overrompeling der stad door de troepen van Molitor kon voorkomen. Tevens hoopte Heldewier wellicht door het spoedig vertrek der gardes te voorkomen, dat hij zijne lijdelijke houding moest opgeven, waardoor hij de stad en zich zelf kon dekken, indien de Franschen onverhoopt de macht weder in handen kregen. Men had te Leiden bij de Aprilbeweging

gezien, wat de gevolgen konden zijn van een onvoorzichtig verzet, en het was te vreezen, dat de Franschen, als zij weder aan het bewind kwamen, de afgevallen steden als rebellen zouden behandelen [1]). Deze „welgemeende, schoon te ver gedreven voorzichtigheid", die hem „belette nog krachtiger partij te trekken", [2]) — gelijk van der Palm Heldewier's houding vergoelijkend omschrijft, — toonden zoowel Heldewier als Van Bommel ook bij hun verzet tegen het voorstel van Kemper om over te gaan tot het vormen van eene provisioneele regeering.

Het stadsbestuur gaf het plan echter nog niet op en om 5 uur werd Tullingh op nieuw op het stadhuis geroepen, waar toen ook van Boetzelaer en professor J. M. Kemper aanwezig waren. Tullingh bleef echter bij zijn weigering, daar hij het plan onverantwoordelijk achtte. Hoe gemakkelijk ook Woerden genomen kon worden, het was te voorzien, dat Molitor, die nog met een 5000 man te Utrecht stond, niet zoude nalaten om een poging te doen om Woerden te hernemen, daar dit hem anders den terugweg over Oudewater zoude afsluiten.

Reeds naderden de verbondenen uit het oosten en elk oogenblik kon hem de terugtocht over Vreeswijk worden afgesneden, in welk geval de weg over Woerden hem nog gelegenheid bood om op Gorinchem af te

---

[1]) Zie het antwoord van de Stassart aan Gevers van 20 November in het brievenboek van den sous-prefect.

[2]) Aangehaald bij Jorissen, de Omwenteling van 1813, bl. CCLD.

trekken. Molitor mocht dus Woerden niet opgeven en bij den daarover te ontbranden strijd kon Tullingh verwachten, dat hij zoude komen te staan tegen een overmachtigen en beter geoefenden vijand, waartegenover zijn kleine en ongeoefende troep onmogelijk stand kon houden.

Na herhaald aandringen en nadat hem door Kemper zelfs gebrek aan moed was verweten, verklaarde Tullingh zich eindelijk bereid om dezen tocht te wagen, indien een ervaren generaal zich aan het hoofd wilde stellen en hierdoor de verantwoordelijkheid voor den tocht wilde aanvaarden. Hij noemde hierbij de twee te Leiden wonende generaals 0. Z. van Sandick en D. Bruce. Beide ontraadden echter met hem het plan.

Het stadsbestuur gaf ook nu echter het plan niet op en vond eindelijk den 's avonds uit den Haag overgekomen generaal G. F. de Jonge bereid om het opper, bevel te aanvaarden [1]). Tullingh was nu gedwongen zich bij het plan neder te leggen.

Elders hoop ik uitvoerig uiteen te zetten, dat de Jonge tot dezen tocht niet uitdrukkelijk gemachtigd was, al kan de bevoegdheid hiertoe begrepen worden in de algemeene strekking van zijn opdracht om „het land voor alle vijandelijke invallen te bewaren." Op hem rust dus

---

[1]) Over het al of niet zenden van een bericht aan het V. B., zie mijn artikel in het Gedenkboek van de Hist. Com. v. Letterk.

een groot deel van de verantwoordelijkheid voor dezen goed bedoelden, doch onbezonnen tocht, waaraan meer ervaren bevelhebbers terecht hunne medewerking onttrokken hadden [1]). Ook op Kemper rust een deel van de verantwoordelijkheid, doch bij hem is als niet militair althans eerder te verontschuldigen, dat hij niet heeft ingezien, dat Molitor *moest* trachten om Woerden te hernemen en dat deze hierin moest slagen door de geringe en ongeoefende macht, die aan de Jonge ten dienste stond Waarschijnlijk heeft Remper in het brutaal optreden tegen de Fransehen een middel gezien om de wankelmoedigen te dwingen partij te kiezen voor de nationale zaak, juist op het oogenblik, dat er gevaar dreigde, dat de geheele beweging zoude mislukken door de lijdelijke houding van de besturen der groote steden.

Er was nu tot den tocht besloten. Tullingh kreeg order om den 23sten op Woerden te marcheeren en aan

[1]) C. F. de Jonge had vóór de revolutie alleen in lagere rangen gediend en werd na zijne terugkeer in 1813 tot majoor aangesteld, waarop spoedig zijne bevordering tot generaal volgde. Er waren in de eerste dagen weinig personen van groote militaire bekwaamheid voor de nationale partij beschikbaar en de neiging om den vijand te overbluffen dreef het bestuur er toe om generaals te benoemen, terwijl de manschappen nog ontbraken. Wellicht was op zijne snelle promotie ook zijne verwantschap van invloed met F. C. de Jonge, een des medewerkers van het Algemeen Bestuur, die zich op het laatste oogenblik vóór de onderteekening der proclamatie terugtrok.

den commandant van de Leidsche gardes, den luitenant-kolonel de Bruin, werd een gelijk bevel overgebracht door 0. J. H. graaf van Limburg Stirum Noordwijk, den zoon van den commandant te 's-Gravenhage. De Haagsche troepen vertrokken ten 10 uur met muziek en onder het geroep van Oranje boven, na nog eenigen tijd vergeefs gewacht te hebben op de Leidsche gardes, die eerst geïnspecteerd moesten worden en eerst in den namiddag tegen 2 uur zijn gevolgd.

De Jonge vertrok met een gedeelte der officieren en de fuseliers in jaagschuiten, terwijl Tullingh met de voltigeurs, de vrijwillige cavaleristen en twee veldstukjes op Alfen marcheerde. Door het nakomen van enkele Haagsche vrijwilligers was de troep bij het vertrek aangegroeid tot 298 man en 27 cavaleristen.

Te Alfen ontmoetten de twee afdeelingen elkander en ontstonden er onaangenaamheden tusschen de Jonge en Tullingh, omdat laatstgenoemde aan zijne manschappen kaas en bier had laten uitreiken, waardoor eenige vertraging was ontstaan [1]). De Jonge beval om terstond voort te rukken en deed dit bevel mondeling door een onderofficier overbrengen, welke onvormelijke wijze veel kwaad bloed zette. Met moeite werd de oneenigheid

[1]) Volgens de Jonge gaf dit 1½ uur vertraging, terwijl een late aankomst te Woerden met de geringe macht gevaarlijk kon worden. Hiermede is echter slecht te rijmen, dat de Jonge zelf zoo langzaam liet voortgaan, dat de schuiten soms dreven of stil lagen.

tusschen de bevelhebbers door bemiddeling van kapitein van Berghuis bijgelegd.

Tullingh trachtte nu nog eens de Jonge te overreden om het plan op te geven, doch zonder succes. Men trok nu gezamenlijk verder met de voltigeurs als avant-garde voorop, daarna de artilleristen met de twee stukken en ten slotte de fuseliers.

Even voorbij Bodegraven zond de Jonge reeds eene sommatie voor de overgave van Woerden, welk stuk reeds den vorigen avond te Leiden was opgemaakt, en de jonge van Stirum belastte zich met de overbrenging hiervan. Hierdoor werd aan den vijand gelegenheid gegeven om Woerden te ontruimen en bericht te zenden aan Molitor te Utrecht. Had hij met de sommatie gewacht tot dat men voor Woerden stond en de verbinding met Utrecht had verbroken, dan was het bericht wellicht eerst later te Utrecht gekomen en was de tegenaanval der Fransehen dan eerst gevolgd, nadat men aan de na een stevigen marsch vermoeide manschappen eerst wat rust had kunnen gunnen en de verdediging van Woerden wat beter had kunnen voorbereiden.

Te Nieuwerbrug ontmoette men een luitenant-magazijnmeester uit Woerden, die den verstandigen raad gaf om eerst de gemeenschap met Utrecht af te snijden, doch het was toen hiertoe reeds te laat. Men vond dan ook bij aankomst de Franschen gevloden. Te half negen werd Woerden bereikt, de maire opende de poort en om 9 uur trokken de troepen binnen. De stad werd 's avonds

geïllumineerd en de avond werd in vroolijkheid doorgebracht. De troepen werden bij de burgers ingekwartierd [1]).

Tullingh vermeldt dat de vereischte dekkingsmaatregelen werden verzuimd, niettegenstaande hij hierop had aangedrongen, doch de Jonge bericht dat hij de manschappen op de wallen wilde doen bivouacqueercn, doch dat hij dit niet kon doorzetten door den onwil der troepen. Hij beval daarom om althans bij de wapens en in de kleeren te blijven en om op het eerste hoorn. signaal zich aan de Utrechtsche poort te verzamelen. Ook zond hij den kapitein van Berghuis met 20 man en een van de twee veldstukjes en artilleristen naar het fort Oranje, op den weg naar Utrecht, om de brug af te breken, coupures te maken en voorposten te plaatsen. Om elf uur bracht van Berghuis bericht, dat het detachement had post gevat. Hij bleef daarop in de stad, na het bevel over het fort Oranje aan den magazijnmeester te hebben overgedragen. De post werd om halftwee geïnspecteerd door den adjudant Van der Meer Morsch en er kwamen geen onrustbarende berichten in. Alles scheen dus verder kalm te zullen verloopen, doch men had vergeten, dat

---

[1]) Jorissen bl. 18. Woerden was eerst zonder bezetting en had slechts eenige rustbewaarders met 12 geweren. Den 18den Mei riepen de boeren er Oranje boven en lieten zij de klok luiden. De Franschen vonden het torn blijkbaar gewenscht om er een klein garnizoen te leggen, dat den 19den aankwam Verhaal van C. E. v. d. Quast te Woerden, bij Colcnbrnnder.

er nog een tweede weg naar Utrecht bestond, welke bestreken werd door het fort Kruipin. Dit fort was onbezet gebleven en ook op het andere fort waren de maatregelen geheel onvoldoende.

Toen Tullingh in den vroegen morgen naar het fort ging om aan een koerier doorgang te verleenen [1]), vond hij er slechts 24 man onder den luitenant Mirandolle, die geheel verkleumd en hongerig waren, daar men vergeten had om voor de approviandeering te zorgen. Er ontbraken zelfs paarden voor het vervoer van het geschut en de bezetting was zoo slecht gedrild, dat men vergat om te rapporteeren, toen het geluid van naderende troepen werd gehoord. In Woerden zelf verbroederden de gardes zich met de burgers, waarbij zij ingekwartierd waren, alsof er geen gevaar uit Utrecht dreigde. Juist het slecht geoefend zijn en de geringe sterkte van de troepen had tot buitengewone voorzorgen verplicht, doch deze werden grootendeels nagelaten, niettegenstaande er voldoende ammunitie ontbrak en de troep vermoeid was na de voor deze mannen buitengewone inspanning van den marsch,

---

[1]) Dit was eene depeche van het, Algemeen Bestuur aan Molitor, waarbij aan dezen werd voorgesteld om den in den vorigen avond te Leiden gevangen genomen adjudan t luitenant-kolonel Eymard tegen gijzelaars bij Molitor uit te wisselen. Volgens do Jonge geschiedde deze opdracht reeds om 3 uur 's nachts en droeg bij toen gelijk aan Tullingh op om het commando van het fort Oranje over te nemen. Dit wordt echter door Tullingh ontkend en wordt ook elders niet bevestigd.

eerst van den Haag op Leiden en den dag daarna op Woerden. Later bleek zelfs, toen de medegenomen kogels verschoten waren, dat de nagezonden ammunitie onbruikbaar was, daar men die van een verkeerd kaliber had gezonden. Eerst moest de kogel afgebeten worden en dan afzonderlijk in den loop gestort om bruikbaar te zijn, en voor het kanon was slechts ammunitie voor 20 schoten! Toen de Franschen reeds voor Woerden stonden, moest men op het laatste oogenblik nog trachten om de poort eenigszins met een ijzer te sluiten, hoewel reeds vóór den intocht in de stad door den magazijnmeester op het defekt zijn van de poort gewozen was.

Onder die omstandigheden was het corps half weerloos tegen den vijand en een ernstig verwijt treft den bevelhebber de Jonge voor de weinige voorzorgen door hem in het belang van garnizoen en stad genomen.

Weldra verscheen nu de vijand voor de poorten [1]). Over de nu volgende verdediging zijn de berichten vol tegenstrijdigheden, daar ieder later zijn eigene daden in het beste licht trachtte te plaatsen. Ook de in het werk van de Jonge afgedrukte verklaringen van tochtgenooten zijn niet zonder kritiek te aanvaarden, daar de berichtgevers zelf persoonlijk te sterk betrokken waren bij de door hen besproken feiten. Ongetwijfeld is er eerst

---

[1]) Volgens de Jonge bl. 18 vielen de eerste schoten reeds om kwart over zes en maren de Franschen 500 à 550 man sterk.

eenige tegenstand geboden, doch toen de vijand om halfacht den stormaanval liet blazen, toen hielpen geen bevelen meer en vluchtten de manschappen naar de Leidsche poort. De officieren trachtten daar nog de manschappen te verzamelen, doch eerst een half uur buiten Woerden, op den weg naar Leiden, gelukte het aan de Jonge althans enkelen in hunne vlucht te stuiten en bijeen te houden.

Tullingh geeft niet onduidelijk te kennen, dat de Jonge op het laatst het hoofd kwijt raakte, en, na zijn distinctief verwijderd te hebben, is gevlucht, terwijl er nog een gedeelte van de Hollandsche troepen in de vesting was [1]). Zelf daarentegen zoude Tullingh eerst de Utrechtsche poort hebben doen sluiten en van daar uit den vijand bestookt hebben met het eenig aanwezige veldstukje, waarvoor reeds na 20 schoten de ammunitie ontbrak. — Het valt thans moeilijk ieders rol in de korte oogenblikken nauwkeurig na te gaan, doch als men ziet hoe de Jonge later te Leiden de man was, die onder moeilijke omstandigheden de maatregelen voor de verdediging wist te treffen, terwijl ieder het hoofd scheen verloren te hebben, dan ontbreekt de aanleiding om te veronderstellen, dat het hem te Woerden aan moed zonde ontbroken hebben. Zelf schrijft hij in zijne Pro Memorie : „Er geen mogelijkheid meer zijnde tot

[1]) Volgens Tulling was de Jonge in burger costuum, alleen met een Oranje sjerp om, en deed hij die af vóór dat hij de stad verliet.

eenigen wederstand, of om eenig nut aan te brengen, waren wij genoodzaakt de reeds gewekene gardes te volgen. — Intusschen bleek het ons, kort bij de poort zijnde, uit de vuren, dat de vijand reeds in de stad was, — en aan de rechterzijde van de Leydsche poort."

De wijze, waarop de Jonge, onder het vuur van den vijand, aan de onbedroven gardes leerde het geweer te hanteeren, bewijst zijn persoonlijke moed, al ware het voor den uitslag waarschijnlijk beter geweest om met meer kracht voor de hoofdleiding der verdediging te zorgen. Of met de ongeoefende troepen het mogelijk zoude geweest zijn om Woerden te behouden, totdat de Leidsche gardes onder de Bruin naderden, is thans niet te beslissen, doch waarschijnlijk ware althans voorkomen kunnen worden, dat terwijl de bevelhebber met de officieren de stad verliet, een hoofdofficier met 33 van de 300 man daar zonder bericht van zijn vertrek achter bleven en den vijand in handen vielen [1]).

[1]) Tullingh werd door de Franschen gewond en gevangen genomen en is later naar Parijs vervoerd, waar hij volgens Jorissen (Ze stuk bl. 96) ernstig gevaar liep gefusilleerd te worden en slechts door de tusschenkomst van ridder Joseph de Stuers lijfvoor werd behoed. Hij keerde eerst den 14 Mei 1814 uit de krijgsgevangenschap terug. Toen hij zich bij den Souverein en vorst meldde, werd hij zeer koel ontvangen, hetwelk het gevolg bleek van het zeer partijdig anoniem „Relaas van het gebeurde met betrekking tot de occupatie van Woerden", waarvan de Jonge later erkende den schrijver te zijn. Tullingh beklaagde zich bij Van Hogendorp, die den vorst beter inlichtte en hierdoor aan Tullingh een betere ontvangst bereidde.

Wij sparen den lezer thans het verhaal van de wreedheden en plunderingen, waaraan de Franschen zich te Woerden te buiten gingen en verwijzen hiervoor slechts naar het eenvoudig verslag, dat de deputatie van het Leidscho bestuur hierover gaf en dat wij op bl. 222 afdrukken [1]).

De terugtocht [2]) geschiedde eerst in de grootste wanorde en vluchtende gardes verspreidden overal in de dorpen schrik en ontsteltenis. Eerst een half uur voorbij Woerden gelukte het aan de Jonge om 20 à 25 gardes te doen stand houden om althans gezamenlijk in goede orde op Bodegraven te marcheeren, waar hij hoopte stand te kunnen houden. Hij deed hier voorposten uitzetten en zond eerst den ordannans-kanonnier van Goch en later kapitein van Berghuis vooruit om aan den luitenant-kolonel de Bruin te gelasten naar Bode. graven op te rukken. Tevens zond hij een rapport van het gebeurde aan het Algemeene Bestuur, waarop generaal Van Stirum, den 24en November, antwoordde met een korte aanmaning om zoo langzaam mogelijk terug te trekken en ondertusschen het volk te wapen te roepen en overal de klokken te doen luiden om den

---

[1]) Jorissen, 2de stuk, bl. 21.

[2]) De beschrijving van den terugtocht is ontkend aan het rapport van de Jonge. De juistheid hiervan Werd door de officieren ontkend, d o c h er ontbreekt een uitvoerig tegenbericht van hunne zijde om hieraan de mededeelingen van de Jonge te toetsen.

vijand te verschrikken. Tevens werd hem steun toegezegd en machtiging om geen geld te sparen, daar voor de betaling werd ingestaan [1]).

Na drie kwartier ontving de Jonge bericht, dat de Bruin te Alfen stond. Hij was volgens een brief van Mevrouw Kemper den 23sten om 2 uur in goede orde uit Loidon vortrokken met de bedoeling om te Alfon to overnachten en was den 24sten 's morgens reeds op weg geweest naar Bodegraven, doch waarschijnlijk omgekeerd op de overdreven berichten van de vluchtende Haagsche gardes. Thans weigerde hij om naar Bodegraven op te rukken *en* de generaal, wiens troep inmiddels tot 40 à 45 man was aangegroeid, achtte zijn eigen macht onvoldoende om te Bodegraven stand te houden en trok verder op hlfen, waar hij de Bruin met de Leidsche jagers en een aantal Haagsche gardes aantrof. Op eene conferentie ten huize van den maire Cannegieter protesteerde de Bruin en eene deputatie van de Leidsche officieren onder kapitein Thijssen tegen hot plan om te Alfen te blijven en alleen de kapitein Scheltus on de luitenant Eigeman verklaarden zich bereid om bij den generaal de Jonge te blijven. Ook te Koudekerk en aan het Hazerswoudsche hek poogde deze vergeefs om do troepen to doen stand houden, waarbij ten slotte de Haagsche gardes verklaarden zich niet meer aan de bevelen van den generaal te zullen

[1]) De Jonge, bl. 64.

houden, 'tenzij hij ook over reguliere troepen kon beschikken. Zoowel de Leidsche als de Haagsche gardes marcheerden daarop naar Leiden en lieten den generaal alleen terug rijden. Toen deze omstreeks half vijf voor de poort kwam werd hem den toegang gewoigerd „onder voorwendsel, dat hij een zijdgeweer bij zich hebbonde, dus gewapend was, de ordre aldaar zijnde, om geen gewapende manschappen te laten binnen komen." Hetzij dit een domheid was van de poortwacht of een plagerij van de Bruin, in elk geval moest de Jonge buiten blijven, wat hij ook zeide en ofschoon hij zijne aanstelling van het Algemeen Bestuur toonde.

De poorten te Leiden bleken beter te sluiten dan die te Woerden en dc generaal zonder manschappen zag zich genoodzaakt om langs de Singels, buiten de stad om, naar den Haag te rijden.

Kort hierna verscheen het reeds vermelde anoniem Relaas, hetwelk aanleiding gaf tot het volgonde protest, gepubliceerd in de Leydsche Courant van 13 December 1813:

> De gezamentlijke Officioren dor Gewapende Burgerwagt en gewezene Nationale Garde te Legden, kennis gekregen hebbende, van het uitgeven en verspreiden van zeker naamloos geschrift ten Titel voerende, Relaas van het gebeurde op den 21, 22, 23 en 24 November 1813, met betrekking tot de Occupatie en de Ontruiming van Woerden; verklaren hetzelve

bij dezen, in zoverre het hun regardeert, voor een schandelijk en leugenachtig Libel, en den Schrijver voor eenen Lasteraar en Eerroover, terwijl zij het beneden hunne waardigheid rekenen, op een dier, gelijk Prulschrift verder iets het minste te antwoorden.

Uit aller naam A. de Bruin, Lt. Col. Comm.

Do handelwijze van de Leiducho officioren is echter niet **goedgepraat** met dit bombastisch protest, al kan ter hunner verontschuldiging cenigszins gelden, **dat** zij ongetwijfeld onder den indruk zijn geweest van de allicht overdroven verhalen van de vluchtelingen uit Woerden, die algemeen een verder voortrukken van de Franschen vreesden. Het is begrijpelijk, dat do Leidsche gardes daarna meer neiging vertoonden naar hunne eigene stad to trekken, dan halverwege een post te betrekken vau twijfelachtige militaire waarde, slechts gesteund door het gedemoraliseerd restant van de Haagsche gardes en onder commando van een generaal van wiens taktisch optreden zij van de vluchtelingen wel niet de meest rooskleurig getinte verhalen zullen vernomen hebben.

To Leiden zelf was de indruk van den noodlottigen tocht verbijsterend [1]). De stadsregeering **had** reeds, vóór dat de uitslag bekend kon zijn, aan den Heer A. P. J. Drabbe, bij diens benoeming tot tijdelijk commandant

[1]) Zie uitvoerig mijn artikel in het Gedenkboek,

tijdens de Bruin's afwezigheid, den geheimen last gegeven om de stad niet tegen de Franschen te verdedigen, wanneer dio van uit Woerden een aanval mochten wagen, en toen het bericht kwam van den terugtocht, en algemeen een aanval van de Franuchen word gevreesd, was men er alleen op bedacht om bij het naderen van den vijand do poorten zoo spoedig mogelijk te openen, ten einde de bevolking voor het lot van Woorden to vrijwaren. Vergeten wij bij deze weinig eorvollo bladzijden in Leiden's geschiedenis echter niet, dat de stad werkelijk „van alle middelen van defensie (was) ontbloot", gelijk do proviuioneele regeering tot haro verontschuldiging aan den geheimen last toevoegdo, en dat bij het totaal gebrek aan amunitie direkt na den tocht naar Woerden eene poging tot verdediging togen con eenigszins beteekcnde macht vrijwel hopoloos was. Trouwens do hoofdstad zelf, het trotsche Amsterdam, nam in deze dagen een nagenoeg gelijk besluit.

De barbaarsche wijze, waarop de Franschen te Woerden tegen de weerlooze burgers waren opgetreden, de talrijke doodcn on gewonden en de algemeeue plundering waren reeds voldoende om de Leidsche burgerij tot wanhoop te brengen bij de gedachte, dat ook aan hunne stad een dergelijk lot wachtte, en de paniek bereikte het toppunt door de sterk gekleurde verhalen van de vluchtelingen en de overdreven schattingen van de voor Woerden verschenen vijandelijke macht.

Onder die omstandigheden kwam de Jonge den vol-

genden dag te Leiden en vond hij van alle zijden tegenwerking bij zijn pogen om althans een verder voortdringen van de Franschen te Leiden te stuiten. De provisioneelo regeering berichtte haar plan om de stad op te geven aan het Algemeen Bestuur en schijnt zelfs aangedrongen te hebben op terugroeping van de Jonge, wiens nísatrcgelen op allerlei tegenkanting stuitten. Toch heeft deze het hoofd helder gehouden en trots allen tegenstand alles gedaan om Loiden te behouden en daarmede ook den Haag, den zetel van het Algemeen Bestuur.

De Franschen zijn niet voor Leiden's poorten verschenen on gelukkig bleek, dal men zich „geheel zonder roden en fundament benauwd" had gemaakt, gelijk Johan Valekenaer den 26 November aan Luzac schreef [1]), en achteraf was het gemakkelijk om met Valckenaer te schrijven : „Hoe kon het in gezonde hersonen opkomen, dat Molitor van agter geprangd door de aannaderende troepen en het land rondsom in opstand ziende zig in die cul de sac Leyden zou wagen", doch in de eerste dagen waren ook de hersenen te Leiden niet gezond, daar ieder bevangen was door de paniek en het ergste voor Leiden vreesde. Toen was het de Jonge dio door zijn vastberaden optreden de stad in staat van verdediging wist te brengen en daardoor de bevolking weer tol bezinning bracht en belet heeft, dat de paniek zich

[1]) Naber bl. 366.

over de geheele provincie verspreidde. Hierdoor heeft hij veel goed gemaakt van hetgeen hem ten opzichte van den onbezonnen tocht naar Woorden verweten kon worden.

Van alle zijden werd hulp naar Leiden gezonden. Terstond kwam een detachement dragonders van het regiment Timmermanu en een detachement van de voormalige gardes de préfecture van de Monden van de Maas. Sweerts verscheen met zijn troepen van Rotterdam don 27sten 's morgens, vrij willigercorpscn kwamen uit 's-Gravenhage en Delft en de studenten vormden op verzook van de provisioneele stadsregeering een burgerwacht, die overdag door de stad patrouilleerde en 's nachts de wacht betrok in de Universiteits vierschaar (thans Burgemeesterskamer) op het Raadhuis. Den 28sten kwamen eindelijk de lang verbeide kozakken, die op hun doortocht naar 's Graven hage op de Ruïne kampeerden, nadat reeds in der nacht tevoren de Franschen Utrecht verlaten hadden [1]). Het gevaar was nu geweken en langzamerhand werden de te Leiden saamgetrokken troepen naar elders ontboden, Sweerts was met zijne troepen reeds vrocgor naar Rotterdam vertrokken en den 30 November raadde van Hogendorp om alle beschikbare troepen naar den Leidschendam te zenden, daar van Gouda uit een aanval op 's Gravenhage werd gevreesd.

[1]) Mr. T I. Bosscha, Gesch. cl. Ned. staatsomwenteling in 1813. Dl. I bl. 199 vv.

De generaal de, Jonge was den 29sten November benoemd tot commissaris van oorlog en droeg den 1 December het commando over aan den luitenantkolonel Hartingh. Deze liet alle posten te Woerden enz. intrekken en vertrok spoedig naar 's-Gravenhage om zich met zijn regiment te vereenigen.

De rust was te Leiden weergekeerd en de verdere dagen leverden te Leiden geen gebeurtenissen op van algemeen belang. Voortdurend herinnerden de doortrekkende troepen er aan, dat elders de strijd nog werd voortgezet en don 4 December maakte Leiden het eerst kennis met de gevreesde ongeregelde Russische troepen. Eerst kwamen er 400 geregelde kozakken, die zich goed gedroegen en geen overlast veroorzaakten, en daarna 2000 man van het bekende soort, dat nog na jaren een bron was van de wildste verhalen bij onze voorouders. Zij verspreidden overal schrik door hun woest gedrag en hunne grove onzindelijkheid en wilde bachanaliën. Een verhaal van een tijdgenoot geeft hiervan de navolgende kleurrijke beschrijving : „die waare zoo fatsoenlijk, dat men er van schrikte en beefde. Veel menschen (want zij wierde alle ingekwartierd) vlugte haar huyse uyt en liete haar alleenig, het eete en drinke was niet by te haale, want men kon voor 1 man wel 10 de kost geeve. Een flesch brandewijn zette sy maar aan haar mond en dronke hem in eens leeg, dan moest er maar weer ander koome. Zij waren ook heet op de vrouwe en dwonge om hoere, anders wilde zy met de

vrouwe te doen hebbe daar zy in huys waare. Zij zaagen er heel onnet uyt en waare stijf van luyse. Zij vertrokke weer den 21 dito, daar yder bly om was dat dat volk de stad uytginge." Dit laatste gelooven wij gaarne.

Groot was hot medegevoel voor de ongelukkige slachtoffers te Woerden. Er werd op het Raadhuis een offer. kist geplaatst, en den 2 December werd eenealgemeene collecte voor Woerden gehouden. De collecte bracht het voor Leiden zeer aanzienlijk bedrag van *f* 5908.14.6 op en in de offerbus vond men f316.18, een dubbele en een enkele dukaat, een gouden Napoleon en 64 kleeding. stukken. De stad zelf gaf eene bijdrage van *f* 1000 uit de berooide stadskas. Tevens werden drie raadsleden naar Woerden gezonden, om den toestand aldaar op te nemen [1]), die hot hier volgende verslag uitbrachten:

Edele Groot Achtbare Heeren,

Uwe gecommitteerden, welke zich op gisteren in persoon naar Woerden begeven hebben, hebben de ingezetenen dier ongelukkige stad in den beklagens. waardigsten toestand gevonden, 24 van derzelver stille en vreedzame burgers zijn door de vlugtende troepen der Franschen vermoord en omtrent 45 liggen er nog aan hunne wonden te lijden. Nagenoeg al de huizen zijn door het schieten, hetwelk op dezelve door het klein geweer gedaan is, deerlijk, hoewel

[1]) Not. Prov. Reg. bl. 11.

het eene meerder, het ander minder, geteisterd. Sommige ingezetenen zijn van al hunne tilbare have, en nagenoeg alle van een gedeelte derzelve. beroofd. De Heer Maire van Oudheusden, zijn Adjoint Pruimboom en de vrederechter Meulman ontvingen met tranen in hunne oogen de hartelijke deelneming, welke wij de eer hadden hun van U, onze achtenswaardige regeering, over te brengen. Met dankbare harten zal alles door hun voor hunne ingezetenen ontvangen worden, hetwelk uwe teedere bezorgdheid hun van Uwe regtschapen en gevoelige ingezetenen zal toeschikken.

De dorpen omstreeks Woerden en de minder geleden hebbende Woerdenaars hebben in den eersten nood van hen, die alles verlooren hebben, edelmoediglijk voorzien.

Uwe tnsschenkomst, gevolgd van den bijval der overige Hollandsche steden zal zeker alles, dat verder te herstellen is, herstellen, waartoe wij God hidden, dat Hij de harten van Hollands ingezetenen, even als de Uwen, Edele Groot Achtbare Heeren ! neigen zal.

A. P. J. DRABBE.
G. W. VAN GAASBEEK.
D. DU MORTIER.

Het bedrag, dat voor Woerden alhier geofferd werd, is vooral groot als men let op de droevige tijdsomstan-

digheden. Industrie en academie kwijnden en een groot gedeelte der bevolking moest bedeeld worden, terwijl de meer gegoeden gebukt gingen onder de algemeene malaise, Het was een waardig antwoord op den van alle zijden in 1807 bij de buskruitramp ondervonden steun.

Den 30 November kwam het lang verwachtte bericht, dat de Prins te Scheveningen was geland. Toevallig waren de afgevaardigden van Leiden in de residentie, waardoor zij het voorrecht hadden om onder de eersten te zijn, die den vorst hunne hulde mochten aanbieden. De publicatie van zijne komst werd overal met gejubel begroet en 's avonds werd de burgerij uitgonoodigd om te illumineeren, waarbij de stad zelf voorging met de verlichting van het Raadhuis. Den 6 December werd een algemeene dank. en bededag gehouden.

De verdere gebeurtenissen verliepen kalm, de verjaar. dag van den erfprins werd op 6 December met eene illuminatie gevierd, den 7den maakte het stadsbestuur officieel zijne opwachting bij den Prins en don 8sten werd deze tot souverein vorst uitgeroepen, waarbij de schutters paradeerden en de klokken beierden [1]).

Ook bij den oproep om geldelijken steun voor de algemeene wapening en de verdediging van het vaderland liet Leiden zich niet geheel onbetuigd. Er werd f6129.5.8

[1]) De Prins werd 2 December te Amsterdam en den zelfden avond tc 's Gravenhage tot souverein vorst uitgeroepen. Den 7den geschiedde dit te Rotterdam en te Dordrecht.

geofferd en twee bons voor drie schaapsvellen [1]). Ook hierbij moet men rekening houden met de slechte omstandigheden. De inkwartiering van een regiment Oranje Pruisen, groot 900 man, bracht den 15 December weder nieuwe lasten voor de burgerij.

Met de terugkeer van de rust dreigden ook de oude veeten weder te ontwaken en zelfs verscheen er een anoniem pamflet, getiteld : „Brieven van A aan Z", dat 7 December alhier werd gedrukt en vooral gericht was tegen Meerman, V(erhuell?) en Gevers. De verspreiding hiervan werd verboden [2]) en evenzoo het zingen van aanstootelijke of partijdige liedjes [3]).

Algemeen was echter de feestvreugde toen den 20ᵉⁿ December de souvereine vorst een bezoek bracht aan Leiden. Op verschillende punten werden eerepoorten opgericht, aan de Witte poort, aan het Noordeinde en op de Breestraat en van de Witte poort tot, aan het Stadhuis waren en haie eerewachten opgesteld van studenten en schutters. Een speciale eerewacht van 16 man te paard reed den Vorst tot aan het Huis ten Deyl te gemoet. Bij zijne nadering werden saluutschoten afgevuurd en bij zijn binnenkomen werd hij aan de Witte poort en daarna aan de trap van het Stadhuis begroet. Er werd eene receptie gehouden en

[1]) Bijlage 91 van de Notulen der Prov. Regeering.
[2]) Notulen Prov. Reg. 13 Dec. 1313 bl. 42 en Bijl. 62.
[3]) Alsvoren 14 Dec. bl. 44.

te voet een tocht gemaakt naar de Ruïne. Oorspronkelijk was het plan door de Ketelboetersteeg naar het Stadhuis terug te keeren, doch later heeft men den royalen weg hiervoor gekozen.

De souverein was vergezeld van den Erfprins, Van der Duin van Maasdam, Fagel en den gezant van Engeland en werd overal geestdriftig toegejuichd.

Na een dejeuner op het Stadhuis, vertrok de hooge gast om 7 uur, na bezichtiging van de illuminatie.

Ook verschillende particulieren hadden verlichtingen aangebracht en in het bijzonder trok hierbij de aandacht de versiering in de Jan Vossensteeg, die geheel versierd was met 30 kronen en slingers van oranje en groen. Prachtig weder begunstigde het bezoek en een ongekende drukte heerschte in de straten, daar geheel Leiden op den been was en de groote massa's volk uit de dorpen in den omtrek naar Leiden waren gestroomd om den Oranje-vorst te begroeten en toe te juichen. [1])

Met het verkrijgen der onafhankelijkheid en den nieuwen band, die met het geliefd Oranjehuis gesloten was, meende men den dageraad te zien gloren van een nieuw tijdperk van herleving van de volkswelvaart en van een nieuwen opbloei van de Leidsche industrie.

J. C. OVERVOORDE.

---

[1]) Plan van ontvangst, zie Not. Prov. Reg. bl. 49 en Relaas van het bezoek aldaar bl. 58.

INHOUD.

Een woord vooraf.

Vereeniging, Oud-Leiden": Verslag over het jaar 1912 — Statuten. — Bestuur. — Ledenlijst.

Oud-Leiden, 1902—1912. [Toespraak op de vergadering van 29 November 1912), dooi den voorzitter, Prof. Dr L. KNAPPERT.

Korte kroniek van Leiden en Rijnland.

Inlichtingen omtrent enkele openbare inrichtingen cn besturen.

In Memoriam :

E. L. Baron van Hardenbroek van Lockhorst.

Johannes van den Dop.

Ds. J. J. van der Lip.

A. de Koster.

„Ars Aemula Naturae" (met *twee* portretten en *drie illustraties*), door Prof. P. J. BLOK . blz. 1-37

Het Dagboek van een Leidenaar uit den jare 1747, medegedeeld door S. J. LE POOLE LGz. „ 38—59

Het mysterie van het eerste beleg, door J. PRINSEN . . . . . „ 60-62

De Penningen betrekking hebbende op Leiden geslagen vóór 1813; 2e stuk (met drie *illustraties*), door W. K. F. ZWIERZINA . . 63-93

INHOUD

De inrichting van een patricierswoning te Leiden in de zestiende eeuw, door J. C. OVERVOORDE . . blz. 94-103

Bijdrage voor de geschiedenis van het huis Berendrecht onder Aarlanderveen en deszelfs bezitters, door W. A. BEELAERTS . „ 104—111

Vroege Paschen; door J. C. OVERVOORDE. „ 112—113

De vermakelijke Leidsche Buiten- Cingels, aangename Dorpen en Landstreken, rondom die Stad gelegen, benevens een verhaal van verscheide adelijke Hofsteden, Buitenplaatsen en Tuinen, zonder oppronking beschreeven en met verscheide Gevallen, Redevoeringen en Aanmerkingen doormengt, medegedeeld door H. J. OOSTING. . . „ 114—150

Overgang der heerlijkheid Noordwijk op de familie Grave van Limburg Stirum (met portret). door J. KLOOS. . . . . „ 152-159

Om Leiden tijdens het beleg, door J. PRINSEN. „ 161-166

Leidsche hoogleeraren in dc natuurkunde in de 16de, 17de en 18de eeuw *[met vier portretten)*, door J. A. VOLLGRAFF . . . „ 167—190

Leiden in 1823, door J. C. OVERVOORDE . „ 191—226

Bladvullingen . „ 93, 103. 151. 159, 160